

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BORDÁS GYŐZŐ: KATONASZÖKEVÉNY

BÁNYAI JÁNOS: A SAJÁT ÉS AZ IDEGEN

NÉMETH ISTVÁN ÉS BÖNDÖR PÁL JEGYZETEI

GOBBY FEHÉR GYULA NOVELLÁJA

ÍGY ÉLTÜNK SZABADKÁN – DAMJANOVNÉ ZIMMER
SAROLTA EMLÉKIRATAI BORI IMRE JEGYZETÉVEL

JUBILÁNSOK: FEKETE LAJOS, MONOSZLÓY DEZSŐ,
BORBÉLY JÁNOS, BRASNYÓ ISTVÁN

KÁNTOR LAJOS: KI A GETTÓBÓL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2003

Július–augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXVII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre
A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Buzás Márta

TARTALOM

- Bordás Győző: Katonaszökevény I. (regényrészlet) 737
Bányai János: A saját és az idegen (tanulmány) 751
Király Ernő: Konkrét motívumok (vers) 759
Török Csaba: Hej, Thököly, hej, Tokaji! (vers) 761
Németh István: Papírszeletek (esszé) 763
Böndör Pál: Esszémozaik (jegyzet) 769
Gobby Fehér Gyula: Meglepnek más arcok (novella) 777
Damjanovné Zimmer Sarolta: Így éltünk Szabadkán (emlékirat, részletek) 781
Bori Imre: Szabadkai élet a múlt század első felében (jegyzet) 793

Deák Ferenc emlékévé (1803–2003)

Asbóth János: Deák Ferenc koporsójánál (jegyzet, részlet) 798

JUBILÁNSOK

Fekete Lajos harminc éve halt meg

Fekete Lajos: Balkán (vers) 801

Monoszló Dezső nyolcvanéves

Monoszló Dezső versei 803

Borbély János hetvenéves

Borbély János: Por és hamu (curriculum vitae) 805

Danijel Dragojević versei (Borbély János fordításai) 814

Papp György: „Ingyenlakomáink” mesteréről (méltatás) 816

Brasnyó István hatvanéves

Bori Imre: Brasnyó-művek első olvasata nyomán . . . (recenziók, fűlszövegek)
820

Gulyás József: Éjszakai feljegyzések, 1999 (napló) 825

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Kántor Lajos (Kolozsvár): Ki a gettóból (esszé) 839

KATONASZÖKEVÉNY (I.)*Regényrészlet***BORDÁS GYŐZŐ****GÉRALDINE**

1.

Na, most ide figyelj! Amikor, van annak már legalább tizenöt éve, elmeséltem neked életem történetét, bevallom, nem mondtam el mindent. Sejtetted, okom volt rá: mindenekfölött az itteni körülmények, a család, a gyerekek, a feleségem, az unokáim . . . Szegény párom, mindig csak azt hajtogatta: – Jobb lesz, ha hallgatsz –, csak bajt hozhatsz a nyakunkra, nem volt belőle elég? Lehet, sőt biztos, hogy igaza volt – sehogyan sem tudom elfelejteni, nélküle pedig nem élet ez már, ki is kíváncsozom melléje. Éjjelente vele álmodom, mondja, mire vársz, gyere már! Ma reggel is kint voltam a piacon, megvettem ezt a margarétacsokrot, holnap pedig viszem a temetőbe. Így megy ez már negyedik éve, minden héten kétszer kikarikázok, és hidd el, nemcsak megszokásból meg az ismerősök miatt, hanem az iránta való tiszteletből. Fellengzős szó, tudom, sokan meg is mosolyognak miatta, meg ki is nevetnek érte. Azt is mondják, szerepet játszok, nem vagyok őszinte, hányan veszítették el feleségüket, férjüket, aztán harmadnap már oda se neki.

De én, tényleg. Mondtam, álomban is megjelenik, szól hozzám, kérdi, mi van a találmányaimmal? Egy életen át ott volt mellettem, míg számoltam, szerkesztettem, fúrtam-faragtam, hegesztettem, hoztam-vittem a csöveket, az acéllemezeket, vitatkoztam ismert szakemberekkel,

gyárigazgatókkal és mérnökökkel, s esküdöztem három nagy szövetségemre, a napra, a szélre meg a vízre. Szóval, akkor is ott állt mellettem, amikor bolonddá akartak nyilvánítani, amikor azt mondták, ennek elment az esze.

Példás férj pedig igazán nem voltam, dehogyan voltam, kóboroltam, ha lehetett, csaptam is a szelet, de tettem a dolgom. A család mindig az ő feladata volt. Még külföldi munkavállalásra is úgy indultam, hogy csak reggel mondtam meg, csomagoljon valamit, mert lehet, hogy évekig oda leszek Németországban.

– Megbolondultál? – kérdezte az asszony, jogosan is, már csak a két fiunkra is gondolva.

– Lehet, de ezt a tízmillió kölcsönt, amit a házépítésre fölvettem, soha nem tudom visszafizetni. Láttad, mit csináltak ezek a politikusok, a szanatóriumunk nyakába varrták a veszteséges kórházat, mindjárt mindenkinek csökkent a fizetése. Így megy ez minálunk. Nekem ebből elég!

A lehető legnehezebb munkát vállaltam. Hatvankilós csapágyfészeket kellett egyik helyről a másikra áthelyezni kézzel. Majd beleszakadtam. Mondta is a fiatalabbik Tessényi doktor úr, aki itthonról ismert, jöjjön, Pista bácsi, hozzám a szanatóriumba. Kérdeztem, mennyiért. Nem ő válaszolt, hanem az apácája.

– Havi nyolcszázért.

– Á, nem megyek ezerkettőszázon alul.

Nem is kellett, csak itt a gépgyárban, az akkori bikaerőm miatt. S ekkor támadt egy ötletem, csapágyas, acéllemezes csúszódeszkát szerkesztettem. Már csak azért is, hogy bele ne dögöljek a munkába, a rakodásba. Igen ám, de akkorára már a cipekedésre ráment az egészségem egy része. Kórházba kerültem, oda a doktoromhoz. Meg is operálta a bal sérveimet, de a fizetés ama különbözeti része, amit ott kaptam, elment a műtétre meg a kezelésre, a kenyéradó gazdám pedig a betegszabadság leteltével, három hónap múlva, fölmondott. Csak egy Endre nevű romániai magyar munkavezető sajnált. Elmesélte, hogy amikor az új szerkezettel elkészültem, szólt a főmérnöknek, emelje két márkával az órabérem, és havi kétszázat tegyen rá a fizetésemre, mert-hogy ez egy olyan zseniális dolog, amit éveken át használni lehet.

– Tudod, mit válaszolt a szaki? Nem lehet, mert hiába megy itt ezen a szakaszon gyorsabban a munka, a többiek a szalagon nem tudják követni. Így hát se kettő, se kétszáz, hanem fölmondás. A találmány pedig maradt.

– Nem árt az óvatosság! – jutott eszembe a feleségem intése akkor is, amikor ez megtörtént, de ha becsületes akar az ember maradni!

– És – most figyelj – nem tudom miért, de az egykori óvatosságot ma másként ítélem meg. Többé nincs mitől tartanom, úgy érzem, el kell mindent mondanom, amit eddig magamba fojtottam, és titkon őriztem, csupán azért, mert valakinek nem tetszene, vagy el se hinné. Nyolcvanhat évesen mire várjak, hogy mindent a sírba vigyek? Hát nem, hála a jó istennek, az elmém ép még, mondják is a gyerekek – Te, apa, olyan vagy, mint a magnetofon, százszor le lehet pergetni rólad ugyanazt a mesét szóról szóra, úgy, hogy még egy jelzőt sem hagysz ki. Hát, jó elmével áldott meg az Úr, én hálát is adok neki minden vasárnap, amióta csak így jobban szabad, de régebben is sokszor imádkoztam együtt az apáccákkal, s volt, hogy nemhiába. Régebben sem tudtam eldönteni hívő kommunista vagyok-e vagy pedig kommunista hívő. Mert az én lelkemben ez a kettő mindig nagyon megbékélt egymással.

2.

– Te csak nyugodtan gyújts rá, ha már nem bírod ki cigaretta nélkül, pedig én azt tanácsolom, dobd el, míg nem késő. Tudod, mennyi nyitott kavernát láttam életemben? Mint barackot e fán. Mondtam a doktoroknak, na ez már meg is halt! Ez a lassú halál, de amikor legyöngül a szervezet, akkor valóban csak három hónap, és kész. Angyal doktor úr volt az egyetlen, aki visszakérdezett: És maga ezt honnan tudja?

– Tapasztalatom: az egy doboz is sok, a kettő naponta negyvenen felül vészes, ötvenen túl pedig gyilkos. A napi hatvan darabnál a legjobb esetben is legfeljebb két év. Nagyon nagy szerencse kell ezt megúszni. Statisztikát is vezettem róla, ha érdekel, előveszem. Persze, a fiaimat se tudom leszoktatni róla. Látod, itt volt ma reggel is, és hat csikk a hamutálcában. Várj csak, mindjárt ki is ürítem, ne bűdösödjön. Meg beindítom a szélturnbinát a vízszivattyúhoz, tudod, ebben a szárazságban az ember nem győz eleget locsolni. Száraz minden, mint a padlás pora. Nekem viszont az áramot a jó isten szolgáltatja. Egyrészt drágának

találtam, másrészt meg a természetem olyan, hogy sohasem hagy nyugodni. Szerkesztettem hát egy saját használatú vízszintes tengelyű turbinát, azt működtetem ma is. Szabadalmaztattam is, itt a papír róla, de a sorozatgyártásáról még mindig gondolkoznak. Hülyék, mit mondjak. Pedig tudod, milyen ez a hidroturbina. A Duna természetes energiájából egész Újvidéket el tudná látni árammal. A lényeg pedig nem más, mint a függőleges tengely, ahol a szerkezet működésénél a legkevesebb energia fogy. Na, majd egyszer, ha ez az egész Csernobil meg a Paks is elmegy a fenébe, eszükbe jutok még! A szélturbinámmal se jártam jobban, de hagyjuk ezt, míg végzek kint, olvasd ezt el, mert tulajdonképpen innen kellene elindulnunk.

– Hiteles fordítás latinból, látod, ott a pecsét is: – Budapest, VII. kerület, Szt. Erzsébetről címzett R. k. Plébánia. S a fordítás dátuma: 1975. november 21. Merthogy ennek is utánajártam.

*Kegyes nemesség-adományozás Heinrich Jochan Jánosnak és a bent-
említett személyeknek: fiainak és vejeinek, Loninger Antalnak fiával,
Loninger János Mihállyal, továbbá Fux Jánosnak és Paur Jánosnak, –
unokájának Redl Pálnak és végül édestestvérének Heinrich Adámnak, a
gönyüi postásnak.*

*Mi, Mária Terézia stb. emlékezetbe adjuk, hogy nem egy hívünk alá-
zatos kérését meghallgattuk – melyet ez ügyben terjesztettek Fölségünk elé,
továbbá megfontoltuk Heinrich János hívünknek állandó hűségét és hasz-
nos szolgálatának érdemeit, melyet minden körülmények között és szűk-
ségben Magyarország szent koronájának, császári házunknak és Fölsé-
günknek hűségesen és állandóan tanúsított, és a jövőben is ugyanilyen
hűséggel és állhatatossággal törekedni fog tanúsítani (ahogy róla jóságosan
feltételezzük).*

*Ezért, valamint kegyességünkől és császári-királyi hatalmunkból,
mellyel Magyarország egykori, szent királyai példáját követve Magyaror-
szágunk szent koronájának és keresztény államának igen érdemes és
erényekre törekvő polgárait, hogy őket további nagyobb kíváncságra ösz-
tönözzük:*

*– Heinrich Jánost és feleségét Sticz Anna Máriát, három fiukat: úgy
mint Józsefet és feleségét Paur Erzsébetet, és az ő fiaikat Jánost és Józsefet
és lányukat Katalint, Anna Máriát, Teréziát, Erzsébetet, Éva Máriát és
Rozáliát, – másik fiukat János Györgyöt és feleségét Prandstetter Katalint*

és fiukat János-Györgyöt, továbbá Antal nevű fiukat, kinek Koller Magdolna a felesége és az ő lányait Erzsébetet, Teréziát, Anna Máriát és Eleonórá, ezenkívül vejeiket Loninger Antalt, az előbb említett Anna Mária férjét, továbbá Loninger Antal János fiát: János Mihályt, özvegy Redl Fülöpné (Erzsébet) férjét és Fux Jánost, az említett Teréz férjét, továbbá fent említett Loninger János Mihály fiát: Ferencet, – rokonaikat Redl Pál nevű fiát és Katalin nevű lányát, Redl Rozáliát is, – továbbá ugyancsak Fux János fiait: Jakabot és Jánost, – Heinrich János édestestvérét, Heinrich Ádámot, aki Győr megye Gönyű helységben postás és az ő feleségét Mária Magdolnát és Eleonóra nevű lányukat, aki már megszületett, és azokat is, akik Isten áldásával törvényesen születni fognak, és örökösüket és utódaikat, mindkét nemből, teljes királyi hatalmunkkal és különös kegyként a nemtelen állapotból, Magyarországnak igazi és kétségtelen nemeseinek sorába emeljük, soroljuk, kooptáljuk és beírjuk. Jóváhagyjuk és biztos tudással, megfontolt lélekkel megengedjük, hogy ők és jövendő leszármazottaik, örök időkre mindazokkal a kegyekkel, tiszteletekkel, engedményekkel és kiváltságokkal, jogokkal és szabadságjogokkal éljenek és azoknak örvendjenek, melyekkel Magyarország és a részek (Patrium) nemesei élni és örvendeni szoktak . . .

Na, folyik a víz, de, hagyd ezt itt lent, csak a második oldalról még ezt a passzust:

Ezen kegyünk bizonyítékaként, a valódi és kétségbevonhatatlan nemesség jelét, a hadipajzsot, azaz címert adományozzuk, mely négy részből áll az első és az utolsó rész sötétkék, melyben királyi arany diadém van, két jól látható ékkővel kereszt alakban, tetején hatágú arany csillaggal. A második és harmadik rész (mező) ezüst oroszlánnal hátára kunkorodó farokkal, kiöltött vörös nyelvvel, jobb első lábán karmokkal, harci tartásban. A pajzs felett rostélyos sisak nyitottan, királyi diadém, fekete iga szárnyai (ágai) között, kivont kardot tartó emberi kar, arany és sötétkék ékkőekkel, ezüst és vörös a kard markolatától a pajzs mindkét oldalán lefüggő növényyszerű díszítés.

Míndez levelünk elején lefestve látható, amint tanult festőnk színesen elkészítette, az említett Heinrich János, felesége, vejei és összes leszármazottjainak a számára. Megfontolt lélekkel megengedjük, hogy ők és Isten áldásaként származó örökösöknek ezt a címert, azaz nemesi jelvényt más valódi nemesek módján használhassák bárhol csatában, hadijátékban,

párbajban, bármely hadi vagy nemesi gyakorlaton, továbbá ugyancsak pecséten, kocsin, házon, síremléken és bármely helyen. Továbbá minden ügyeikben, kiadványaikban használhatják a nemesi címet, és azt akarjuk, hogy őket bármely más állapottól, méltóságtól megkülönböztetve nemesnek nevezzék és tiszteljék . . .

– Na, mit szólsz hozzá?

Kelt erdödi Pálffy Miklós gróf, szintén szeretett hívünk keze által, főhercegségi városunkban, az ausztriai Bécsben, 1759. december 28-án uralkodásunk évében. (Év kihagyva.)

– Lerí arcodról a gyanakvás. De így volt, a közismert Pálffy Miklós pozsonyi gróf leszármazottjának közbenjárására kapták meg őseim a nemesi címet, amit aztán egy életen át titkolnom kellett, vagy ha elő is hozakodtam vele, félbolondnak, örültnek néztek, akinek néha-néha elmegy az esze. S megmutathattam volna-e bárkinek is az ágyunk alatt rejtegetett címet, teszem azt negyvenégyben, de még később, a titói érában is. Pedig akkor éltem a legjobban.

De visszatérve a nemességünkre. Tudod, őseim mivel érdemelték ki? Postai innovációkkal. Szépapám, bizonyos Stephan Heinrich főpostamester találmánya volt a rugalmasabb anyagból készülő pecsétviasz meg a mai levelezőlap elődje, a „nyitott levél” is. Jaj, de sok baj volt ezekkel a levelezőlapokkal, mígnem 1869-ben Ausztriában és Magyarországon is megjelentek. A posta sokáig kételkedett, hogy a levelezők elfogadják-e a levéltitok teljes hiányát, és használni fogják-e, annak ellenére – s ez volt az öreg Heinrich fő érve – sokkal olcsóbb lesz, mint a klasszikus levél. Tudod, mi állt az első levelezőlapokon? Hogy „A posta nem vállal felelősséget a közlemények tartalmáért.” És mi történt? Az egész világ befogadta. Hogy majd egy évszázadot vajúdtak? Ki kérdezi ma már. Hát így vagyunk a találmányokkal. Türelem is kell hozzájuk.

3.

Nem akarok én neked papolni, de magad is láthatod, mit tett velünk ez az elmúlt, mondjuk, százötven év. Rettenet! Csak röviden: a negyvennyolcas háborúk óta eltorzultak, és tovább torzulnak az államhatárok, véres pletykákkal hintették be és hintik ezt a mi, nevezzük Kárpát-medencénket. Pokollá tették. Én nem vagyok politikus, és politizálni

sem akarok, de azt látom, európai egységről beszélünk, közben a nemzetállamok rugdossák az asztal alatt egymás lábát. Hát ez törni fog, mint ahogy a Monarchia is, meg ez a mi országunk is azért ment tönkre. Csak most bársonyos kézzel működik a politika. Az előbb a barackfámat említettem, amely innen a szobából nézve most gyönyörű, de egyik pillanatról a másikra gutaütést kaphat, nem bírja el a terhet. De villámcsapás is érheti, mint bármelyikünket.

A nemesi származásnál tartottunk?

Őszinte legyek, címünk büszkeséggel tölt el, de ki ad ma erre. De a sváb–magyar génkeverékemre is. Elzász–lotaringiai és erdélyi keverék, kell ennél jobb? Aztán Győr, Székesfehérvár, csordogálás lefelé, a bánági Padéra. Magyarpadéra pontosabban, mert nagyapámat, pontos dátumot is tudok mondani, 1894-ben oda nevezték ki jegyzőnek. A községházáról, ahol dolgozott, ma is megvan a fényképem, gyönyörű szép épület volt a falu központjának parkjában. Tölgyek, leanderek és lucfenyők környékezték. De ez valahogy természetes is volt, azt viszont gyorsan elfelejtették sokan, hogy a falunak valójában két községháza volt. Mert volt a huszonöt százaléknyi szerbségnek is községháza, ahol a saját nyelvükön intézhették ügyeiket, az anyakönyvi bejegyzéstől az adósérelmezésig az égvilágon mindent.

Pedig csak az egynegyede. Már akkor, a Monarchia idejében. Meg, hogy három nyelven hirdették meg a kirakodóvásárt, hogy pap, kántor, tanító folyékonyan beszélt mindegyiket.

Nos, engem a nagyapám jegyzett be, de nem Heinrich néven, azaz apám vezetéknevén, hanem Masa néven, anyám lánykori nevén. Az ok: nagyszüleim egy szép vörös hajú tanítónőt szemeltek ki a fiuknak, de apám egy Sári-majori lányt választott. Ebből aztán huszonkét évi vadházasság lett, csak a már német megszállás alatt házasodtak össze. Nagyapám, amikor megszülettem, dühében az apa rubrikába „ismeretlen” írt, de hogy a két évvel később született Jenő öcsémmel miért tett kivételt, ma sem tudom.

Míndez már a múlté, hagyjuk is talán, de hogy nyomot hagyott a lelkemben, az biztos. Már fölnőtt ember voltam, hatvan körül, amikor ismét fölvehettem jogosnak vélt és találmányaim szabadalmaztatásánál használatos vezetéknevem. De ez a megrázkódtatás messze volt ahhoz, amit még az iskolában átéltem. Hogy tizennyolc–húszban elszegényed-

tünk, persze. S ha valaki azt mondja, magunktól, ki hinné el. De tény, a Sári-majorból jártunk be az iskolába. Megmagyarázható, hogy ott, ahol a lakosok háromnegyede magyar volt, már csak alsót nyitottak magyarul, holott mindenki emlékezhetett még a két községházára. Viszont épelméjű gyerek lévén, mi sem természetesebb, szegénységünk ellenére is tovább akartak taníttatni. S így kerültem egyetlen magyarként a csak egyedül létező szerb ötödikbe. Bírtam én a szerb nyelvet, de mégis megbuktattak, mégpedig szerb hittanból! Gyanítom, a nagyapám iránti bosszú, a szemet szűrő nemesi származás meg a zabigyerekség együttes közrejátszása folytán.

– Nincs más hátra, szakmára kell adni a gyereket – mondták a szülők elkeseredésükben.

4.

A géplakatosságot szemelték ki számomra. Így kerültem Zentára, ahol reggel héttől kettőig hajtottam a fűrógépet, amelyen a közcsatornázáshoz készítettünk valamiféle tartóvasakat.

Bírtam volna én, de enni sem adtak, fél liter tej és fél kiló kenyér volt a fejadag, és semmi más, holott mennem kellett a piacra a zsidó asszonyokhoz sült kolbászért, hurkáért, de abból én egy falatot sem kaptam. A haspártinak olyasvalami kell, ahol nem éheznek. Mi más jöhetett volna számításba, mint a hentesség. Föl is vettek tizennégy nap próbaidőre, de ott meg a mindennapi pofozást nem bírtam. A világ nem látott még olyan goromba mestert, mint az a Wolf Péter volt. Többször még a vásárcsarnoki szomszédja is rászólt, ne ezen a gyereken töltsd ki a bosszúját. Mesélhetnék neked arról is, hogyan bokrosodtak meg a gazda lovai pelyvaszállításkor a béres, és nem az én hibámból, amiért végül is egy pofon következtében mégis én estem az asztal alá, de kit érdekelne ez. Viszont az én önérzetem ezt nem tűrte, hazagyalogoltam a tizennégy kilométert Zentától Padéig, és soha többé vissza. De a szakma ínyemre volt, a friss hússzag, a sülő zsír bódító illata, a töpörtyű rizsesen omló íze még a bélpucolás szagait is feledtette. De két éven át a lovak között aludtam, mert Ignjan Rádó a házba be nem eresztett. Fölszabadulni itt mégsem szabadulhattam föl, egyszerűen azért, mert akkor már fizetnie is kellett volna. Két héttel a segédvizsga előtt ostromal kergetett ki a házából, azzal az ürüggyel, ad ő nekem bálozást. Merthogy

egy vasárnap betértem keresztapám vendéglőjébe bámulni a táncoló fiatalokat. Akkor még két tánclépést se tudtam megtenni.

Hentes- és mészárosinas Kikindán lettem, de a sors úgy hozta, első, nevezzük állásomnak, a csószság lett. Ekkoriban ment tönkre a Hirschl Hermann, s apám kénytelen volt átszegődni ugyancsak ispánnak a háromszáz holdas Balogh Antalhoz. Az ő szajáni házában is laktunk, s apám elintézte, őrizzem a kamillaföldeket. Még fegyvert is kaptam, pedig a tizennyolcon aluliaknak ezt tiltotta a törvény. Egyszerűen olyan szegénység volt, hogy még a kamillát is lopták volna, ha nincs fegyveres csósz. Nem is mert senki belém kötni a szajáni kocsmában, mert híre ment, hogy egy utánam settenkedőt azzal ijesztettem halálra, hogy elsütöttem a kukoricásban a fegyvert. Talán csak egyszer életemben.

Aztán, miután a Korheczék átvették a Léderer-féle gyárat, engem is fölvettek Csókára, de a hentességben nem sok örömet leltem, ha valami szépre akarok visszaemlékezni, képzeletemben a Réti-majorság magtermesztő virágágyásai jutnak az eszembe, az a rengeteg virág, amelynek a magjait a Mauthner maggyárosnak termeltek. A datura például, amely éjjel virágzik, nappal meg csukva van a virágja, micsoda szép virág és illatos! A kenőmájashoz tudnám hasonlítani, amelyet csak a Korhecz-recept alapján lehetett elkészíteni, méghozzá úgy, hogy megabáltunk negyven kiló májat, aztán tettünk bele harminc kiló húsos szalonnát, huszonöt kiló zsíros húst, öt kiló bőrkét, két kiló sót, húsz dekagramm borsot és tíz mustármagot, egy kevés szegfűborsot és másfél kiló üveges vöröshagymát. Vastagbélbe töltve volt az igazi. Abáláskor, amikor megszurkáltuk, tiszta zsír folyt ki a tú helyén, de már az illat is jött. S amikor kihült, rákenve a friss kenyérrre, fenséges volt!

De a szépségnél is jobban érdekelt a fizetség, így hát, amikor az öreg Korhecz behívott, és az itteni kétszáz dinár helyett ötvennel többet kínált a szabadkai állásért, mentem is. De a fizetségért ott is keményen meg kellett dolgoznom. Hetente húsz disznót is levágtunk, aztán műjéggel bélelt kocsiba raktuk a húst, és szállítottam a két szép muralovával a négy hentesüzletbe. S mindez csak azért érdekes, mert húszszállítás közben ismertem meg későbbi feleségemet, aki viszont a nyomdában dolgozott, de olyan szegények voltak, hogy tüzelőnek onnan a hulladék kartonokat talicskázta.

Az újabb ötvenes már Zimonyba vitt, ahol egy Böködi nevű szegedi gyerekekkel disznólapockából spárgával átkötve olyan prágai sonkát készítettünk, hogy a belgrádi hentesüzletekben ezeket tették a kirakatba. Itt ért a katonai behívó harmincnyolc őszen.

5.

Padéről indultunk vagy tízen-tizenketten, marhavagonban, azaz a harmadik osztályon, ahogyan ezt akkor nevezték. Hova, senki sem tudhatta. Elemér volt az első állomás, ami azért maradt meg bennem, mert mielőtt a vonat bepöfögött volna az állomásra, a vagonunkból civakodás közben kilöktek egy cigánygyereket. Kiabáltam, hogy mi történt, le is ugrottam, és szaladok visszafelé, hát ott van szegény, fél karját szakította le a vonatkerék. Hogy katona nem, de ember se lesz már ebből. Lecke volt ez a javából, hogy itt már semmi sem tréfa. Útközben minden állomáson ki volt írva, hogy Govori drzavnim jezikom, amiből én megint csak azt szűrtem le, úgy járhatok, mint otthon, ahol a szerb Jézuska miatt buktam meg.

Belgrádot ismertem, s innen indultunk egy káplárral délnek. Szkopje, majd a végállomás számunkra, messzebb már nem is lehetett Debar, azaz az albán határ. De az utolsó előtti megállónk Mavrovón volt. Itt kiszállítottak bennünket, s egy sétát tettünk a káplárral. Egy kúthoz vezetett bennünket, hatalmas és mély kút volt, legalább háromméteres szájjal, s mondta, parancsolta, nézzünk bele. Ha nem tartozott volna a szakmámhoz, akkor is látnom kellett volna, koponyák, lábszárcsontok, csigolyák, bűz!

– Cigányok! – mondta, és szó nélkül, de valami irtózatossággal mentünk vissza a vagonokba. Hallgattunk, mintha mit sem láttunk volna. Én célzatot láttam ebben, és eszembe is jutott, sokan soha nem tértek haza. Szétvetette a gránát, magyarázták, de ki hitte volna ezt el. De Isten velem lesz, mondtam magamnak, mint mikor a kamillát őrizve jöttek a sötétlila felhők, vihar, zápor, jégeső, és nekem még csak bújni sem volt hova. Balogh Antalunk éppen abba ment tönkre, hogy abban az évben, amikor én csöszködtem, úgy elverte a jég a kamilláját, hogy csak néhány bálányi tövis maradt, amit még a tehenek se akartak megenni. Föl is számolta a birtokát, földjéért pedig csak annyit kapott az új dobroljac gazdától, hogy csak éppen tengethette magát. Ők

aztán bebiztosították földjeiket, s ha volt még jégeső, mert volt, hogyan lett volna, a biztosító fizetett.

A koponyák látványa máig kísért, de ott, a 47. gyalogezred III. századában, szinte éjjelente. Sokszor úgy éreztem, az én torkomat vágják, mint én a disznókét, éles késsel, szinte egyszeri szúrással. S a meleg vérem is folyni kezdett, s csak amikor fölriadtam, vettem észre, a verejték csorog rólam. Pedig ősz volt, meleg se igen már, de a déli éghajlat mássá tette az őszt itt mint otthon. Novemberben is verejtkeztem.

De ez még semmi. Megnézem én egy reggel a bakancsomat, hát fehér, mint a hó. Mi a fenétől? Kivert rajta a salétrom! Mondja is a poručnik, ezt most vagy lenyalod, vagy három hónap áristom, mert ezt te akarattal tetted. Úgy lenyaltam, mint a fagyaltot, persze a sapkámmal, mi mással, fénylett is, mint egy érdemrend!

Büntetőosztag volt ez, még nem is mondtam, és minden tiszt itt töltötte ki a bosszúját a katonákon. Hogy én miért kerültem oda, talán csak apám-nagyapám tudta volna megmondani – ha merte volna, de nem merte –, teszem ma hozzá.

Amikor apám katonaládájába becsomagoltunk, és indulásra készen voltam, a két öreg (apám akkor csak alig volt negyven fölött) összenézett, s útravalóul annyit kaptam – ha lehet, kerüld a fegyvert! Ment is sikerrel, mert velünk – bácskai, bánáti magyarokkal – bizalmatlanok voltak. Hogy miért, nem tudom, de mindig valami Jankapusztát emlegettek a tisztek, amiről én azt se tudtam, hol van, mi az. Úgy képzeltem el, mint a mi Sári-majorunkat, ahol a kamilla meg menta nő, és fegyveresek őrzik a tolvajoktól. Piszok egy élet volt ott, sárban kellett fetrengenünk, az ételről meg ne is beszéljek. Leginkább bab volt, de tele homokkal meg kavicssal, s hogy ropogott a fogunk alatt, de parancsszóra kellett még ennünk is azt a forró lötytyöt. A kezemet sütötte a csajka, a számát meg a forró bab. Mondtam is magamnak, Pista, ez nem neked való.

Fürödni föl a hegyre egy kénes fürdőbe vittek. Mivel nekem alacsony volt a vérnyomásom, nem bírtam a fürdőt se, mindig rosszullettem el. Egyszer össze is estem, egyszerűen elvesztettem az eszméletem. Talán csak az egyszer puhult meg a századosom, valami német vezetéknevű Rigler szíve, mert vörösbort hozatott, azt itatta meg velem, meg kocsit rendelt, hogy beszállítsanak a katonakórháznak csúfolt valamiféle

barakkba, ahol még villany sem volt, petróleumlámpa csüngött a mennyezetben, és éjjelente patkányok szaladgáltak az ágyamon. Hogy azt az autót, ami értem jött, végül nekem kellett betegen tolnom, hogy begyűjtsön, még nem is mondtam. Ez a kórház csak azért volt jobb, mint a kaszárnya, mert itt nem maceráltak. Kaptam a gyógyszereket, amiket persze a számba se vettem, hanem a patkányokkal ettettem föl, s uramfia, hogy ették. Éhesek voltak. Két hét után, amikor vissza kellett volna mennem, megijátszottam a hasmenőset, éjjelente hússzor is kimentem a WC-re, mintha kellene, aztán reggel meg a pokróccal bedörzsöltem a lázmérőt, így még vagy tíz napot kaptam. De továbbra se volt ínyemre a kaszárnya. Hogy nem kelljen annyit gyakorlatozni, még trombitásnak is jelentkeztem, pedig soha az életemben trombita nem volt a kezemben. Mindjárt látta a szakaszvezető, hogy ez nálam nem fog menni, de nem zavart el, dobót adott, hogy azt gyakoroljam. No, ehhez a hangszerhez már több érzékem volt, össze is állt egy muzsikusbanda, a kaszárnya aljában levő mogyorófa alja volt a koncerttermünk.

Ezekről a muzikus barátaimtól hallottam, hogy egy évvel ezelőtt nagy vigadalom volt odaát Albániában, mert nősült a királyuk. És ez a Zogu király magyar grófnőt, egy furcsa keresztnévű Apponyi lányt vett feleségül.

Albániára innen a kaszárnyából úgy átláttunk, mint Padéről a Tiszán át Adára. Szólt is onnan a zene úgy igazából, s nem is olyan volt, mint az én társaságomé. Micsoda élet lehet ott – gondoltam –, csak egy a baj, elfedik az asszonyokat. Aztán egyszer olasz repülőgépek is elkezdtek körözni, no nem fölöttünk, hanem úgy a határ mentén. Bizonyára bennünket is figyeltek. Nekünk meg az volt a dolgunk, hogy lécre kifeszített vászonból tankot formáljunk, és szuronnyal támadjuk. Szóval, hogy megtévesszük az olaszokat. Négy ilyen „tankunk” is volt már, a tisztek meg csuda boldogok.

Jól végzett munkánk jutalmául még kimenőt is kaptunk. Ott sétáltak az utcán az albán szatócsok, hasukon a boltocskával. Én a burekőst állítottam le, és úgy-ahogy szerbül csak megértettük egymást. Kérdi is, mi vagyok? Mondom. Erre elkezd magyarázni, hogy a Zogu felesége, bizony, szókteti haza a magyar katonaszökevényeket.

– Minden szombat Budapestről jön értük a repülőgép, és viszik őket – mondja.

Hát ez szöveget ütött a fejemben. Mondom is néhány nap múlva a szabadkai Krakovszki cukrászbarátomnak, meg annak a palicsi Berényi Pálnak, hogy gyerekek, itt valamit tenni kell. A Palinak még csak három hónapja volt a leszerelésig, de nem ellenkezett. Ekkor már június volt, rövid éjszakák, ez volt a gond. De mindegy, megbeszéltük, meglógunk, csak a kaszárnyából kell észrevétlen kiosonni, aztán átúszni a Drimet, és ott vagyunk. Aztán meg majdcsak lesz valahogy.

Le is osontunk úgy este kilenc felé mindhárman a kaszárnya alsó kijáratához, aztán a kaszárnyai vágóhid falánál (itt vágták azokat a semmirevaló, sovány, dögbe való gebe marhákat, amit velünk etettek föl) ki a kerítésen túlra. Elsőnek a Krakovszki Árpád jutott túl, majd én, és végül a Pali.

– Te hülye – szólt hozzám a Pali –, minek ez a bajonét?

Mármint a szurony, amit én tényleg, a marha eszemmel magammal vittem, hiszen úgy csillogott az a holdvilágban, mint a göncöl szekere az égen.

El is dobtam, aztán előbb négykézláb, majd hason csúszva a bokrok között kúsztunk tovább. Mindig megvártuk, hogy az őrködő katonatársaink, akik le-föl sétáltak, minél messzebb legyenek tőlünk. Nem volt nehéz követni az útjukat, mert nekik meg a puskájukra volt felszerelve a szuronyuk.

Amikor harmadszor is visszafelé indultak az örök, föl a kaszárnya felé, mondom, na most. De ekkor már olyan közel voltunk a vízhez, hogy a zúgásától szinte semmit sem hallottunk, csak integettünk egymásnak. Nem volt a folyó széles, talán tíz méter sem, de sebes, a víz csak úgy hömpölygött, még a kavicsokat is sodorta. Mi az, hogy sodorta, darálta. Akárcsak egy óriási malom előtt álltunk volna. Hazudnék, ha azt mondanám, nem rémültem meg. Mert odahallatszott a kaszárnyába is a morajlás, de az valami tompa dübörgés volt, az én dobom ötször erősebben szólt. De itt rettenet volt nézni, hogyan fodrozódik a szakadék sziklái között.

Ebbe bele is pusztulhatunk, gondoltam, de ha mondtam volna, akkor se hallották volna meg, a vágy viszont, hogy megszökni ebből a rettenetből, erősebb volt.

Én vetettem magam először a vízbe, majd jött Árpád és a Pali. Hát megkóstoltatta velem ez a disznó folyó a vizét, meg jócskán le is

horzsoltam magam, de ez csak másnap derült ki. Úszás közben egy volt a fontos, elérni a túlpártot mindenáron.

Ha az ember megfeszíti minden erejét, mennie kell! Hát sikeresen partot is értünk mindhárman, aztán neki a hegynek. De egyenesen erdőbe jutottunk, eltűnt a holdvilág is, koromsötét lett, aztán valami éjjeli madarak sejtelmes vijjogása. Mi meg átázottan, csuromvizesen, s ha lehetett tizenegy óra. Hol van még a hajnal?

Meztelenre vetkőztünk, és amikor valamelyikünk vacogni kezdett, falevéllal dörzsöltük a testét. Így napfelkeltéig. A ruhák a sűrű erdőben csak délre száradtak meg annyira, hogy ismét felvehettük. De most már az ígéret földjén, Albániában voltunk. És örökre megtanultam ezt a nevet: Géraldine.

(Folytatjuk)

A SAJÁT ÉS AZ IDEGEN

Hungarológia és kisebbségi tudományosság

BÁNYAI JÁNOS

Néhány évvel ezelőtt, az akkorra már csupán két tagköztársaságra szűkült (kis) Jugoszlávia diktatúrájának joggal nevezhető, háborús hatalmi viszonyai között elgondolkodtam azon, alkalomfüggően, persze, de hogyan is lehetne másként, hogy mit jelent a hungarológia kisebbségben, főként azon, érthető-e ezen egy sajátos tartalmú nemzetiségi (kisebbségi) magyarságtudomány, és hogy ennek milyen intézményes formái alakíthatók ki. Továbbá, hogy miként művelhető, meg hogy művelésének milyen tapasztalatai, esetleg hagyományai léteznek a Vajdaságban. Vagyis, hogy érdemes-e kisebbségként túlélni a múlt századvég balkáni történéseit, melyeknek akaratlanul is elszenvedője volt a vajdasági magyar közösség. Akkor, és talán nem is véletlenül szembesültem a saját és az idegen közötti külső és belső, de mindenképpen ambivalens, ezért kétségeket fakasztó feszültséggel, amely változatlanul meghatározója a kisebbségi léthelyzetnek, akár azt is mondhatom, e nem csupán hátrányos, tehát nem esélytelen – evidenciaként kezelhető ambivalenciája is ebből a kettősségből származtatható – léthelyzet meghatározó tartalma és kontextusa.

A saját és az idegen összetartozásának, kölcsönös függőségének rendkívül gazdag irodalma van, sokfelé ágazó teóriája. Erről én itt most nem kívánok szólni. Túl messzire vezetne akárcsak felsorolása is e teóriáknak. Csak annyit jegyzek meg, hogy a saját és az idegen összetartozásának fenomenológiai és hermeneutikai viszonyait dolgozta fel nemrégiben Losoncz Alpár az *Európa-dimenziók* (Újvidék, 2002) című könyvében, különös tekintettel a kisebbség, az európai kisebbségek helyzetére, és M. Merleau-Ponty nyomán állapította meg, hogy „Szüksége(m) van a másikra, hogy részese legyen(ek) a világ szer-

Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Magyar tudományosság külföldön elnöki bizottság alsóóri (Ausztria) kihelyezett ülésén 2003. június 19-én

teágazó összefüggéseinek, a világban való részesedés szempontjából elengedhetetlenül fontos a másik létezése. A másik, mint egy másik önmagam »már« itt van, amikor körülnézünk a világban, és elindulunk a világ ösvényein.” Ugyanott idézi is a francia fenomenológust, aki szerint „a párbeszéd tapasztalata, amely önmagam és a másik között alakul ki, közös földet hoz létre, az én gondolkodásom és a másik gondolkodása egy szövetet alkot, olyan közös cselekményt bontakoztat ki, amelynek egyikünk sem teremtője” (uo.). Ezek a teória szintjére emelt (ambivalens) feszültség- és összetartozás-tapasztalatok mélyen befolyásolják a kisebbségi léthelyzet, ezen belül a kisebbségi tudományosság feltételeinek és lehetőségeinek kialakulását, értelmezését és megértését. Az önmagam és a másik, a saját és az idegen viszonylatának megértése minden bizonnyal alapvető feltétele a kisebbségi létformák megőrzésének, a kisebbség megmaradásának, egyúttal a kisebbség „önalkotó tevékenységének”, az „etnikulturális választóvonalak” (Losonczi Alpár szavai) egyidejű fenntartásának és légiesztésének, az elkülönülő kisebbségi és többségi csoportok közötti különbségek megóvásának és kiegyenlítődéésének, ami semmiképpen sem vezethet a kisebbség felszámolásához, sokkal inkább tekinthető a kisebbségi történelmi és kulturális tapasztalatok világtapasztalatként való értelmezésének. Ennek a nem csupán elméleti gondolatnak a birtokában indulhatunk el (gondolom) a „világ ösvényein”, és létezhetünk a „közös földön”.

(*A különbözőségi státusról*) A vajdasági magyar – kisebbségi – tapasztalatokról beszélek, amelyek nem csak a többségi, mostanában alapvetően a szerb, korábban a horvát, a szlovén, a macedón kultúrák, világ- és létismeretek között születtek, és nem vagy csak nagyon ritkán voltak örömteli tapasztalatok, ám arról kezdetektől fogva tanúskodnak, hogy megszerzésük és tudatosításuk feltétele a különbözőségi fenntartása, a különbözőségi jegyeinek óvása és ápolása. A többség mindig erősebb, mert államalapítói jogjaiból következően a hatalmat képviseli, s céljai között nem is rejtetten ott szerepel, hogy a különbözőt önmaga meghosszabbításaként értse meg, ami nyilvánvalóan a különböző felszámolását jelenti, sajátosságainak törlését, jobbik esetben „csupán” elrejtését. Önmaga meghosszabbítását a fennhatósága alá tartozó különbözőben a hatalmi, tehát törvényhozó erővel rendelkező többség rendszerint agresszívan képviseli, mégpedig minden szinten, a mindennapi életben például az anyanyelven való ügyintézés lehetőségeinek kiiktatásával: a „beszélj államnyelven” parancsa ma már nem felirat a hivatalok bejáratán, de szívsósan él a hivatalnokok fejében; a kultúrában és a tudományban pedig a sajátosságok visszavonásával és hatásuk leszűkítésével.

De a különbözőségi számításba kell venni egy másik dimenzióját is. A különbözőségi őrzése a kisebbségi részéről önmaga megőrzésének, de egyben a hatalmi szóval felerősített kulturális agresszióval való szembenállás és ellen-

állás formája. E tiszteletre méltó törekvés a kultúrák közötti választóvonalak meghúzása és megerősítése, ami nem ritkán a bezárkózás, máskor a provinciálisba való visszahúzódás és elrejtőzés alakját ölti magára, ami azonban az önmaga meghosszabbításának terveivel a különbözős önvédelmének falaiiba ütköző többségi agresszivitás „félgyőzelme”, hiszen ha nem sikerült önmaga képére formálni a kisebbséget és kultúráját, akkor a teljes asszimiláció helyett legalább a választóvonalak megerősítésével önköreibe zárta, ahol „önkötő tevékenysége” önmaga (provinciális) önismétlésévé silányul(hat). Ezért mondható, hogy a különbözős státusa a kisebbségi kultúrák megtartásának feltétele, de egyben ezen kultúrák veszélyhelyzete is, amennyiben – nem ritkán külső ösztönzésre, támogatásokkal és fenyegetésekkel – az alakulás és a változás képességének elvesztésében, az önvédelem nemes gesztusai nyomán a választóvonalak fenntartásával bezárkózásban, az érdeklődés egyirányúságában, a vidékiesség sorsként való megélésében, a változások következetes elkerülésében, gyakori önismétlés(ek)ben nyilvánul meg.

(Feltételezés) Példám a közelmúlt, a múlt század második felének egyik, talán önmagán is túlmutató tapasztalata, amely azt kívánja illusztrálni, miként alakulhatott ki, és milyen ellenállásokba ütközött a vajdasági magyar kisebbség „önkötő tevékenysége”. A hungarológiáról lesz szó, a kisebbségi (humán) tudományosság, egészen pontosan a kisebbségi magyarságtudomány értelmezésének és intézményi kereteinek karrierjéről a „történi történelemben”. Nem sikeres karriertörténet ez, bár voltak sikeres fejezetei, de talán éppen ezért kínál nélkülözhetetlen tapasztalatokat és szempontokat a különbözős státusának megértéséhez.

Néhány évvel ezelőtt egy, a külföldön magyart oktató vendégtanárok és lektorok részvételével Budapesten rendezett tanácskozás kísérletet tett „a hungarológia fogalmának újragondolására”. Akkoriban ez a feladat, tíz teljes évvel a rendszerváltozás után, több szempontból is igazán sürgetőnek látszott. Az akkori polémia a hungarológiáról, értelmezéséről és feladatairól mostanág sem jutott nyugvópontra, pedig fontos tanulmányok születtek e tárgykörben. De talán nem is nagy baj, hogy a hungarológiáról szóló vita továbbra is időszerű. Érdeemes ezért odafigyelni a hungarológia fogalmának és intézményének vajdasági (ambivalens) karriertörténetére, ami akár a mostani hungarológia-viták „előtörténetének” is vehető. Az ún. „előzmények” ugyanis legtöbbször nem pusztán kezdeményezések, ötletek, jó, de teljesületlen elgondolások, hanem figyelmet érdemlő eredmények is, amelyekből a „hungarológia fejlesztéséhez” akár fontosnak is mondható tapasztalatok adódhatnak. Ezért, gondolom, érdemes odafigyelni a „hungarológia” külföldi, ha úgy tetszik, „határon túli” értelmezésére, ezen túl pedig akár az „ottani” – a „határon túli” (honnan

vegyük?) – remélhetőleg csak egyszerű, nem szándékos tájékozatlanságból(?) számon nem tartott, pusztán „kihagyott” teljesítményeire is.

Más szóval, egy rövid visszatekintés és kitekintés („határon túlra”) nem késleltetheti a hungarológia fogalmának sürgető újrafogalmazását, és a nem szűnő vitához is nyújthat valamennyi adalékot, sőt – némi túlzással – akár még jó tanácsadó is lehet.

(A „*kisebbségi hungarológia*” kezdetei a Vajdaságban) Amikor a „hungarológia” fogalmának „tartalma és terjedelme” nem állt még se határon innen, se határon túl minden gyanú felett, és kimondását is rendre elkerülték, a Vajdaságban – Szeli István tanúsága szerint (*Történo történelem*, 1981. A következő külön nem jelölt idézetek ebből a könyvből valók) – már 1954-ben felmerült, ha nem is a fogalom megnevezésével, de mindenképpen a fogalom „tartalmának és terjedelmének” leírásával egy egyetemi (akadémiai) szintű, a hungarológia illetékességének körébe tartozó feladatok elvégzésére alkalmas tudományos intézmény alapításának gondolata. Ilyen „fontos (magyarságtudományi?) kérdések” megnevezésével: „a magyarok, szerbek és horvátok viszonya a múltban; politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok századokon át; nyelvi és irodalmi érintkezések és kölcsönhatások; tanulmányok és cikkek bibliográfiája, amelyek ezt az érintkezést és kölcsönhatást dokumentálják; a forrásmunkák teljes jegyzékének kidolgozása és a források rövid ismertetése; a fordítói tevékenység (szerbhorvátból magyarra és magyarból szerbhorvát nyelvre) a múltban és ma...” Az akkori elgondolás szerint ehhez még irodalom- és művelődéstörténeti, valamint nyelvi („szótárak, nyelvtanok, kézikönyvek kidolgozása” idegen ajkúak számára is) kutatások tartoznának. Ebből az elgondolásból két szempont érdemel külön is figyelmet. Egyrészt az, hogy a hungarológiát nem osztja meg határon innenre és határon túlra, másrészt a kulturális önismeret útjait az idegen, a többségi felé is nyitva tartja, ezért hangsúlyozza a komparatistikai feladatokat. Tehát már a kisebbségi hungarológia irányában tett első lépések jelezték a saját és az idegen egyidejű összetartozását és feszültségét. Már első szinten a kultúrákötés és a párbeszéd gondolata vezérli az elfogadásra még aligha számító kezdeményezést. Jelzi egyúttal, hogy a hungarológia kisebbségben, de talán többségben sem lehet meg összehasonlító aspektusok nélkül. Akár úgy is általánosítható szempont ez utóbbi, hogy a hungarológia igazi beszédmódja és műfaja többségben és kisebbségben egyformán a kultúra egész területére kibővített komparatiztika.

Ezen elgondolás azonban csak késleltetve, a hatvanas évek végére ölthetett intézményes formát. 1967-ben készült el az 1968-ban alapított, majd a következő év elején már működő (újvidéki) Hungarológiai Intézet szervezete, amely a következő három sokfelé ágazó területen jelöli ki az intézet feladatait: nyelvészet, vagyis „a jugoszláviai magyar köznyelv problémáinak a tanulmá-

nyozása és megoldása”, „hungaricák begyűjtése”, valamint „a művészeti élet megnyilvánulásainak számbavétele” területein. E tervezetben közvetlenül nincs helye az oktatásnak, mert az intézet alapítását majd tíz évvel megelőzi az újvidéki Bölcsészettudományi Karon a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének létrehozása, amely az intézeti kutatások felvállalása mellett a posztgraduális képzés kialakításával az intézet káderállományát is biztosítja. Az intézet, alapítását követő első lépésként, igyekszik „felvenni a kapcsolatokat a hazai és külföldi rokon jellegű intézetekkel”, kapcsolatokat keres a „zadari, ljubljanei egyetemek munkatársaival”, „a zágrábi, belgrádi bibliográfiai intézetekkel”. Az alapításkor a kutatás „konkrét” témái is körvonalazódnak: „A nyelvészetből: tanulmányok Vajdaság, Szlavónia és Muravidék népnyelvi szókincsének, hang-, alak- és mondattanának köréből; vizsgálatok a jugoszláviai magyar irodalom nyelve és stilisztikája köréből; a nyelvi kölcsönhatás kérdéseinek kutatása vidékek és életkorok szerint; a szerb–magyar összehasonlító nyelvtan fonológiai részének és szintakszisának elkészítése; helynévkutatása, nyelvatlasz-munkálatok, személynévvizsgálatok, műszótár készítés stb. Az irodalomból: magyar vonatkozások a délszláv népek énekhagyományában; délszláv és magyar irodalomtörténészek kapcsolattörténeti kérdésekkel foglalkozó munkáinak tanulmányozása és értékelése.” A művelődéstörténetből: „a szabadkai és becskereki színjátszás története; a magyar lapok és folyóiratok története; a magyar tudományos élet kiemelkedő alakjainak monografikus bemutatása; jugoszláviai magyar népmesék, színjátékszerű szokások stb.”

Az elkövetkező évtizedben, amíg a Hungarológiai Intézet önállóan működött, majd a következő évtizedben, amelyben a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékével egyesülve élt tovább, ezek a feladatok tovább konkretizálódtak mind újabb és újabb tudományos célok vállalásával, tudományos folyóirat, könyvek és könyvsorozatok kiadásával, nemzetközi tudományos tanácskozások szervezésével, terepi és levéltári kutatásokkal, további kapcsolatteremtésekkel... Egészen a század utolsó évtizedének kezdetéig, amikor az akkori Jugoszláviában a tudomány és az egyetemi oktatás rendszerváltozásnak álcázott nagyfokú központosítása folytán megszűnt az intézet önállósága, és a tanszékkel együtt élt tovább Hungarológia Szak néven, majd a neve is beolvadt a mai Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék nevébe, hogy egy-két év óta újra visszakapja, együtt a tanszékkel, a Hungarológia Szak nevet az újvidéki Bölcsészettudományi Karon, ami egyben a tudományos kutatás és az egyetemi oktatás autonómiájának legalább részleges (sokak által vitatott) visszaszerzését is jelenti, hiszen a mai Hungarológia Szak Újvidéken négy részlegből áll, úgymint a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékéből, a tudományos kutatás részlegeből, a Magyar Nyelvi Stúdiumközpontból, valamint a könyvtárból, amely mostanára már a Vajdaság legjelentősebb és leggazdagabb magyar

állományú könyvtárává fejlődött. A Hungarológiai Intézetével azonos a sorsa a Bölcsészkaron a szerb nyelvi intézetnek, a történettudományi intézetnek és a szlovakisztikainak is.

(*A kisebbségi hungarológia túlélési lehetőségei*) Itt tartunk most. A vajdasági (kisebbségi) hungarológia önálló intézményi formája beolvadt a vajdasági egyetemi szintű (magyar)tanárképzésbe, anélkül hogy a majd öt évtizeddel ezelőtt megfogalmazott, majd több mint harminc évvel ezelőtt felismert és vállalt feladatait egészében elvégezhette volna.

Nem panaszkodom, és katasztrófát sem hirdetek. A kisebbségi hungarológia feladatai továbbra is kéznél vannak. Teljesítésük üteme lassult le, ezzel együtt érlelődik, vagy érlelődhetne valamilyen új intézményesülés lehetősége és formája. Nem biztos azonban, hogy jó irányú érlelődés ez, még akkor sem, ha van, és nem is akármilyen (szellemi és anyagi) támogatottsága. Mert aligha bízható az a (kisebbségi) hungarológiai feladatkör, amelyet az egykori Hungarológiai Intézet, majd „jogutódja”, a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, aztán és ismét a Hungarológia Szak, valamint a keretében most formálódó nyelvi és kulturális stúdiumpont felvállalt és sok szegmentumában teljesített is, egyetemen kívüli, ha mégannyira is jó szándékú „civil” szervezetekre. Lehet, hogy e szervezetek „irányítása” és „felügyelete” könnyebben megoldható, mint az önállósághoz szokott egyetemi tudományosságé, de nem biztos, hogy egyúttal gyümölcsözőbb is. Már csak azért sem, mert ezek az úgymond „nem kormányzati” tudományos vagy művelődési társaságok jellegűknél fogva nem rendelkezhetnek a sokasodó hungarológiai feladatok végzéséhez igazán nélkülözhetetlen hosszú távú tervezetekkel, fejlett, kiterjedt, vagyis nem csak egyirányú kapcsolatrendszerrel, sem tudományos tapasztalatokkal.

Ezért, gondolom, nem kellene megfélemlkezni arról, hogy az újvidéki Hungarológia Szak keretében a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék az egyetemi tanárképzés mellett még három, részben a Hungarológiai Intézettől örökölt, részben önállóan kialakított tudományterületen fejt ki, mellékesnek semmiképpen sem tekinthető hungarológiai tevékenységet: a tudományos kutatás, a nyelvoktatás és a hungarikák begyűjtésének területén. Ezeket itt most nem lehet részletezni, se hely, se idő nincs rá. De annyit érdemes megjegyezni, hogy a tanszéki tudományos kutatás irodalomtudományi, nyelvészeti, szótártudományi, folklorisztikai, népművészeti, művelődéstörténeti, sajtótörténeti, könyvtártudományi és bibliográfiai témákat ölel fel, hogy a tanszéki nyelvoktatás a magyar mint idegen nyelv oktatását, valamint a tanári pályára készülő, de nem magyarul tanuló diákok nyelv művelését foglalja magában, a hungarikák begyűjtése pedig a könyvtárfejlesztés mellett írói hagyatékok, dokumentumok és relikviák feldolgozását is jelenti. És hogy mindez eredmények is kísérik, bizonyítják a Hungarológiai Intézettől örökölt tudomány folyóirat, a *Hun-*

garológiai Közlemények új folyamának füzetei és a tanszék *Tanulmányok* című évkönyvének kötetei. Sajnos, ezeknek bemutatására, meghívás híján, mostanáig nem került sor, még azon a kormányzati támogatással megtartott prezentáción sem, amely a vajdasági magyar tudományosságot igyekezett néhány évvel ezelőtt ismertetni. Ez nem panasz, egyszerű ténymegállapítás. Aminthogy az is csupán tényközlés, hogy az Illyés Közalapítvány megértő támogatása nélkül a tanszéki kiadványok nem jelenhetnének meg, tudományos tanácskozásokat nem rendezhetnének, és a tanszéki könyvtárt sem fejleszthetnének az egyetemi szintű hungarológiai oktatás, a kisebbségi magyarságtudomány igényeinek megfelelően. Az Illyés Közalapítvány ez ideig szerencsére nem követi azt a máshol érvényesülő szempontot, hogy csak nem „állami”, csupán „civil”, sok esetben „amatőr” kezdeményezések élvezhetnek alapítványi támogatást. Az „állam”, minden kifelé irányuló deklaráció és nagyvilági gesztusokkal kísért fogadkozás ellenére, igencsak elhanyagolta a kisebbségi tudományosság támogatását.

(*Egy idézet és annak jelképe*) A tragikus sorsú Szabédi László szavait idézi Poszler György: „Nézetem szerint pedig vannak ügyek, melyek bukását úgyszólván túlélni sem érdemes. Számomra, magyar értelmiségi számára, ilyen a romániai magyar nemzeti kisebbség virulásának ügye” (*Kié ez a történelem?*, 2003). A saját és az idegen feszültségére, a komparatív módszerekre, a kultúraközi területeire irányuló kisebbségi hungarológia mint (nemzetiségi) magyarságtudomány elsorvasztását az önmaga meghosszabbítására törekvő többségi kultúrák irányából „túlélni sem érdemes”, még akkor sem, ha akarata ellenére, az elsorvasztást a többségi kultúra agresszivitása ellenében kifejlesztett önvédelmi mechanizmusok provinciát élesztő és vidékiességet fenntartó szellemi és anyagi támogatása hozza el.

(*A kisebbségi hungarológia esélyei*) „Mondanivalóm a magyar kultúra megőrzésének kérdésköréhez kapcsolódik” – ezekkel a szavakkal kezdte Szelei István az egykori Hungarológiai Intézet akkor „körülbelül egy évtizedes munkáját” összefoglaló hozzászólását a III. Anyanyelvi Konferencia tanácskozásán. Én viszont hasonlóképpen zárom mondanivalómat. Vagyis annak a gondolatnak a jelzésével, hogy a határon túli hungarológia, a kisebbségi vagy nemzetiségi magyarságtudomány azonkívül, hogy valóban a (kisebbségi) magyar kultúra megőrzésének feladatát végzi, a „kisebbség virulásának ügyét” tartja fenn, közvetve és közvetlenül mást is felvállal. Leginkább azt a cseppet sem egyszerű feladatot, hogy a magyar kultúrát a más nyelvűek és más kulturális ismeretekkel rendelkezők számára is hozzáférhetővé, elérhetővé teszi. Ennek alapvető feltétele az, hogy a kisebbségi kultúra ne szigetelődjön el se az anyanemzet „művelődési eredményeitől és folyamataitól”, se az „államhatalmat gyakorló nemzet kultúrájától”. Hogy nyitott legyen, mert csak úgy lehet

képes, elnézést a túl erős kifejezésért, tudományos és kulturális missziójának teljesítésére. Ennek a misszióknak a jellegét az a Németh Lászlótól származó meg gondolás határozza meg, miszerint a minőség a kisebbség esélye. Az értékteremtés a kisebbségi hungarológia imperativusa, és az úgy mond nem kormányzatira való rájátszás valójában annak a hátrányos helyzetnek az erősítése, amiben az államhatalmat gyakorló politika a kisebbséget látni akarja: népviseletbe öltözött látványosságok és díszbemutatók szereplőjeként.

Ezzel szemben az értékteremtés veszedelmes vállalkozás, nem mindenkor irányítható és nem is könnyen kezelhető, kellemetlenkedésekre is képes, hiszen a szabadságelvű és a nyitott tudomány meg kultúra szószólója. A nemzetiségi magyarságtudomány esélyeit tehát az értékteremtés szakmai és technikai lehetőségeinek erősítésében, a kutatás és közlés autonómiájának biztosításában, a támogatás mondvacsinált feltételeinek visszavonásában, a sokirányú tudományos párbeszéd feltételeinek biztosításában és nem utolsósorban a hátrányos megkülönböztetés gyakorlatának visszavonásában látom. Egyúttal abban, hogy miként sikerül a saját és az idegen dialógust alapító feszültségét a kisebbségi humán tudományosság, az összehasonlítás, a kulturalköziség, a multikulturális tapasztalatok szerves részévé tenni.

(Befejező idézet) Kántor Lajos több szempontból is fontos Szabédi-monográfiajáról szólva emeli ki Poszler György már idézett frásában azt, hogy „Szabédi nem magyar nyelvű román sajtót akart, hanem romániai magyar sajtót. Nem a román baloldal magyar változatát akarta, de önelvű, romániai magyar baloldalt. Román szuverenitást akart, amiben a magyarság is egyenrangúként bennfoglaltatik. Nem román szupremáciát, amiből a magyarság kisebbségként kirekesztetik.” Pontosan végiggondolt rendje a kisebbségi létformáknak. Olyan sorskerék, amely Szabédit, aki erre rendezte be az életét, eltaposta: ha nincs így, túlélni sem érdemes. A lényege azonban abban van, nem győzöm elégszer hangsúlyozni, hogy mennyiben vagyunk képesek a saját és az idegen ambivalens viszonylatában a kulturális és etnikai választóvonalak fenntartásával, tehát a saját megőrzésével, belátni, hogy a másságok és a különbözőségek nem egyenlítődhetnek ki, de sor kerülhet a saját és az idegen közötti viszonylatok átrására az én gondolkodásom és a másik gondolkodása közös szövetére, amelynek „egyikünk sem teremtője”. Innen lehet elindulni a világ ösvényein a létezés, a kisebbségi létformák megértése felé. Ama „közös föld” felé, amelyről a francia filozófus gondolkodott. A kisebbség fennmaradásának feltétele, hogy valóban a „világ ösvényein” és a „közös földön” járó kisebbségként és ne változatlanul hátrányos helyzetben élő etnikai csoportként értsük meg. Hogy a vele „történi történelemnek” alakítója is lehessen. Ezen az ösvényen és földön derülhet ki, hogy a kisebbségi létezés nem feltétlenül isten csapása, bár nem biztos, hogy mindenkor érdemes túlélni.

KONKRÉT MOTÍVUMOK

Siratók

KIRÁLY ERNŐ

összekulcsolt kérges kezek
rejtett magányban a lélek mélyén
az emlékek sebeket tépdesnek

. . . „Jáj, ídés jó Istenem,
de meglátogáttá bennünket,
ebbe já nagy szomoró gyászos időbe,
ebbe já nagy háboróba!
Jáj, ídés ápuskám,
hová lesszünk, mi' csinállyunk,
mikor az én drágá jó párocskám is
a hártéren van?”

porban heverő sárgult csontok
szürke hamvakhoz üzenő milliók
könnyáztatta gyászos éneke . . .

„Jáj, ídés testvirkém,
jáj, ídés virécském!
Jáj, mi' csinállyunk,
hová légyünk a két árvádval,
a té két madárkádval?” . . .

leányárnyak fejfák sűrűjében
lila körtáncot lejtnek . . .

„Mindön éggye vígán esküdött
fehér ruhába, fehér koszoróba,
piros pártába,
de bizony én fekető ruhába,
zöld pártába, zöld koszoróba” . . .

összekulcsolt kérges kezek
rejtett magányban a lélek mélyén
az emlékek sebeket tépdesnek

Újvidék, 2003. március 24.

Az idézett siratórészletek Kodály Zoltán zsérei (Nyitra) gyűjtése, 1915

HEJ, THÖKÖLY, HEJ, TOKAJI!*

A sárospataki könyvtárnoknak

TÖRÖK CSABA

Mert mindig és mindenütt sokkal előbb
kezdődött minden, mint ahogy elneveztük:
minden túléli (mert megelőzte) a névadót,
a vércsoportvezetőt, és – önneve szökken.
Mert mindig mindenütt minden és mindenki
korábban indult és indul, mint ahogy neki
kibocsátást engedett volna korszakoló rajt.
Mert már nem is Dózsa, Koppány vagy Vajk,
netán Sarolt és Emse sugaras aranyárga,
hanem az első sejtosztódás maghasadása:
vörös vagy fehér-e. Mind egyek volnátok?
Mert mi mindéltig csak szürke jobbágyok
maradunk: a köz és az egészülő csürhe
a dualizmus egységében. (Hej! Egészségire!)
Altáj s Felvidék, napkelte s napnyugta –
szőke vagy fekete a Kurucz Erzsik haja?
A Hegyalja? A gyermekkori Kossuthfalva?
Mert mi itt (és ne remegj!): mindketten
helyben maradunk, akár csak jobbágyként,
kirakatnyilag fővesztésre ítéltetett,

* Tokaji Ferenc, a hegyaljai kuruc felkelés vezére jobbágyként állt be Thököly Imre felvidéki fejedelem Habsburg-ellenes seregébe, s 1697 júliusában kis csapatával elfoglalta Tokaj várát, segítséget azonban nem kapott: bécsi börtönében halt meg, tizenkét évi bizakodás után. Nevét ma a tokaji gimnázium viseli.

a lebecsátottan is áttetsző rostély megett,
főlöskégen bevetésre álcázott lesben
– minden határon túlláló fejedelmek.

Az átfestett újvidéki Rákóczi-dombormű alól, 2003 júliusában

PAPÍRSZELETEK

NÉMETH ISTVÁN

Abriktolom a bontásból származó, öreg téglákat. Könnyen hozzájut mostanában az ember az ilyen áruhoz, lassan lebontják már az egész régi városrészt, s beépítik új, cifra palotákkal. Egy új közönséges téгла áráért, olyan silány minőségűért, amit pusztá kézzel szétmorzolsz, négy öreg téglát vásárolhatsz. Igaz, ezt mielőtt fölhasználhatnád, meg kell tisztítani a rászáradt habarcsból. Ezzel vagyok elfoglalva. Mondhatom, nem könnyű munka. Már-már a kőtöréshez hasonlít. Mert az a habarcs, amit a régi mesterek, kőművesek használtak, úgy ráégett, összeforrott a téglával, hogy szekercével is alig lehet leválasztani, leverni róla. Közben azért szórakoztatja is az embert ez a munka. Abból a bontásból, öreg épületből, ahonnan ez a téглаhegy származik, az évtizedek folyamán, minden egyes javítás alkalmából más-más típusú, minőségű és méretű téгла került a falakba, a legtöbbször ott maradt a cégjelzés, a téglagyártulajdonos kezdőbetűi, továbbá ott maradt rajta a kőműves „keze nyomma”, egyiknek a habkönnyű, másiknak a kővé keményedett habarcsa; munka közben elmélázhat az ember az egykori téglák ilyen vagy olyan minőségéről, mert az egyik peng, mint a legkeményebb gránit, a másik puha, lágy hangot ad, ha ráütsz, mintha nem is agyagból égették volna, csak úgy nagyjából homokból összegyúrták. De vajon minket, téглаégetőket, kőműveseket, államfőket, tudós doktorokat, csibészeket nem különbözőképpen és különböző anyagokból és agyagokból gyúrtak-e? Az első emberpárt hite szerint kiváló agyagból gyúrta a Teremtő, nem-sokára azonban kiderült, hogy az agyagba porladó részecskék kerültek.

Aztán abriktolás közben egyéb dolgokról is elmereng az ember, többek között az értelmes, a hasznos meg az értelmetlen, haszontalan munkáról. Amit most csinálók, abban a meggyőződésben csinálom, hogy nemcsak értelmes, de hasznos is: hiszen a megtisztított téglából falat emelnek, talán házfalat vagy kerítésfalat, ami valakiknek a hasznára válik, érdemes tehát csinálnom azt, amit csinálók, s ennek a tudata hajtómotorja a kedvemnek, nem vagyok egészen haszontalan, ha meg is öregedtem, ha az erőm fogytán, ne neked, te kőkemény malter, lefejtelek a fölhasználható anyagról! Még akkor is, ha szikrát vet rajtad a kisbaltám éle . . . Voltak azonban kötőrők, akik úgyszintén hasznos munkát végeztek a régmúltban, bár nekik maguknak semmi hasznuk nem származott belőle, mert rabszolgáknak születtek. A piramisok, az arénák, az akvaduktok azért fölépültek. Lerakták a római utak alapjait, megásták a Volga–Moszkva-csatornát, hegyeket fordítottak ki sarkukból, és folyókat térítettek el sok-sok jajszó és korbáccsattogatás közepette. Akadt ugyan az elmúlt évezredekben, de akár még a múlt évszázadban is olyan rabszolgamunka, amelynek a lélek megölésén kívül semmitelen más célja nem volt. Egy szigeten követ törettek a rabokkal. Nem azért, hogy ezekből a kövekből piramist, palotákat, utakat építsenek, mégcsak azért sem, hogy a nagyobb darabokat kisebbekre törjék, nem. Annak a munkának nem volt semmi értelme, mert az összetört köveket semmire se használták. Ha értelme nem is, célja azért volt. Hogy amintképpen a rabok a köveket, azonképpen a rabtartók a rabokat törjék össze a teljesen céltalan, haszontalan munkával.

Miközben eme magasröptű gondolatok cikáznak a fejemben, valahonnan fönről, a domboldali csalitban megszólal egy tiszta gyerekhang. Egy olyan kisgyereké, aki most van abban a korban, amikor az emberfia szavakat sajátít el, ismereteket, tapasztalatokat gyűjt a világról, amikor ezeket a szavakat boldogan ismételgeti, a világról szerzett ismereteit a meggyőződés hitével és erejével tolmácsolja a mamának, apának, füvecskének, bogárkának, napocskának, annak az eleven és szép világnak – neki még valóban szép ez a világ –, amelyet apródonként, naponta birtokba vesz. Mert tudod, mama? . . . – és mondja, mondja, amit a mamának bizony tudnia illik. Be nem áll kicsi szájacskája. Egy ilyen dallammal telített gyerekhang jut le hozzám ide a „kötörőbe”, s egyszerűen megtelik vele a szívem, boldoggá tesz. Nincs az a szép madárhang,

fülemüle- vagy rigóénekek, amely ebben a pillanatban versenyre tudna kelni vele. Hallgatva arra fülelek, vajon melyik nyelven győzőgeti a kicsi a közvetlen hallgatóját ott fönt a bozótosban, de nem tudom kiszűrni külön-külön a szavakat, mert ezek egybeolvadnak, mint egy zenemű akkordjai. Melyik nyelven győzőgeti az apukáját vagy a nagymamáját, hogy tudod?, a levelecske most azért reszket az ágon, mert fázik! A dalt majd később tanulja meg: Reszket a bokor, mert madárka szállott rá . . . Ha megtanulja. Vagy egy hasonló szerb dalt. Mert az egybetorlódó hangokból – a távolság miatt – nem derül ki, hogy magyar-e vagy szerb, esetleg szlovák a kis énekes, csak az, hogy kisgyerek még, akiből, ha felnő, lehet kőtörő vagy betörő, tűzoltó vagy katona, sintér vagy érsebész, koldus vagy királyfi, hóhér vagy áldozat, minden lehet belőle, miután elveszti ezt a gyermeki ártatlanságát, ezt az utánozhatatlan kisgyermek hangját, amelyet még a lánglelkű zeneköltőknek sem sikerült lekottázniuk, jóllehet folytak már kísérletek arra, hogy bizonyos folyók, például a Moldva, vagy madarak, például a pacsirta zúgását, trillázását hangjegyekbe szedjék. Talán egyik se kelt akkora visszhangot a szívekben, mint amelyet most ez a kisemberke fúj a világról frissen szerzett benyomásáról. Az „értetlen” felnőttek fülébe.

Hallgatom ezt a felhőtlen muzsikát s elfelejtem, hogy sűrű téglapor-felhő pora meg verejtek sója-sava csípi a szememet . . . Nem igaz, hogy hóhér lesz a „dalnokból”, ha felnő, de áldozat se legyen belőle! Érje meg a nagyapakort, ha fiúcska, vagy a nagyanyakort, ha leányka, és érjen fel majd az ő szívéig is ez a fajta muzsika!

*

Gyakran megállít egy aszfaltból, kőrésből kibújtt, fölemelkedő növény. A magját a szél idesodorta, egy reménytelen betonhasadékba szorult bele, de miután ott kicsírázott, meggyökeredett, semmit se törődve a mostoha körülményekkel, növekedni kezdett, mert élni akart, olykor még virágot is hozott, magvat érlelt, amit aztán a szél vagy egy arra tévedt madár széthordott, hogy valahol új élet sarjadjon belőle. Kint a földéken, a mezőkön, az erdőben észre se vesszük, hiszen a természetes helyén fordul elő nagy tömegben, egy tömbben látható a többi kikericcselel, porcfüvel, fasurjával. Itt a város kőrengetegében, az aszfalt réseiből előbújtt kukoricaszár csodálatot s egyszersmind részvétet ébreszt

bennem, mert egyrészt a legmostohább körülmények között is a megkapaszkodást, az élniakarást, már-már hősie kiállást, tartást példázta, másrészt az állandó veszélyérzetet, a szorongást, a kiszolgáltatottságot, a szórványsorsot juttatja eszembe. Jelenvalóságával mégis arra tanít, hogy a lelegehetlenebb, a legnehezebb körülmények között is meg kell ragadni az élethez való jogunkat, mert ez az elsődleges és mindenekfelett álló isteni parancs. Az a betonrészből előbújó akácfaajtás, ha életben marad, növekedve szétfeszíti saját maga börtönét. Egyszer talán a föld arcáról lehullik a ráerőszakolt betonpáncél: a példamutató városi platanok és jegenyék erős, életerős gyökerei elszántan dolgoznak a mesterséges kőpáncél alatt, egyszer még nemcsak ezt, egész városrengeteget vetnek le magukról, hogy a civilizációs bilincsek helyett újra visszatérjen a földre az élet diadala és csodája. A költővel vallom: meg kell tanulni itt a fák kimondhatatlan tetteit . . .

*

Bagdadban az amerikai helytartó biztosítja Irak népét (népeit), hogy abban az új kormányban, amely a fölszabadulás – megszállás nyomán jön létre, a vezető szerep az irakiak kezébe kerül. Hasonló kijelentést talán még Sztálin szájából se hallott a világ. Például olyat, hogy a magyar kormány a szovjetek által fölszabadított – megszállt országban vezető szerephez fog jutni. Ilyesmit csak egy korlátlan helytartó jelenthet ki. Sztálin ugyan a második világháború után a saját érdekszférája alá került területeken korlátlan, minimum meghatározó uralkodó volt, de annyira ostoba mégse volt, mint a jelenlegi iraki helytartó. De ha ostoba, ha nem a szerencsétlen, kijelentése félreérthetetlenül utal arra, hogy az új bagdadi kormány – annak ellenére, hogy a vezető szerep az ő kezében lesz az országban – úgy táncol majd, ahogyan a helytartó hazájában húzzák. Vagy talán nem ez a természetes? Mintha nem afelé haladna a világ, hogy úgy kell táncolnia, ahogyan a Fehér Házban húzzák? Lassan oda jutunk, hogy ezen nem is illik már csodálkozni. Hiszen a népi bölcsesség is azt tartja, hogy mindig az erősebb kutya csinálja azt, ami az erősebb joga. Ez idő szerint mintha egyetlen erős kutya létezne csak. A kétpólusú világból a Szovjetunió dicsstelen összeomlása után egypólusú lett, ahogyan ezt gyakran hangoztatják a szakértők. Kialakulóban van ugyan egy új európai közösség is, amit nem a legnagyobb és leg-

nyíltabb rokonszenvvel figyel a tengeren túli konkurencia, mert alig lát garanciát abban, hogy idevezényelheti helytartóját, aki biztosítaná az európai kormányzatot a vezető szerephez való jutáshoz a saját uniójában. A helytartó, akárcsak Bagdadban, megtartaná magának a mellékszereplő-státust, tartózkodna a nyilvánosságtól, szigorúan a kulisszák mögül irányítaná a dolgokat és a vezető szereppel felruházott kormányt. Valamikor kételkedve fogadtuk az ígét, miszerint Amerika a korlátlan lehetőségek hazája. Be kell végre látnunk, hogy csakugyan az. Már elérte, hogy gyorsétkezdéin keresztül etesse az egész világot, helytartói által pedig irányítsa a szabad országok szabad kormányait. Rászedi, jószerivel rákényszeríti ezeket a szabad kormányokat olyan szerződések aláírására, miszerint a saját háborús bűnösei felett, ha netán mégis akadnának ilyenek, nem ítélkezhet nemzetközi bíróság, csakis ők maguk, a korlátlan önteltség egyedül jogos hordozói. Lásd, mennyei Urunk, hová gőgösülhet a korlátlanság, ha saját hazájukban vezető szerephez juttatják a megszállók, a helytartók jóváhagyásával kinevezett kormányokat!

*

Hiába keresem a *deszk* magyar megfelelőjét az idegen szavak szótárában, a kollégáim se tudnak fölvilágosítani, akik velem együtt fél életüket egy ilyen hodályban töltötték el. Tulajdonképpen egy „korszerű” hodályról van szó, ahol juhok helyett újságírók nyüzsögnek nehéz napi munkájukat végezve. Az angol újdondászoknál ez még csak egy asztal volt, a szerkesztő asztala, ahová a slapajok leadták napi, friss remekműveiket. Mire elérkezett hozzánk, egy hatalmas istállóvá terebélyesedett sok-sok szerkesztői asztallal, hiszen minden rovatnak külön asztala volt, s még azon túl is jó néhány. Kezdő koromban egy piciny szobában voltunk összezsúfolva, de csak addig, míg be nem toppant a szerkesztő, aki annyifelé ugrasztott szét bennünket, ahányan voltunk. „Mit rontjátok itt bent a levegőt, menjetek ki az életbe!” – rivallt ránk, és tökéletesen igaza volt. Évek múltán aztán mi is átkerültünk a deszkbe. Egy tágas, nagy terem, tele eleven nyüzsgéssel. Századnyi kolléga! Ott néha csakugyan úgy érezhette magát az ember, mint egy hatalom, a „hetedik hatalom” fölkent bajnoka. Olykor ültetett is ránk a valódi hatalom olyan főszerkesztőt, aki egyenesen tábornoknak képzelte ma-

gát . . . Jómagam hosszú éveken át rontottam a levegőt ebben a nemcsak tollat, de gerincet is próbáló hodályban, szerencsémre olyan beosztásban, hogy többet lehettem kint az „életben”, mint a deszk falain belül. Nyugdíjas korom óta napjában megfordulok benne. Legújabban, ahogy benyitok, minduntalan ugyanaz az orwelli kép fogad. Zsúfolt asztalok, az asztalokon még zsúfoltabb összevisszaságban számítógépek, valóságos számítógéperdő, minden gép előtt egy-egy ifjú kolléga görnyed, könyököl, homlokán a nehéz szülés párájával, felhőjével. Ezt azonban bizonyára csak én látom így, én, akinek még a gépirást se föltétlenül kellett elsajátítania ahhoz, hogy újságíró legyek; én, akit ittfelejtettek a szakma kőkorszakából. A maiakat ez a számítógépekkel túlzúfolt deszk nem emlékezteti hodályra, talán ezt a poros, avas kifejezést nem is birtokolják már, hiszen ők, munka közben ugyan még az anyanyelv nyűgét szenvedik, már a *lingua franca* gyermekei, egy merőben új világé, ahol nem csupán a szerkesztőségek és a szerkesztőségi szobák válaszfalai tűnnek el, hanem minden válaszfal leomlik, hogy ne legyen többé külön Tér és külön Idő, csupán egyetlen Napkelte és Napnyugta lesz minden tér és idő felett s egyetlen, az egész földkerekségre kiterjedő deszk, ahol megszületik az első igazi világlap, s attól a pillanattól fogva ez fölöslegessé teszi az összes helyi jellegű kiadványokat.

Ám meglehet, hogy mindez csak az én rémálmom, mert teljesen az agyamra ment az orwelli év Kafkástul. Vagy az attól való félelmem, irtózatom, miszerint a közelmúlt himnusza nem váltotta be ígését – „nemzetközivé léssen holnapra a világ” –, beváltja majd ez a század, ha véglegesen – és végzetesen – megtagadja a Mindenség parancsát. S megteremti magának azt a hatalmas deszket, amelynek közvéleményformáló ereje behálózza és uralja az egész világot.

Mondod. Mondod, mert valami mintha nem hagyna nyugton. Talán, hogy nem egészen tiszta a lelkiismereted. Avagy sohase fordult elő veled abban a régi deszkben, midőn a papír fölé görnyedve válogatni kezdted a leírandó jelzők között? Nem a „szép” és „rút” jelzők között, hanem hogy melyik tetszene jobban nem neked, magadnak, hanem a „fogyasztóidnak”, a főnöködnek, legfőképpen pedig az eltartó hatalomnak. Ezért mondogod? Ezért is. Mert még maradt kegyelmi időd, hogy elmondhatod.

ESSZÉMOZAIK

BÖNDÖR PÁL

FÁRADT JEGYZET A STÚDIÓVENDÉGEKRŐL

– Fáradt vagyok – mondta gyermekkori barátom, akit legkevesebb tíz éve nem láttam. A hídra vezető, rosszul mondom, a volt hídhoz vezető bulváron a megszokott nyüzsgés volt. A fáradtságról, a hídról és a Dunáról Várady Szabolcs emlékezetes verse jutott az eszembe, a *Székek a Duna fölött*.

– Én is fáradt vagyok – mondtam. – Nem beszélve a világhelyzet változásairól, és különben is: nincs hova leülni – idéztem a vers két utolsó sorát, és közben bizonytalanul mutattam a túloldali tömött kávézó felé. Barátom szomorúan hümmögött, látta, hogy nem csak kifáradtam, de egy kissé el is hülyültem az elmúlt évtizedben. Váltottunk még pár mondatot, családról, munkahelyről, egyebekről, és gyorsan elváltunk.

Ez még nem melankólia, csak kimerültség, gondoltam akkor, de azóta elmúlt már jó néhány hónap, és én egyre inkább el vagyok bizonytalanodva. És egyre gyakrabban hallom itt is, ott is, hogy kóros fáradtságra panaszkodnak olyanok is, akiknek az életkora ezt nem indokolná. Erről megint verssorok jutnak az eszembe, úgy tűnik, hogy semmiről sincsenek eredeti gondolataim. Kinek vannak?

A szerkesztőségben téblábolok, mikor, vesztemre, a szerkesztőség túlsó felében a szerkesztő rám pillant, és felemeli három ujját. Három perc? De miről? – tárom szét a karom. Ő is széttárja a karját, úgy, hogy közben a vállát is megvonja. Mit tudom én? Írjál, amiről akarsz.

Egy rádiós jegyzetnek, sajnos, nem lehetnek stúdióvendégei, akik át dumálják a terminust, mivelhogy mindenhez értenek, és mindenhez jobban értenek, mint a vitapartner vagy akár az ellentábor tábornagyai. A stúdióvendégek, mint Kavafisz versében a barbárok, mégiscsak valamilyen megoldás lehetnének. A stúdióvendégek sohasem fáradtak, nekik nem három perc, de három óra is semmiség. És szívós is ez a fajta, túlél minden változást, fordulatot. De az igazat megvallva, a stúdióvendégek sem a régiék már, esetenként megrugdossák a műsorvezetőt, mivel a műsorvezetők sem a régiék persze, mindenfélét kérdeznek összevissza, felelőtlenül, csak úgy a saját szakállukra. Én nem láttam az esetet, pedig állítólag minden tévécsatornán napokig mutatták az izgalmas jelenetet. De olvastam később az újságban az ideges stúdióvendégnek a nyilatkozatát, aki különben pártvezér és polgármester is, melyben tagadta, hogy belerúgott volna a műsorvezetőbe. Ez tetszik. Ha politikus vagy, légy politikus.

Valahányunkat megrugdostak már, és rugdosnak továbbra is, csak nem a nagy nyilvánosság előtt, de alattomban, de kegyetlenül. És mi nem a kimerültség miatt nem rúgunk vissza.

JEGYZET AZ ŰRLAPOKRÓL

Itt ülök, nem csillámló sziklafalon ugyan, viszont a fej lehajlik, és lecsüng a kéz: újra kifogott rajtam egy átkozott űrlap. Egyre nehezebben töltöm ki őket, sokszor azt sem értem, hogy mit kérdeznek tőlem. Főleg az olyan űrlapokkal gyűlik meg a bajom, mikor kérelmező vagyok, amiben persze van logika, a tájékozatlanok, írástudatlanok ne nagyon kérjenek itt semmit, inkább dolgozzanak magukon. Furamód az anyanyelvemen megfogalmazott űrlapokkal valamivel még nehezebben bírkózom meg, mint amikor az államnyelven kell kitöltenem valamit. Alapjában véve még ez is érthető. Hiába: a mindennapi gyakorlat, az élettérhez való alkalmazkodás megteszi a magáét. Csakhogy. Csakhogy ez csupán a jéghegy csúcsa, annak a jéghegynek, amit kisebbségi közérzetnek neveznék. Amely permanensen rossz.

A vajdasági magyarok közérzete nem csupán azért rossz, mert a diktatúra bukása után is a régi politikai és kultúrasablonok szorításában maradt, ezt sajnos nem kell bizonyítanom, elég belelapozni egyetlen napilapunk vagy valamely hetilapunk bármely számába, hanem azért is,

a nem értelmiségiek esetében valószínűleg hatványozottan, mert mind az újvidéki, mind a szegedi postában vagy bankban kevésbé írástudó. A kisebbségi, nagy általánosságban, mafla, akkor is, ha a saját belsőbb közösségében éppen talpraesettnek számít. E közösségből kimozdulva is vághat az esze, mint a borotva, de nehezebb ezt bizonyítani. Hacsak. Hacsak át nem települ, hogy egy bizonyos idő elteltével, miután a helyi szokásokat kiismerte, otthonosabban kezdjen el mozogni, vagyis olyan legyen, mint a többiek. Vagy nem asszimilálódik tökéletesen a többségi nemzetbe, vagyis, ismét csak, olyan lesz, mint a többiek. A harmadik lehetőség, hogy tőkélyre vigye az alkalmazkodást, sőt színészkedést, kitartó munkával elérje azt, hogy se itt, se ott ne leplezzék le, ne vegyék rajta észre, hogy kisebbségi, illetve, hogy külföldi. E lehetőségek tulajdonképpen nem arról szólnak, hogy miképpen szüntessük meg a rossz kisebbségi közérzetet, hanem arról, hogy hogyan szűnjünk meg kisebbséginek lenni. A másik véglet lenne a túlzott büszkeség, valamiféle nacionalizmus a nacionalizmusban, mely az abszurditásig fokozódhat, mint a *Magyar Szó* azon cikkírójánál, aki az anyaország lakóit, vagyis egy részüket, akik nem az ő politikai opcióját támogatják, hímgagyaroknak nevezi. Nem gondoltam, hogy ezt a kifejezést még viszontlátom valaha, de megéltem én már sok mindent, amiről nem gondoltam, hogy megeshet velem, velünk, és éppen a nemzetieskedés miatt.

Ezúttal kivételesen a más kárán lehetne tanulnunk, de ennek egyelőre kevés jelét látom. Kár, mert a kisebbségi létet ezen a tájon, érzésem szerint, még jó ideig csupán elviselni lehet; nem nagy vigasz, hogy többséginek lenni sem éppen főnyeremény a kontinens e zugában.

Addig is úrlapokat kell kitöltenünk... és az űröket önmagunkban.

JEGYZET A JEGYZETRŐL

- Olcsó csirkecombokat szereztem.
- A Teleki téren jártál apa, és mintha a Zsámbékyt láttad volna egy kapualjban.
- Mintha? Láttam.
- Megint benne vagyunk egy Mándy-novellában. Krumplit is hoztál?
- Hoztam. Két kilót. Ezúttal egy rádiós jegyzetben vagyunk benne.
- Inkább egy kusza jegyzetben, mint egy kritikában. Leugrom a CBA-ba salátáért.

- Lehet, hogy ez mégis egy kritika lesz.
 - Apa! Kocsmában is voltál?
 - Természetesen.
- Ez mégsem lesz kritika. Novella még lehetne, ha lenne hozzá kedvem és időm. És söröm.
- Fiam, sör sincs a házban. És olaj is alig van. Margarín sincs. Semmi sincs. Mintha otthon lennék.
 - Az hol van, apa? Hogy hívják azt az országot pillanatnyilag?
 - Azt nem tudom. Folyik róla a vita. A nyelvészek majd megmondják, hogy hol élünk. De onnan hoztam neked egy könyvet, Mándyról.
 - A hegyes Balkánról, ide nekem a nyolcadik kerületbe?
 - *A novella új neve.* Lecsúszott család vagyunk, de stílusunk azért lehet, remélem, még akkor is, ha ez a beszélgetésünk, illetve a jegyzeteim, nem állnak össze egésszé, csupán egy adott interpretációs rendszerben válhatnak, úgy-ahogy, megközelíthetővé.
 - Szavak? Bemegyek az önkiszolgálóba, bele a kosárba az olajt, a margarint, a sört, fizetek, annyit se mondok, hogy bikkmakk. Arany Ászok jó lesz?
 - „Az írhatóság szabadsága – írja könyvében Hózsza Éva –, az az írói játék, amelyet Mándy Iván élvez, ugyanis nem kell örök érvényű kijelentéseket tennie, a szöveg *jelenleg íródik*, minden bizonytalan, nem kell a *műért* felelősséget vállalnia.” Vagyis: az Arany Ászok jó lesz, de siess, fél óra múlva kezdődik a Liverpool–Manchester United kupadöntő.
 - Szóval: jegyzet? Rádiós jegyzet? Csak úgy, minden felelősség nélkül?
 - Lehet másképpen? (Szünet.) Érted, ugye? A problémák szőnyeg alá söpörve, terítéken az álproblémák. Gazdasági pangás, a politikai gondolkodás elsatnyulása, a nacionalizmusok mimikrije. És így tovább, és így tovább. De!
 - De egy jó könyv az egy jó könyv. Forum Könyvkiadó Kft., Újvidék, 2003. .
 - Egy jegyzet az pedig egy jegyzet. Szerbia és Montenegró. Arany Ászok és Liverpool. Vajdaság és nyolcadik kerület. Mindenki mindenhez ért.

JEGYZET A TÜRELMETLENSÉGRŐL

Nem nagyon bírom, bírjuk ezt az örületes tempót. Minden rohamosan változik, egyesek szerint fejlődik, elavultak a háztartási gépeink, divatjamúlt a cipőm, a kabátom, a számítógép, amin ezt most két ujjal pötyögtetem, muzeális példány. A sarki bolt is, egyike a legbiztosabb pontoknak a világon, fél év alatt háromszor cserélt gazdát, biztosítóiroda lett, majd kocsmá, és a napokban ismét vegyeskereskedés. Annak, amit nagy nehezen a fejünkbe vertek az iskolában, legalább a fele már nem is érvényes, elavult, túllépett rajta a tudomány, a technika, az élet. Nem is csoda, hogy nagy a kapkodás, a rohanás, a türelmetlenség. Kaparj kurta, gyorsan lejár a szavatossági idő!

Olyanok vagyunk valahányan, mint a tegnapi újság, tele idejétmúlt hírekkel. Nem csoda, hogy lassanként már egymásra sem leszünk kíváncsiak.

A halhatatlanság sem néhány évszázadra szól, évtizedekig se tart már sokszor. Harminc-negyven éves szerzőkről jelennek meg sorban a monográfiák. Ki tudja, mit hoz a holnap? – élvezze, aki teheti, még életében a picinyke halhatatlanságát. Oda jutottunk, hogy nincs az a fércműveket gyártó törtető, aki ne találná meg a maga jószívű kritikusat, irodalmi körét, folyóiratát, díjacskáját, antológiáját, halhatatlanságát. Persze vannak színvonalasabb szövetségek is, de hasonlóan funkcionálnak, mint amikor a dilettánsok összefognak. Lehet, hogy ez nem is baj, de én személy szerint jobban szeretek kívülálló balek lenni, viszont ez sem megy olyan simán. Valahova így is, úgy is besorolnak előbb-utóbb, mert ez így működik, nem is működhet másként; mindent fel kell parcellázni, hogy áttekinthető legyen. Különben is, mindenki tartozik valahová. Miért akkor ez a jegyzet? Nem tudom. Bennem is valamilyen türelmetlenség működik: Mindig arról akarok beszélni, amit még magammal és magamban sem sikerült letisztáznom. De ettől még nem érzem jobban magam.

Kedves hallgatóink, reméljük, hogy ezúttal is szépen félreértettük egymást: Ez a jegyzet nem arról szól, amit elmondtam benne. Intímé senkinek sincsen kedve megváltoznia, inkább a világtól várná el ezt.

JEGYZET AZ ÁTJÁRHATÓ POKOLRÓL

A pokolbüntetés időtartama című esszéjének utóiratában Borges egy álmát írja le, melyben, szörnyűségekkel teli másik álmából ébredve, egy ismeretlen szobában tér magához. A hajnali, derengő fényben kirajzolódik a vaságy lába, a rideg szék, a bezárt ajtó és ablak, az üres asztal. Rövid tűnődés után rájön, nem tudja, hogy hol van, és arra sem tudja a választ, mivel nem ismeri fel önmagát, hogy ő kicsoda. Úrrá lesz rajta a félelem: Lehet, hogy ez a vigasztalan virrasztás már maga a pokol, ez a céltalan virrasztás az ő örökkévalósága. És ekkor valóban felébred.

Örökkévaló, vigasztalan virrasztás.

Hát igen. Ez sem tarthat örökké, mondtuk a három egymást követő, kegyetlen háború ideje alatt, egy napon ennek is vége lesz, mondtuk a minden rekordot megdöntő infláció ínséges napjaiban; a bombázásról is tudtuk, hogy néhány hónapnál tovább nem tarthat. Pokoli évek voltak ezek, de nem a pokolban éltünk, hanem Újvidéken, Szabadkán, Zentán, Becsén, Temerinben. El-elbizonytalanodtunk ugyan, hogy ezek a helységek hol is vannak pontosan, elbizonytalanodtunk sűrűn, hogy mi magunk kik is vagyunk valójában, és hogy kikkel is élünk együtt tulajdonképpen, de a helyzetünk napról napra változott akkor is, most is, volt min törnünk a fejünket, nem unatkoztunk, nem unatkozunk, már csak azért sem, mert nem vagyunk halhatatlanok. Mint kollektív inkább voltunk hírforrás, mint a hírek fogyasztói, amibe természetesen csak belerokkanni lehet, de másképpen, mint egy átlag európai. A mi cinizmusunk mélyebb, de kevésbé rafinált. Ezzel és ettől még élhetnénk úgy, ahogy másutt élnek az emberek. Ha végre normális ország leszünk. Ha majd egyáltalán ország leszünk.

Úgy érzem, hogy túróképességünk végső határához érkeztünk, jómagam bizonyára. Minden újabb maszatolás, felemás megoldás végzetes lehet. Nem várok én csodákat, anyaszomorító gazemberek, gengszterek, korrupt politikusok és bírák, örültek, elvakult sovíniszták mindenütt vannak, csápjaik is elérnek sokszor az uralkodó struktúrákig. Titokban, alattomban. Nem ők a példa. Működésük határfoka elenyésző ahhoz képest, amit itt tapasztaltunk. És ha ezúttal sem sikerül előbbre lépünk? Ha nem, hát nem, ez a térség még akkor sem lesz a pokol. Mivel lesz kijárata. Annak, akiben lesz még erő elvánszorogni addig.

JEGYZET NÉHÁNY ITTENI KÖLTŐRŐL

Először voltak a hatvanas évek. Állítólag előtte voltak ötvenes évek is, de erre én igencsak homályosan emlékszem, gyerek voltam még, kisiskolás. A negyvenes évek viszont történelem volt, messzi múlt, tananyag a török hódoltság és a francia forradalom szomszédságában. Tehát a hatvanas évek. Mindenki Erich Frommot olvasott, és rockzenét hallgatott. Naiv kamasz voltam, de mindenki naiv volt akkortájt, kivéve azokat, akik nem. Ezek a fura perszónák alakították aztán az életünket a nyolcvanas és a kilencvenes években, emlékszünk, hogy miképpen. Közben minden harmadik utcában irodalmi estet rendeztek, ahol főleg verseket olvastak fel fiatal és korosodó költők, mivel a költészet, nehéz ezt ma már megmagyarázni, fontosnak tűnt. Ezek zömmel paródiák voltak, habár a szerzők legalább háromnegyedének sejtelve sem volt arról, hogy művei karikatúrák. A fiatal kezdők, akik természetesen az irónia, a paródia felé vonzódnak, magatehetetlenül hápogtak, hiszen nem volt mit parodizálni. Ez a hápogás, dadogás lett sokuknak, nekem minden kétséget kizáróan, a költői nyelvük. Végig is dadogtam becsületesen a hetvenes éveket, a hetvenes éveket, amikor már senki sem volt naiv. A komor hetvenes években is volt valami jó: Úgy tűnt, hogy a költészetre nem figyelnek többé, mindenki arról dadogott, amiről akart. A nyolcvanas években derült ki, hogy ez még sincs egészen úgy. Nem figyeltek oda, de ettől még be lehetett tiltani akármit, ügyet fabrikálni akármből, botrányt kavarni akárki körül. Rosszkedvében, a már nem is olyan fiatal költő, intenzíven tanulni kezdte a szakmát, ritkábban dadogott. Nem sejtette, hogy a nyolcvanas évek után a kilencvenes évek következnek. A kilencvenes években végre a költők otthon ültek, vagy szétmászáltak a nagyvilágban, és senki semmit nem kérdezett tőlük, azt tettek, amit akartak, kivéve a Bácskát és Bánátot. Kérdezni ott sem kérdezte őket senki, nem is igen olvasták a verseiket, de állandóan történt valami képtelenség, amiről nehéz volt nem írniuk. A negyvenes éveit taposó költőből riporter lett, verses naplót író bölény, kitárulkozó vénkisasszony, minden, csak nem, az a költő, aki szeretett volna lenni, és lehetett volna. Sorsa meg lett pecsételve: Transzparens lett, kiszámítható. Ha kézigránátot dobtak a szomszéd udvarába, akkor ő arról írt, hogy a szomszéd udvarába kézigránátot dobtak. Meg más

efféle ízetlenséget. Hogy kenyeret gyúr, dagaszt, mivel sikerült lisztet szereznie. Hogy fázik. Hogy elege van. Bölcséleti vakvágányokon vesztelve azon kapta magát, hogy olykor-olykor már többes számban lamentál. Okosan, szépen és módszeresen kizárta magát az újabb, még inkább a legújabb magyar líra sokfelé indázó kontextusából, a régi, romjaiban még mindig létező kánonhoz pedig sohasem is tartozott. Tizenöt év kemény munkájával elérte, hogy idejétmúlt legyen minde-
nestül. Hatvan felé közelít, és még csak azt kell eldöntenie, hogy menedzsernek csap fel vagy pornósztárszínésznek, miután művészi ambícióit így elpackázta.

MEGLEPNEK MÁS ARCOK

GOBBY FEHÉR GYULA

Az állomáson mindig ér meglepetés. Mikor leszálltam a vonatról, mindössze húsz dinárom volt. Éppen egy kávéra elég.

Iszogattam a feketét, mikor mellém zuhant a nő. Ittas volt és öreg. A korát nem tudtam megállapítani, de a szeme alatt, a szája körül ráncok húzódtak. Zavarba hozott érdeklődése. Nem is tudtam, mit kezdjek vele.

Szépfiú, hogy vagy? Kérdezte, és mosolygott.

A mosolya fiatalos volt. A fogai ragyogtak.

Semmi mást nem iszol? Kérdezte. Egy pohár konyakot? Sört? Bort?

Ürmöst rendelt. Lehúztam öt vagy hat sört. Mikor rápillantottam, huncut szemével találokztam.

Még egyet, és megyünk? Kérdezte.

Még egyet. Mondtam. És mehetünk.

A Duna-parton lakott. Az ablakok a péterváradai toronyra néztek, ha ráértem, órákig üldögélhettem a látványban gyönyörködve. A folyam csendesen mozgott a falak alatt, néha elhaladt egy vontató négy-öt sleppel.

A hűtőben találtam sört, a könyvespolcon klasszikus művek sorakoztak.

Nem vagy fáradt? Kérdezte. Nem is vettem észre, hogy levetkőzik. Bámultam a Dunát meg a szemközti várat.

Még nem fáradtam el. Mondtam. Megiszom a sörömet.

Nem ellenkezett. Elaludt a paplan alatt.

Az arca ráncos volt. Ugyanakkor kedvemre való. Mintha mosolygott volna álmában. Kiittam a maradékot, az üveget elraktam a kamrába, aztán óvatosan melléje húzódkodtam az ágyba. Nem ébredt fel, csupán sóhajtott egy nagyot.

Reggel sült szalonna szagára ébredtem.

Ki vagy? Kérdezte a nő, amikor helyet foglaltam az asztalnál.

Semmire sem emlékszel? Kérdeztem vissza. Magam elé húztam a tükörtojással teli tálat, kiszedtem mind a három kisütött tojást.

Mire emlékeznék? Kérdezte a nő, miközben feketekávé telt két bögrébe.

A tegnapi csodás estére. Mondtam teli szájjal.

Leült velem szemben. Iszogatta a kávé, bámulta hatalmas étvágyamat.

Búzavirág színű szeme volt. Mintha a szembogara is kék lett volna.

Kora szerint anyám lehetett volna.

A nézése viszont nem volt anyás.

Mikor megitta a kávéját, maga mögé nyúlt, s a kredencről félig üres üveg ürmöst vett le, néhány kortyonyit az újabb adag kávé alá öntött.

Jó gyerek vagy. Mondta, és kortyintott. Mindjárt megállapítottam rólad, beleváló fickó vagy.

Sör van még? Kérdeztem, és mivel nem felelt, magam pattogtam el a frizsiderig.

Láttam, bevásárolt.

Jelen pivo. Mondtam, miközben élvezettel habzsoltam a hideg italt.

Aztán néztem a Dunát az ablakból.

Napokig jól elvoltunk.

Csak akkor nyűgösködött, ha elfogyott az ürmös. Gondom volt rá, hogy legyen néhány üveg a kamra polcán.

Egy reggel megrohantam, amíg nyújtózkodott mellettem. Úgy éreztem, ennyivel tartozom neki, hiszen ellátott, etetett meg itatott, s ha látta, hogy mozdulatlanul ülök az ablakban, sohasem zavart meg.

Meglepetésemre az ing alatt ruganyos női testet találtam. A mellei is formásak voltak, a combja is kerek és kemény. Igyekeztem kitenni magamért, de hadműveletem nem hatotta meg túlságosan. Szorosan lezárta a szemét, inkább tűrte, mint viszonzta csókjaimat.

Ha nem ragad magával a hév, kipattanok az ágyból.

Nem tetszett? Kérdeztem, miközben megtörölte magát a ledobott inggel.

Ki vagy te? Kérdezte, és rá kellett jönnöm, hogy nem tréfál.

Minden reggel újraismerkedett velem.

Rossz érzés fogott el, mikor reggelente elkövetkezett a bemutatkozás, ezért mindenféle trükköt agyaltam ki, hogy szórakoztatóbb legyen a dolog. Álruhát öltöttem, maszkot készítettem papírból, a fejemre terítettem a lepedőt, onnan huhogtam feléje.

Sohase nevetett reggelente.

Monoton hangon kezdte a kérdezősködést.

Azon se idegeskedett, ha hazudtam neki.

Azt mondtam, én vagyok a pápa. Én vagyok a postás. Én vagyok Egyiptom örökös alkirálya. Ilyenkor összeszorította a száját, de nem hazudtolt meg, eltúrte otromba tréfáimat.

Iszogatta az ürmössel hígított feketét, s hagyta, olvassak nyugodtan az ablakmélyedésben.

Kivártam az ebéd utáni heverészás idejét, hogy szerelmeskedjek vele. Megszerettem a testét, csak hiányoltam belőle a lendületet. Mindössze tétlen engedelmet volt képes mutatni. Produkáltam magam, újabb pózokat követeltem tőle, erősen haraptam ajkait. Bezárult, ahelyett, hogy megnyílt volna heveségemtől.

Lassan rájöttem, hogy fél.

Ne félj! Mondtam neki.

Simogattam.

Szeretlek! Hazudtam neki, csakhogy megrebbenjen szorosra zárt ajka, de nem tudtam elérni célomat.

Valamitől félt.

Nem tőlem, hiszen ha nem mutatkoztam be neki, egész nap nem tudta, ki vagyok. Talán nagyon megbántották valaha. Talán megverték, esetleg megerőszakolták.

Hiába kérdeztem a múltjáról, csak mosolygott.

Néha megjegyezte, hogy én jó fiú vagyok.

Untam a jófiúságot.

Viszont jólesett a szoba csöndjében üldögélni. Elolvastam szinte az egész könyvtárát. Megittam összes sörét, ha más nem volt, még az ürmöst is.

Mikor megnéztem magam a tükörben, láttam, hogy olyan rózsaszínűre gömbölyödtem, mint a negyedéves malacok.

Egy éjjel magamhoz vettem minden pénzt, amit a házban találtam, s elmentem a Féllábúhoz kártyázni. Éjfélkor minden zsebem tele volt a nyereménnyel, hajnali hatkor nem volt egy petákom se.

Egész nap lófráltam a városban, hátha összejön valami a fiúkkal.

Nem volt szerencsém aznap.

Este kimentem az állomásra, hogy lenyúljak egy részeg utast.

Ittam a kölcsönre kapott feketét, mikor mellém zuhant a nő.

Ittas volt és öreg.

Szépfiú, hogy vagy? Kérdezte.

Nem ismeresz? Kérdeztem. Erre nem válaszolt.

A mosolya fiatalos volt. A fogai ragyogtak.

Semmi mást nem iszol? Kérdezte. Egy pohár konyakot? Sört? Bort?

Én vagyok. Mondtam. Hidd el, én vagyok, akit szeretsz.

Ürmöst rendelt. Lehúztam öt vagy hat sört. Mikor rápillantottam, huncut szemével találkoztam.

Még egyet, és megyünk? Kérdezte.

Még egyet. Mondtam. És mehetünk.

A Duna-parton hideg szél fúj a nyakamba. Addig tízszer is megkérdeztem tőle, felismeri-e az arcomat. Ha jól értettem, azt motyogta, hogy meglepi mások arca.

Ettől ideges lettem.

Legszívesebben sorsára hagytam volna, de nem volt hol aludnom, s tudtam, vannak még jó regények a polcon. Azt is reméltem, hideg sör vár a frizsiderben.

Megnyugtatót a gondolat, hogy míg kinn zúg a szél, én ott ülhetek a mélyedésben, és ingujjban bámulhatom a Dunát.

Mindig csodáltam azt a nyugalmat, ahogy a Duna mozog.

Ülök majd egy nő lakásában, aki nem ismer, s bámulom a folyót, amely nem törődik velem.

ÍGY ÉLTÜNK SZABADKÁN

Részletek

DAMJANOVNÉ ZIMMER SAROLTA

Érdekes korszaka ez életemnek, tele van virággal. Vannak későbbi korszakai életemnek, amelyek tele vannak emberekkel. Ez virággal. És a kevés ember, aki körülöttem volt, virággal vett körül. Mariska néni egy kocsihoz való virágtövet hozott Pancsevórról, a bukszusok az utolsó időig éltek, a málna nem szeretett nálunk. Fekete Jóska felkutatta a csak virágüzletekben látott halványárga és halványlila befelé kunkorodó óriási virágú krizantém töveit. Micsoda öröm volt! Barsiné csak fehérét tenyészített, és nekem is csak az volt. A kedves Bokor Laci is hozott krizantémot. Kellett ez a szépség! Mégcsak csalódást sem okoztak: nyíltak, nyíltak, csak akkor szenvedtek, ha túl korán jött a fagy. Akkor sírtak, mi anyuskámmal velük, és aztán meghaltak. Rózsáim is voltak már: fehérek és pirosak, a piacon akadtam rájuk, és Böske hozott valami csuda szépet. És a lakás tele virággal. Márciustól kezdve. Rengeteg óriási virágú páрмаi ibolyánk volt, aztán jöttek a csuda illatos, csuda különleges orgonák, aztán a gyöngyvirág, a tulipán, majd a szegfű és a színes kerti virágok: rezeda, aszter, tátogató, dupla viola, petúnia. Ha kinyílt a nagykapu, illatengerbe került, aki bejött. Alig vártam a tavaszt. Takács felásta a kertet, Ilka néni kapálta, formázta, anyuskám áldott keze szépítette, nyesegette, én ültetem, neveltem a palántákat, és locsoltam a virágokat. A kút mellé állítottunk egy nagy hordót, telehúztuk vízzel, és estefelé állott, langyos vízzel locsoltam.

A két Jóskára gondolok, Basicsra, Böskére és a virágok közül látom őket.

Basics néha rontott, untatott és idegesített. Miért kellett mindennap megkérdezni, hogy szeretem-e? Nem lett volna elég minden hónapban egyszer? Mert ő csak akkor vesz el, ha én is úgy szeretem, mint ő engem. De ki akart hozzámenni? Én nem. Fekete Jóskát utálta, csak akkor tűrte, mikor megtudta, hogy hatodik gimnazista. A másik Jóskát szerette, és Pistát is.

Átjött Kladek Jula néni, és megkérte anyuskát, engedjen ki engem szüretre. Persze, hogy mentem. Ezek mind szerettek engem, még az öreg Kladek is kedves volt velem a szüreten. Szerettem Jóskát, Jula nénit, meg a lányokat is mind, csak Karcival nem tudtam felmelegedni, ő se velem, mégis anyuska azt hitte, Jula néni egymásnak szánt minket. Nem hiszem.

Egész estefeléig szedtük a szőlőt, csak öt kapa volt. Délben Jula néni palacsintát sütött nyílt tűzön, nagyokat, vastagokat és zsírosakat, tele túróval, rengeteg túróval. Kettőt megettem és úgy jóllaktam, hogy alig bírtam délután folytatni a szedést. Pedig nem akartam lemaradni Jóska mögött. Egymás melletti sort fogtunk. – Jóskám, ne siess! Nem látod, hogy milyen lusta lettem? – Majd én segíték neked – vigasztalt. Szégyenemre se engedem. Sokat nevtünk. Kedves nap volt. A csószkunyhó körül csupa ószirózsza meg sarkantyúvirág, jaj, de nem szerettem a szagát! De ószirózsából felpakoltam egy kötényre valót. Alig bírtam hazacipelni a szőlőt, mustot meg a virágot. De sokat nevtünk hazafelé is. Főleg a sántikálásomon! Gyönyörű meleg nap volt, a homok kellemesen langyos, s Jóska biztatására meztlábba vetkőztem. Kellemes volt a langyos homok. A hajam szétment. A fejem búbján ékeskedő szalaggal kötöttem össze. S aztán, mikor felhúztam a cipőm indulás előtt, szörnyen szorította a lábam. Hazáig sántikáltam. Sírjak, vagy ne vessünk? Inkább nevtünk.

Feketéék is meghívtak szüretre. Ez másmilyen szüret volt. Előkelő, méltóságteljes, mint egy temetés. Tizenöt–húsz lánc hatalmas szőlő. Rajta szép ház, két-három szoba. Mi nem szedtünk. Reggeli a szobában, vaj, sonka, tea, Sághyné szolgált fel. Aztán Jóskával sétáltunk a szőlőben. Akartam enni, csupa szüreti szokásból egy-egy szem szőlőt. Ne hajolgass, a legszebb fajtából tálcára szedtettem, majd bent eszünk a házban. Nem mondhattam, hogy én kint jobban szeretek enni, mert kiköphetem a magját meg a héját, nem veszi észre senki, de a szobában meg kell enni magostól, héjastól. Nem volt szép idő, hűvös, borús, de Jóska mégis felhúzta a fehér bricseszt. Jóskának gyenge volt a tüdeje, féltették, Sághyné már megint hív be. Unalmas volt a szobában. A ház előtt rózsakert, pad. Mondom, ülünk ki oda, úgy szeretem a rózsákat, de Böske ellenezte. Nagy konderban főztek a rengeteg szüretelőre, olyan jó szaga volt a birkapaprikásnak, s aztán káposztát főztek bele. Nekünk a konyhában főztek, én úgy kívántam a káposztás paprikást, de csak nem mondom, mikor kedvezni akarnak nekünk, csak nem rontom a kedvüket.

Este Jóska hazakísért, de előbb leszedte a kinyílt rózsákat. Nem mondhatam, hogy a bimbókat is szedje le, csak nem rontom az örömét.

Így ért véget Feketéék szüretje.

Szerettem ülni a felső lépcsőn és olvasni vagy gondolkozni. Bejön Basics egy fess, erős, magas ötvenes férfival. Sohase szokott ilyenkor hazajönni, még

dél se volt. Délután három-négy órakor jött idáig haza. Köszöntek és bementek. Én meg eltűntem. Az apja volt, fia sokat írt rólam, eljött körülnézni. De nem ismerkedtünk meg, hála Istennek.

Károly bácsi üzent Irma nénivel, hogy szeretne látni, menjek fel pár napra Pestre. Azonnal szoltam Janinak, és megbeszéltük az egész útitervet. Határ-átlépővel átmegey, Csikériára, onnét Kelebiára, ott találkozom Janival az állomáson, együtt megeyünk Pestre, elkísér egész a lakásig. Három napig maradok fent, három nap múlva Halason ő is felszáll a vonatra.

Jani nagyon távoli rokona volt Balás Piri János. Valahol a Halasi úton lakott egy kis utcában, valamit nem tudtunk elintézni a határátlépés ügyében, őt ajánlották. Elmentünk hozzá, így ismerkedtünk meg. Egy-két évre ezután megnősült. Beleszeretett volt szomszédunknak, Koncznak a lányába, a szép Macába. Koncz hallani se akart Janiról. Aztán addig erőszakoskodtak, hogy végre is engedett, de se hozomány, se bútor, se staffrung, semmi. Jani ekkor egy nagyobb házat vett a mi utcánkban Zekéék mellett. Ezentúl sokat szerepel az életünkben, főleg ő közvetítette ügyeinket Magyarországgal. Ő is kettős birtokos volt. Persze ezzel a határátlépési bizonyítvánnyal nem lehetett tíz-tizenöt kilométeres körzetnél beljebb menni. Mi mégis igen sokszor átléptük ezt a rendeletet. Most is, amikor Pestre mentem.

Ekkortájt Károly bácsi legöregebb nővérének a lánya, Irmus vezette a háztartást. Irmus hivatalba járt, de amellet rendben tartotta a házat, felügyelt a szakácsnőre.

Károly bácsi zsúfolt programot állított össze a három napra. Elmentünk Andor bácsiékhoz, hogy megismerkedjek másodunokatestvéreimmel. Ferit ismertem, vele leveleztem is már. Irént, a szép Irént szintén. Fábíán Kláriéknál nyaralt, s eljöttek hozzánk is. Hallásból persze ismertem az egész családot, Klári rajongott értük. Andris volt a fiatalabb fiú, Margit a legöregebb lány, Muci pedig a legfiatalabb. Megismertem a helyes, fess Novák Pistát is, aki Irénbe volt szerelmes, és Irén belé, de mivel Margit, a legöregebb lány még nem ment férjhez, N. Pistának őt kellett elvennie. Milyen frott vagy íratlan törvény szerint: sehogy sem értettem. Megbeszélték, hogy másnap elmegeyünk együtt színházba, megnézzük Lengyel M. Antónia című darabját. Hát igazán nem volt sem értékes, se szimpatikus darab, Fedák Sári testére lett összeagyalva. De jó színészek játszottak benne: Lukács, akit nemsokára kivitt Amerika, hogy ne legyen belőle semmi, és a csöpp növésű Gaál Franciska, aki szintén Hollywoodba került, s mivel az amerikai rendezők nem voltak hajlandók túrni szakántságait, hamarosan belőle sem lett semmi.

Véletlenül Alojz bácsi is Pesten volt, eljött értem, s elmentünk Rónai Ákosékhoz, illetve Ilonkához. Alojz bácsi – akit most láttam először – az úton tájékoztatott, hogy Ilonka nagyon hideg természet, de Emi csupa szív.

Otthon, mármint Károly bácsiéknál csak az ősök képeit bámultam. S rettenetes boldogságomra Károly bácsi egy képre mutatott, s azt mondta, ezt nekem adja, mert az én családom van rajta. Aztán az íróasztal fiókjában keresgélte a képek között, s adott nekem négyet-ötöt.

Irmussal aludtam egy szobában, s jól megértettük egymást. Rengeteg könyve volt, egy falat elfoglalt könyvszekrénye, s panaszkodott, hogy Károly bácsi – ha csak teheti – rendet csinál könyvei között. Ez abból állt, hogy nagyság és szín szerint rakta össze a könyveket, ami Irmust kétségbe ejtette. Nem győztem gyönyörködni Károly bácsiban. Micsoda elegáns, szép öregúr volt! Búcsúzáskor mondta, hogy tetszem neki, csak még egy kis Pest hiányzik nekem. Lehet, hogy elfogult voltam egy kicsit, s talán falusi kislánynak nézett emiatt, finoman kifejezve. A képről hallgatott, én meg nem kérhettem. De Irma néni megint ment Pestre, megbeszélték, hogy Duci, akit Giza néni ekkoriban keresztelt Corára, Károly bácsiéknál fog lakni. Elhozta kérésemre a képet.

Egyszer sétára indultam Basiccsal, és a Merzweiler ház előtt, amelyben Bakula bírók laktak, összetalálkoztunk dr. Vajdával, volt igazgatómmal. Kitették állásából, és most ideiglenesen és baráti alapon Bakuláéknál húzták meg magukat. Kért, hogy tolmácsoljam, mert szeretne a „kapitány úrral” beszélni. Mondtam, csak tessék közvetlenül vele németül, mi is úgy beszélünk. Át akart hurcolkodni Magyarországra, s Basicstól kért tanácsot egyben és másban.

Egy nap Kosztolányi Mariska jött el bátyjával, „Didével” – Dezsővel szintén Basicshoz. Nagyon meg voltam hatva, hogy megismertem a nagy író. Nagyon kedves volt, közvetlen, nagyon megtetszett szép, szomorú „biedermeier feje”, ahogy ő magát jellemezte. Sokszor elgondolkoztam: ez a különleges tehetség, ritka műveltség (persze nem az átlaghoz mérve), hogy születhetett egy ilyen kispolgári, primitív családban. Szépségről ne is beszéljünk! Kosztolányi néni, Mariska, Árpi – és ő milyen nagyszerűeknek látta őket, a szeretete, nagy-nagy szeretete hogy bearanyozta az egész családot! Az apjuk, a nagyon kedves, szép és okos öregúr kivált a családból, de nem ő hasonlított rá, hanem Mariska, a természet groteszk kedvéből minden vonást, tulajdonságot, észt eltorzítva kapott. Ugyanaz, csak görbe tükörből nézve.

És most itt ülnek nálunk Mariska és Dide. Behívtam Basicst, aki mindent megért és aztán meg is tett, el is intézett neki.

Pár hét múlva megint eljöttek ők ketten megköszönni Basicsnak szívességét. És viszonzásul – mivel ők ketten olaszul beszéltek – egy kis Dantét hozott Dide. De milyen Dantét! Akkora volt, mint egy gyufásdoboz, minden új bekezdés iniciálékkal díszítve, és bőrbbe kötve, és legalább öt-hatszáz éves.¹ Oh, ha ez az enyém lehetne! Lám, ha hozzámennék Basicshoz, az enyém lenne ez a gyönyörű könyv. De nem, még ez sem éri meg! Hiába, nem tudom ezt az

embert megszeretni. És megalkudni nem akarok. Most már nem is igen gondolok a férjhez menésre. Egészen jól érzem magam így is.

Most meg Rozika néni hívott pár napra Mateovicsre. Ott van nála Kató.

Igen, de a krizantémokat nem hagyhatom így. Nem lenne miattuk egy nyugodt percem se. Először azokat rendezem el. Teleraktuk a vázákat, cserepekbe, ládába, hallba, amennyi csak befért, a többit a pincébe. Olyan volt a pince, mint egy télikert. Ilka néni, Irma néni, Duci és Basics asszisztáltak, vagyis lelkendeztek.

Elmentem Mateovicsre. Csikérián felültem a vonatra Almásig, ott várt a kocsis, és vitt Rozika nénihez. Rozika néni ura Piukovich (Kajla) Antal nagyon rossz ember volt, ivott, csalta a feleségét, de mikor elérte az ötven évét, megváltozott. Jó ember lett, és nagyon jól éltek pár évig, akkor hirtelen meghalt. Rozika néni odavolt, nagyon sajnálta, és hívta Katót magához, hogy ne legyen egyedül. Kató szeretett nála, hogy mért nem szeretett otthon lenni, nem értem, mikor szerette szüleit, különösen apját. Aztán Rozika néni új ebédlőt csináltatott, zongorát vett, ha jön hozzá társaság, legyen zene is.

Örültem Katónak, örültem, hogy most legalább pár napig együtt leszünk. Megtanítottam könyvet kötni, és Rozika néni könyvein gyakoroltunk. Nagy könyvszekrénye volt, és édes Istenem, sohasem hittem volna, hogy az a Curts Mahler olyan termékeny volt. De volt ott más is, Croker, de főleg Marlitt és a jó ég tudja, milyen limonádé még. Rozika néni falta őket, csuda, hogy maga mézzé nem vált vagy sziruppá, bár a modorában volt éppen elég ezekből az édességekből.

A matevicsi boltban kaptunk pakolópapírt, keményítőt, festékeket, így zavartalanul ment a munka.

Egy nap eljött Piukovich Tibor, az összes szép Piukovich közül a legszebb. Elemérnek, a képviselőnek a fia, anyja báró Latinovich lány, nagyapja Ödön, a kúriai bíró. Úgy huszonkét-hozzonnégy éves lehetett, ott lakott az ősi kúriában, és feleségül vett egy matevicsi parasztlányt. Mesélte, hogy milyen jó dolga van a parasztnak, mind meggazdagszik, egy szomszédja is zongorát vett, nem fért be a szobába, fele az udvarban maradt. Persze ez csak olyan mese volt, ilyen mesével akart biztosan érdekes lenni (évek múlva kiment Amerikába).

Rozika néni élvezte a fiatalok társaságát, egy este nagy vacsorát adott, meghívott tíz-tizenkét almási fiatalembert. Kétszer ment a fogat értük. Köztük volt dr. Szommer Jóska is.

Kató már mind ismerte ezeket a fiúkat. Azoknak szörnyen tetszett Kató. Kató beült a hintaszékbe, hintáztatták, körülállták meg körülterdelték, s csak ő létezett számukra. Igazuk volt, Kató különösen kedves lány volt, főleg mikor belejött a svungba, sziporkázott. Kicsit fájt – nem tehettem róla –, hogy olyan hamupipókének éreztem magam mellette.

A vacsora azonban nagyszerű volt. Rozika könnyen adhatott ilyen bőséges, finom dolgokat, még a cukrot sem kellett vennie, cukorrépáért kapott zsák-számra. Itt ettem először előételnek csirkepaprikással töltött palacsintát, meg fízlet nagyon a diós puding – azóta én is csinálom.

Másnap Kató kisütötte, hogy nagyon beteg, én mentem be vele kocsin Almásra. Persze nem Szommer doktorhoz mentünk – hisz az már komolyan kezdett udvarolni neki –, hanem egy öreg orvoshoz, aki vizsgálta, vizsgálta, de nagy nehezen mégis talált valami nem létező betegséget, csak hogy a páciens megnyugodjon. Kató beképzelte magának a betegségeket.

Othton az a hír fogadott, hogy egy hét múlva lesz Mariska és Pista ünnepeles eljegyzése. Jelen lesznek az összes rokonok. Szegény Pista! Feketéék szép eljegyzést csináltak, volt ott mindenféle jó, csak éppen a szerelem és boldogság hiányzott. Jóska még mindig lelkesedett értem, s igazán nem volt terhemre. Soha egy szó se, csak figyelem és figyelem. Mit is mondhatott volna? Öt év korkülönbség abban a korban, amikor én már nagylány voltam, ő meg gimnazista! Az eljegyzésen is a figyelem száz jelével vett körül.

A kongregációba most is szorgalmasan eljártam. Persze a sajtóterjesztésnek vége, Budanovics püspök betiltotta.

Rendeztünk egy műsoros teadélután. Azt akarták, hogy én kísérem Németh Etelka hegedűjátékát zongorán. Nem és nem, de nem engedtek kibújni. Jól betanultam a kíséretet. Etelkával, akivel különben nem nagy barátságban voltam, sokat gyakoroltunk együtt. Utolsó próbára elhozta magával Pátkai hegedűtanárját, rém izgultam ez előtt a jó zenész előtt játszani. Nem nevetett ki, mint féltem, csak egypár utasítást adott, és azt mondta, csak bátran, egészen jól megy.

Szépen sikerült délután volt. Éppen akkor nem volt egy zongorista se a lányok közül, így estig én vertem a zongorát és játszottam a táncolóknak.

De a siker felbátorított, illetve kedvet adott további zongoratanuláshoz. Elmentem T. Eugéniához, és megmondtam neki, hogy nála szeretnék tanulni. A zárdában az volt a szokás, hogy két lányt vettek egy óra alatt. Az én társam Gál Maca lett, a helyes, kedves, eleven Maca, csak az volt a hiba, hogy Maca sokkal jobban tudott, mint én. Ha a T. Néni mellette ült – hagyján, de ha Maca mellett, akkor én nem tudtam lépést tartani, és főleg a skálázásnál leálltam. Mindketten egyet játszottunk egyszerre. Nem hiszem, hogy ez helyes tanítási mód volt. Inkább fél órát külön-külön, azt hiszem, többre mentünk volna. T. Eugénia nagyon szigorú volt, bizony féltem tőle.

De az órák után, az nagyszerű volt! Kísérgettük egymást a Fekete sarkáig és vissza, és ettük a gesztenyét vagy pattogatott kukoricát, attól függ, hogy minek volt a szezonja. (. . .)

Mikor Rózsi hazajött az intézetből, néha eljött hozzám, én is hozzá. Nem mondhatom, hogy túlságosan szerettem volna. Én míg gyakran jártam hozzájuk, gondolatban százszor átrendeztem lakásukat. Szent Isten, hogy be tudtam volna rendezni azt a szép házat! Csak a parkjuk volt szép, meg a szőlőben a kertjük. Nem csoda, külön kertészük volt!

Mielőtt Mariska néniék elmentek Pancsovára, többször eljött hozzájuk Marianovics Ödön felesége, Etelka és annak özvegy nővére, Postáné. Ez a két asszony elválaszthatatlan volt egymástól. Mindkettőjüknek egy-egy lánya volt. Etelka lánya, Babszi nagyon helyes, szép kislány volt. Egyszer elhozták magukkal Ödön nővérenek lányát, Bácskay Valit. Nekem csoda mód megtetszett, velem egykorú lehetett. Rengeteget beszélt, de olyan érdekesen, hogy egész nap elhallgattam volna. Volt egy könyve, amibe a közmondásokat gyűjtötte, és a beszédébe állandóan közmondásokat kevert. De olyan kedvesen, olyan érdekesen, hogy csak bámultam. Még ilyen szellemes lánnyal nem találkoztam! Egy másik nagy könyv tele volt nagy emberek értékes mondásaival. És ezeket is felhasználta beszéd közben. Ez így nevetségesnek hangzik, de ahogy Vali beszélt, az szellemes volt, humoros. Azt mondja nekem: „Milyen jó neked, hogy olyan komoly vagy, te biztosan nem mondasz soha butaságot!” De én azt hiszem, ő se mondott. Levelei éppen olyan érdekesek, szellemesek voltak, mint beszéde.

Azzal a dalmát fiatalemberrel, akit Ilonka néniékkel együtt ismertünk meg a városházán, és akit én Kulis Ivánnak hívtam magamban, húsvét előtt ösztetelálkoztam az utcán. Megálltunk, megkérdezte, hogy haragudnék-e, ha eljönne hozzánk. Megbeszéltük, hogy húsvétkor felkeres minket. Nem jött el. Nekem teljesen mindegy volt.

Most, hogy Basics elment, újból üres volt a szobánk. Tekla néni mondta, hogy a „Piri lányoknál” mesélte, hogy elment a szobaurunk, azok szóltak az ő lakójuknak, egy macedón jogásznak, s az ajánlott két, szintén macedón jogászt. A „Piri lányok” az Erdő utcában laktak, az egyik tanítónő volt, a másik óvónő. Egyidősek voltak Tekla nénivel, távoli rokonok is, és együtt jártak iskolába, később Kalocsán a képzőbe is. Dédapám jelölnőnek adta legkisebb lányát a kalocsai zárdába, de Tekla néni nem végezte el a képzőt, nem akart szerzetes lenni, s hazajött. De talán a két „Piri lány” se végezte el, mert nem tanítottak, a házukból tengették életüket, mindig kiadtak egy-két szobát.

Tehát a két macedón fiú elfoglalta a szobát. Minden este bejöttek hozzánk, és nagyszerűen beszélgettünk, ők valószínűleg macedónul, én magyarul. És hogy értettük meg mégis egymást, nem emlékszem, de megértettük. Ekkoriban nagy keletje volt a magyar lányoknak, magasra nőtt az ázsíójuk. Egész legenda vette őket körül. Csak magyar lányt akartak feleségül venni, még arra is hajlandók voltak, hogy katolikus templomban esküdjenek. Azt hiszem, hogy

Milutin, egy óriási mackó-fiatalember is ilyesmin törhette az eszét. Igaz, mi nem élőszóval beszélgettünk, hanem írtunk és rajzoltunk. Megkérdezte, hogy mennyit ér az a nagy ház, mikor megmondtam, illetve leírtam, majd elájult. Mindent kikérdezett, mim van, minden érdekelt. Ez a Milutin elég vadnak nézett ki, de barátja és lakótársa, egy kis vékony fiú maga volt a szelídség. Igazán nem voltak veszedelmesek, s mégis, anyuska egy nap elkezdett félni tőlük. Mondta Mariska néninek, hogy majd mi lemegyünk aludni, ő meg jöjjön fel, de Mariska néninek nem volt hozzá kedve. Kicsit nevetséges volt ez a félelem, nem volt semmi alapja.

Pár hónapig laktak csak nálunk, aztán egy darabig üres maradt a szobánk.

(. . .)

A mi fiatalságunk nehéz időkre esett. Átmeneti kor, amelyben nagylány lettem. Anyuskáéknak könnyebb volt.² Nem volt más életük, mint előkészület a férjhez menésre, azaz eljutni az „életbe”. A háború hozzásegítette a lányokat, hogy önállóak legyenek. Rosszul mondom, nem segítette, csak meglebegettette szemünk előtt a női önállóság gondolatát. Élni fogunk-e vele vagy visszaélünk? Voltak, akik úgy értették: én önálló ember vagyok, szülői felügyelet nélkül megyek társaságba, már nevetségessé vált a gardedám, szabadon jövök-megyek, én is olyan ember vagyok, mint a férfi. Mások aztán nem sokat beszéltek az önállóságról, hanem elfoglalták helyüket irodákban, orvosi rendelőkben, gyárakban, laboratóriumokban, és odaálltak dolgozni a férfi mellé.

Még kísértett a múlt szelleme: egyetlen feladat, megoldás a férjhez menés, és én sajnos nem voltam elég erős, elég ügyes, elég magabiztos, és ebben a táborban maradtam. Voltak erősek, akik legyőzték azt a nagy nehézséget is, amit az uralomváltozás jelentett, és továbbtanultak, állásba mentek, érzem, hogy nekem is kellene valamihez fogni, hisz modern lány akarok lenni, de buta fejjel, attól félttem, ha most elkezdek tanulni vagy dolgozni, lemaradok arról, hogy családom legyen, és énnekem mégis az a legfőbb vágyam: szép, meleg családi kör, amelyben én lennék a lélek.

Buta voltam a magam dolgában nagyon, s azóta is bánom.

Most az egyedüllét jólesett, de boldoggá nem tett, mégis csak üresség, nagy-nagy üresség volt bennem is, körülöttem is. Eltévesztettem az életem, s az a legborzasztóbb, hogy eszembe se jutott, hogy sohasem késő helyrehozni a mulasztottakat, főleg abban a korban, amelyben én akkor voltam.

És akkor – már egy év is eltelt – újból találkoztam a dalmát fiatalemberrel. Látszólag megörült a találkozásnak, és azonnal sietett mentegezni magát, ő be szokta tartani a szavát, de mikor eljött hozzánk, benézett a kapun, s látta, hogy sokan lakhatnak ott, nagy ház, és ha valaki megkérdezi, kit keres, mit mondjon, mikor nem tudja a nevemet sem. Ezek után bemutatkoztunk egymásnak és megtudtam, hogy nem Kulis Ivánnak hívják, hanem Damjanov

Jaksának. A Kulist nem bántam, de az Ivánt sajnáltam. Aztán megbeszéltük, hogy ekkor és ekkor eljön hozzánk.

Ebben az időben ment férjhez Gál Maca. A lányokkal tragikus hősnőt láttunk benne, s mindnyájan megsirattuk. A mi utcánkban lakott egy vasúti hivatalnok, az, akinél először volt villanyvilágítás, Maca abba volt nagyon szerelmes, s az őbelé. De Maca szülei hallani sem akartak róla, s hamarosan férjhez adták egy gazdag földbirtokoshoz, Jakobcsicshoz. A hivatalnok nagyon jelentéktelen valaki volt, Jakobcsics határozottan szép, magas, elegáns, gazdag fiatalember. De ha Maca nem szeretted! A hivatalnok vagy így szebben hangzik: az elhagyott szerelmes egész éjjel mulatott, s csak ezt az egy nótát húzatta: „Nem megyek el a templomba, amikor majd esketnek, Ez az eskü tudom, fájna mind a kettőnk szívének.” De mi, lányok, elmentünk, és sajnáltuk Macát. Olyan szomorú volt az egész esküvő! Persze, hogy rosszul élték, hamarosan el is váltak.

Aztán még sokáig fülemben csengett a nóta: „Szép asszony lett belőled, jó asszony lett belőled, Istenem csak ne zokognánk mind a ketten.”

Damjanov Jaksza eljött hozzánk. Kedves volt, szimpatikus. Eleinte csak ritkán jött, és sohasem beszélt se szerelemről, se házasságról. Persze én is messze voltam a szerelemtől. Az a jó az egészben, hogy nem akar mindjárt feleségül venni, gondoltam magamban, s mondtam anyuskának. Aztán egyszer megint nem jött hosszabb ideig, s újból az utcán találkoztunk össze, én Corával voltam. Hazakísért, és most már sűrűbben jött. Mesélt magáról, az otthonáról, a gyerekkoráról és két nagyobb érzésről, amely egy szabadkai lányhoz fűzte, és egy másikról, akinek kislánya lett tőle.

Kovács Olli az első, egy katonatisztnak volt a menyasszonya, de az levette lábról és viszonyuk lett, úgy láttam nagyon tetszik neki ez a lány. Jaksába szerelmes lett, a vőlegényét nem szeretted, de mivel azé volt először, gyanú és következmények nélkül szerelmeskedhetett Jaksával.

Ragogott az arca, mikor a kislányról beszélt, akit szerinte még pályás korában a lány anyja megölt. Ezek nem laktak Szabadkán. Csak a fényképét mutatta. Csúnya, kövér nő volt.

Nem sokat törődtem ezekkel a dolgokkal. De aztán csuda meséi voltak, az anyja nagyon gazdag és kegyetlen asszony, Gomilicán a kastélyában él. Zorka húgáról is mesélt, aki zágrábi egyetemista és így tovább.

Őt kitették állásából, és a kegyetlen anyja alig küld neki valamit. Hittem is, meg nem is.³ De mégis valami rossz érzés fészkelődött közénk.

Pár hónap múlva elutazott haza, és onnét írt egy hosszú levelet. Azt írta, hogy bocsássam meg neki azt a sok hazugságot, amit összehordott nekem a családi helyzetéről, de azt gondolta, nem komoly érzés, ami hozzám fűzi – csak szeretett hozzánk jönni, szívesen volt velem. Ellenben most rájött, hogy

az érzése sokkal komolyabb, s nem szabad hazudnia. Ennek a vallomásnak sem nagyon örültem.

Mikor visszajött, hozott két szép főnixpalmát, s dalmát hímezéseket. Egy párnára valót, egy kenyérkosárba való kis terítőt és egy keskeny, hosszú hímezést. Egyszer csináltattunk egy fehér orosz blúzt a sötétkék lerakott szoknyámhoz, és azzal díszítettük. Szép volt.

Most már többször meghívtuk ebédre is. Tavasszal, eperéréskor megkínáltam eperrel. Csuda ízlett neki. Mikor nálunk ebédel, Mariska nénit is meghívtuk. Jaksza nem győzte élvezni az ételeket, és csodálkozott, hogy nagy tál tésztát teszünk az asztalra. Egyszer láttam az utcán messziről: három lányt kísért. Elő se hoztam neki, kolléganői, bizonyára. Nem voltam féltékeny természetű. 1925 nyarán már komolyan beszéltünk házasságról. Elvégi a jogot, állást kap és nősülhet. Mikor megismerkedtünk, azt mondta, hogy negyedéves, még csak pár vizsgája van. Az előbbi igaz volt, az utóbbit hazudta, még rengeteg vizsgája volt. De ezt aztán igyekezett bepótolni. Minden reggel hat óraker már ment az erdőbe, és ott tanult délutánig. Anyuska reggel ötkor szellőztetett, és minden reggel talált egy rózsaát az ebédlőpadlón, Jaksza dobta be. Ez kedves volt. Búza újságíróéknál lakott, s azoknak szép kertjükből kerülhettek a rózsaák az ebédlőnk padlójára.

Nyáron eljött Kató érettségi találkozására. Ő 1920-ban érettségizett, és ezen a nyáron ünnepelték az öt éves évfordulót. Összebarátkoztak Jaksával, sokat mulatott azon, hogy Jaksza milyen sovány. De a lányokkal való találkozás lehangolta.

Gyönyörűek voltak a szegfűink ezen a nyáron is. Vizes Maris, aki az egész utcának hordta az ivóvizet az artézi kútról – innen kapta az előnevét –, minden reggel hatkor eljött a kosár virágért. Olyan szépek voltak, hogy fél óra alatt mindig eladta őket. Ebből futotta a vendéglátás. Szépen akartuk Katót fogadni. És míg Kató ott volt, Jaksát is meghívtuk ebédre, és Mariska nénit is. Kató menyasszony volt, dr. Sommer menyasszonya. Nem volt oda a szerelemtől, de mindenki biztatta, jó ember, jól kereső, csak bátran menjen hozzá.

Jaksza megismerte nálam Béla Böskét, Pálfi Etust, s csodálkozott, hogy nekem milyen különös barátnőim vannak, ő még ilyen lányokkal nem találkozott.

1925. dec. 7-én megtartottuk az eljegyzést azzal, hogyha Jaksza kész lesz és állást kap, megesküszünk.

Elhozta hozzánk Iván bátyját és még a nyáron unokatestvérét, Alfirevics Antét is.⁴

Akkoriban Antalnak – így neveztük őt – nagyon jól ment, sokat keresett. Szabadkán nagy kiállítás volt, arra jött el. A kiállítás nagyon szép volt, hatalmas területen az Oncsa helyén volt, azóta sem volt olyan monumentális kiállítás

városunkban. S egy délután félelmetes, elképzelhetetlen hatalmas vihar dühöngött. Elmosta az egészset. Nem lehetett helyrehozni. Antal helyes dolgokat vásárolt ott nekem. Nagyon megtetszettem neki, és kérdezte, van-e lánytestvérem legalább egy.

Mi, magyarok még mindig elképzelhetetlen lelki válságban, bizonytalan-ságban élünk. Az öregek is, mindenki. Fiatalnak lenni úgyszólván súlyos dolog, és ilyen megfoghatatlan, érthetetlen, bizonytalan világban még százszor inkább az. Öt évig tart a szerb megszállás, lehetett hallani, de öt év borzasztó hosszú idő, hogy lehet kibírni. Fiatalnak lenni veszélyes dolog, és fiatalnak lenni ilyen körülmények között még százszor inkább az. Hogyan lehet gondolkozni az élet értelmén, mikor az életnek alig van értelme.

Mi egy magyar bigottizmusban élünk, úgy lettünk nevelve, hogy nem volt távlatunk.

Macusban „felébredt” a szláv vér, ő a szerelmén keresztül látott most mindent. Idáig – egy darabig együtt búsultunk, együtt terveztünk, együtt reménykedtünk. Hozzánk kerültek a magyar bánat dalai, kottái. Együtt sírt a lelkünk, mikor Macus énekelte, zongorázta: „Katona gúnyámat az osztrák letépte, amiért két karom a határát védte, így fizetett érte.”

De most Macus megalkudott, mert szerelmes volt, egyedül maradtam.

És most jött ez a dalmát fiatalember, és mintha megérezte, megértette volna a bánatunkat, bánatomat.

Nagy horvát nacionalista volt, szervezetük a nagy szerb hegemonia ellen harcolt, ő is részt vett egy szerb újság nyomdájának levegőbe röpítésénél, alig úszta meg.

De most már feladta ezeket a nagy horvát nacionalista eszméket, más úton keresi az igazságot. Ez nem emberi, ami itt van, ez nem valódi demokrácia, de vannak ideáljai, akikben bízik, ezek az ellenzéki pártok vezetői.

És ahogy beszélgettünk, szavai nyomán mindjobban megértettem a helyzetet. Beszél az ő régi nemzeti elnyomásokról, a szaloniki frontról, a romba dőlt nagy Osztrák–Magyar Monarchiának nemzetiségi politikájáról, és ő azt szeretné, hogy ne ismétlődjön meg a múlt. Olvastam az újságokat, elmondtam neki véleményemet, ő segített, és mindig jobban belementünk a politikai eszmecserékbe, és ez engem nagyon érdekelt. Minden Jugoszláviában, illetve akkor még S.H.S. királyságban tömörült népnek legyenek egyforma jogai. Ez volt a fő elve. Mindennap pár órát politizáltunk, és ő mindenkinek dicsekedett, hogy mennyire értem a politikát.

Most szegény volt, nagyon szegény joghallgató, mégis éreztem mögötte a nagy jövőt. Távoli perspektívák vonzottak. Éreztem, nagy jövő vár erre a fiatalemberre, nagy képességei vannak hozzá. Nem volt művelt, de okos volt, és egy okos embernél miből áll a hiányok pótlása? Csak ha kedve van hozzá.

Csodálkoztam, hogy nem olvas, nemcsak a szépirodalmat nem ismeri, de egy leendő politikusnak szükséges társadalomtudománnyal is foglalkozni, meg sok minden mással, és ő csak az újságokra és saját eszére támaszkodott.

JEGYZETEK

- ¹ Ebben kételkedem. Valószínűleg egy szép bibliofil kiadás volt, de semmi esetre sem olyan régi, ahogy azt anyám elképzelte.
- ² Nem biztos, hogy nagyanyám így vélekedett volna. Emlékszem, hogy a legrosszabb és a legnehezebb időkben, az ötvenes években mindig ezt mondta: „Ne higgyétek, hogy régen jobb volt! Most sokkal jobb nektek, mint nekünk volt.”
- ³ Apám néha idegeneknek olyan kitalált történeteket mesélt, amelyeknek ő volt a főhőse. Aztán mikor az életrajzát írta, azt is állandóan másképpen, nem tudom, hogy mi készítette erre.
- ⁴ Erről a látogatásról két történetet tudok, amelyek, azt hiszem, rávilágítanak arra, hogy milyen szakadék volt anyám és apám világa között. Nagyanyám mindig mesélte, hogy milyen borzasztó neveletlenül viselkedtek. Iván is meg Ante is állandóan nevettek nagyanyám bátyjának a nagy berámázott fényképén, amely az ebédlő falán függött. Nagyanyám ehhez mindig hozzátette, ő tudja, hogy nem nagyon ízléses és divatos dolog az ilyen nagy fénykép, de hát mégiscsak így kinevetni! Sokkal később, nagyanyám már nem élt, én pedig már tanárnő voltam, mikor hallottam Iván interpretációját. Emlékszel, mit neveltünk, hová pottyant be Jaksa, zongora, óriási képek a falon, Isten nagyon fölvitte a dolgát! Akkor úgy bántott! Lám, ha most elmondhatnám nagyanyámnak, hogy nem őt nevelték ki, hanem apám szerencséjén mulattak. Hát így értették ők meg egymást.

SZABADKAI ÉLET A MÚLT SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

BORI IMRE

Érdemes lenne számba venni a Szabadka-irodalmat, az abból kibontakozó körképet – az frott szóból és a festő ecset nyomán készültet – egymás mellé rakni mindazt, ami jó és releváns mű, amelyben ott van a város élet- és emberföldrajza. A *Repülő Vucsidollal* lehetne talán kezdeni, azután Kosztolányi Dezső két regényébe merülve elbeszéléseinek sorával egészíteni ki, amit adatban, színben, főképpen pedig emberi sorsokban ránkhagyományozott. Vele Csáth Géza novellái is segítő kalauzunk lehetne, majd Munk Artúr *Hinterlandja*, Tamás István *Egy talpalatnyi föld* és Havas Károly *Öreg ház a csirkepiacon* című regénye kerülhetne asztalunkra, azután Sinkó Ervin *Optimisták* című regényének nyitófejezete, de Lévay Endre önéletrajzi könyvei is, végül pedig Lovas Ildikó és Foky István ifjantabb prózája kínálhatna rálátást a városra, hiszen a körben, amelynek középpontjában a városháza áll, a Mlaka éppenúgy belefér, mint a nyugati szőlők. S még nem is került a látómezőnkbe minden olyan mű, amely a város szeretetéről és gyűlöletéről beszél. Érdemes könyv készülhetne a Szabadka-próza részleteiből, most pedig ez a sor újabb jelentős művel gazdagodott, s abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy erről a frissen megjelent alkotásról most önök előtt beszélve a figyelmükbe ajánlhatom. Damjanovné Zimmer Sarolta *Így élünk Szabadkán* című emlékirata ez, s szól a XX. század első negyvenkét évéről, mert kezdődik Zimmer Sarolta születésével, 1900. január 31-ével s megszakad 1942-ben, az újvidéki razzia szabadkai visszhangjának elmondásával. Ami e dátumon túlmutat, az már leánya, Jadranka figyelmes és szeretetteljes intervenciójának eredménye.

Két mozzanatot szeretnék már mondandóm elején kiemelni. Az első leánya, Jadranka közlése a szöveg első oldalához frott lábjegyzetben, nevezetesen, hogy anyja valóban nem akart „irodalmat írni”, s dilemmája, hogy anyjának

emlékiratát megjelentesse-e. A másik az ihlettel kapcsolatos: „Most megint divat lett memoárokot írni. Nagy írók egymás után elevenítik meg múltjukat. Aztán kevésbé nagy írók. És mi – kik nem vagyunk sem írók, sem egyéb hírességek – követjük őket. Mi nem írunk irodalmi alkotásokat. Csak írunk. Nem kell zseninek lenni, nem kell tehetség (dehogynem, teszem én a magam megjegyzését), sem fantázia, készen kapjuk a témát. Csak kis időre ki kell lépni a jelenből, visszatérni a gyermekkorba egészen az emlékezés határáig.” S van egy harmadik mozzanat is: a példa gyakorolta hatás: Szerb Antal gyerekkori naplója, amelynek bátorító pár sorát Szerb Antalnak *A világirodalom története* 1958-as kiadása utószavában Kardos László idéz, s abban a pár Szerb Antal-mondatban nagy meglepetésére az emlékiratírás gondolatát melegengető Zimmer Sarolta „a saját maga életét ismerte fel”, a „maga tizenhárom-tizennyolc éves kori életét”: „Ugyanabban a légkörben nőttem fel – mondja –, azokon az eszméken nevelkedtem. Én a Nagyasszonyunk gárdájához tartoztam, ő a Zászlónkhoz.”

Homályból kell előhívnia az emlékeit, s az első mondata, hogy 1900. január 31-én jött a világra Szegeden, s idős korában is azt érzi, hogy szomorúságra született a világra, s az kísérte élete végéig. Szegeden született, de a család Aradon élt, és négyéves volt, amikor Szabadkára költöztek a Magyar utcai 100-as számú házba: ott szolgaszemélyzet állt a család rendelkezésére – szakácsnő, szobalány, német kisasszony, kocsis, fogat. Az első oldalakon még csak emlékvillanatok vannak, amiket a felnőtt tünődései taglalnak. Amikor azt írja, hogy „rettenetes félelem élt bennem”, hozzáteszi: „Anyuska egyszer – nem is olyan régen – mesélte, hogy egyszer irtó félelemben menekült karján velem, apjától. Akkor már négyéves lehetett, de mégsem emlékezhetett erre, de talán tudat alatt annál inkább rombolhatott benne ez az emlék.” Elemista iskolás korának elmondásakor még kevés színt használt. De említjük meg a Koncz Mariskát, aki „nagyon mulatságos parasztlány volt”, parasztosan is öltöztették. S azt is megörökíti, hogy 1942-ben a nagy hóolvadás elvitte kisházuk egyik falát, s ott veszett nemcsak gyermekkorának sok-sok játékszere, hanem még a dédnagyapja kutyabőre is – említi Jadranka lábjegyzetében. Azután a képek mind részletesebbek: megfesti Apolló nénit Csikériáról, és leírja étkezési szokásait: „Mint mondtam, apuci nagyon becsülte a női munkát, s nekünk mindenre nagyon kellett vigyáznunk, hogy a lánynak mennél kevesebb munkát adjunk. Ezért a leveses tányérből megettük a levest, a garníringot, húst, mártást, sőt a pecsenyét is, aztán kenyérral jól ki kellett törölni a tányért, s aztán megfordítani. A tésztát a tányér aljáról ettük.” S már itt az életepezidők az anekdota felé vannak indulóban, akkor is, amikor a bunyevácokról először beszél, hiszen a lábjegyzet már ekkor előlegezi, „anyja szláv emberhez megy feleségül”, az emlékező pedig Zilahy Lajos *Fatornyok* című színművét említi

– jelezvén, hogy sorsdöntő a kérdés, ami azután életén és emlékezései könyvében át végighúzódik. Másodikos elemista korában találkozik ezzel a kérdéssel. Akkor tapasztalta, hogy nagyanyja bátyja, Barna bácsi „nagyamával bement a szobába és – mindig ha egyedül voltak – bunyevácul beszéltek. Barna bácsi mindig büszkén mondta: »Mi dalmátok vagyunk.«” „De büszkék voltak magyar nemességükre is, melyet Mária Teréziától kaptak – olvassuk tovább – Mateovics előnévvel és Mateovics faluval. (Viszont a címtárban az előnévük Ómoravica.) Emlékszem, sok szó esett a családban arról – mikor Mateovicsot Mátételkére magyarosították, hogy kérvényezni kellett, hagyják meg a falu ősi nevét, hisz az egész falu ezt a nevet viseli. Ugyanis Mateovicson mindenki Piukovich volt: a földesúr és kanásza, az országgyűlési képviselő és a parádés-kocsis.” Gondosan jegyezte az élet ilyen természetű produkcióit: az összeomlását is: „Nem tudtuk, mi történt. Én azt hiszem, senki a világon nem állt olyan tudatlanul az események előtt, mint mi, magyarok. A híreket csak hazai újságokból kaptuk, s azok félrevezettek bennünket az utolsó percig. És 1918. november 3-án falragaszok adták tudtul a lakosságnak, hogy a szövetségesek elvesztették a háborút, és Szabadkára bevonul a francia és a szerb katonaság. Kétségbe voltunk esve. Most mi lesz? Hol veszítettük el a háborút? És meddig lesznek itt a franciák, és meddig a szerbek? És most nem lesz forradalom? És mi van Pesten? Magyarország többi részén? És lehetséges az, hogy elvesztettük Erdélyt, elvesztettük a Kárpátokat, elvesztettük Bácskát, Baranyát, Torontált? Szabadkán pedig Rákosi Matyinak jól megy. Szüleinek házat vesz Szabadkán a Harmat utcában, testvéreit kiházásítja, üzletet nyit nekik, jómódba juttatja őket.” Lejátszódnak a polarizálódások is: „A szláv nyelvű lányok átmentek a szerb iskolába. Most már egyedül voltunk magyarok, nem volt ki ellen harcolni.” Mennyi paradoxona az életnek! „Egy Leskovac, nemzetiségére nézve szerb, magyar tiszt”, ám mint kiderül, benne nem támadt fel a szláv vér, s nem lépett át az SZHSZ Királyság hadseregébe, hanem átment Magyarországra, és 1941-ben vezérezredesként jött Szabadkára látogatóba. Jogos a megjegyzése: „De mióta emlékiratot írok, mást se teszek, mint csodálkozok.” A sors a legkülönösebb sorsfordulókat produkálja. Elmondja, hogy az első vegyes házasságot Péics Magda kötötte Csánics alezredessel, aki nemrég még magyar katonatiszt volt, egy szép dalmát jogászfiúhoz pedig Jakobcsics Böske ment férjhez. De Szabadkára érkezett „egy magas, szép, horvát asszony, aki a vasútnál volt hivatalnok. A magyart úgy beszélte kb. mint én most a horvátot. Ellenben magyar férje volt, akinek halálos ágyán, az volt az utolsó kívánsága, hogy horvát felesége magyar embert neveljen a fiukból, Buda Laciból”. Egy év múlva ez az asszony átment a fiával Magyarországra.

„Nekem csak egy dolog tetszett az új rendszerben, hogy nem volt gyűlölködő” – írja az első vegyes házasságról szóló közlés után, ám egy egész oldalt

szentelt Budánovics Lajosnak, az új szabadkai püspökség első püspökének, aki „azzal kezdte működését, hogy magyartalanítást rendezett a plébánián... a papokat széthelyezték, újak jöttek”. Az ilyen intézkedések a nosztalgiaikat szívtották, az emberek kijártak a vasúthoz, és nézték a Magyarországra menő vonatokat, „talán magukkal viszik az ő vágyaikat, szomorú, elhagyatott sor-sukat”. Az emlékiratfró életsorsának ismeretében érthető, hogy a vegyes házasságok kérdése ott motoz a tolla alatt. A Szabadkán feltűnő fiatal emberek nemcsak vágyakat ébresztenek, hanem ideológiai kompromisszumokat is előcsalnak: sok lányban, nyilatkozatuk szerint, feltámadt a szerb vér. „Különbön pedig – írja –, ekkoriban nagy keletje volt a magyar lányoknak, magasra szökött az ázsiójuk. Egész legenda vette őket körül. Csak magyar lányt akartak feleségül venni, még arra is hajlandók voltak, hogy katolikus templomban esküdjenek.”

Az emlékiratok oldalain végül feltűnik Kulis Ivan, azaz Damjanov Jakša, és 1925. december 7-én megtartják eljegyzésüket. „És most jött ez a dalmát fiatal ember, és mintha megérezte, megértette volna a bánatunkat, bánatomat. Nagy horvát nacionalista volt, a nagy szerb hegemonia ellen harcolt, ő is részt vett egy szerb újság nyomdájának levegőbe röptésénél, alig úszta meg.” A Split és Trogir közötti hét Kaštel egyikében, Gomilicán született: a szülői ház egy helyiségből fent, egy helyiséggel lent, a bolthajtás alatt pedig nyitott konyhával. Érdekházasság volt – egy dalmát parasztfiú (még ha ügyvédnek is tanult) és egy polgárlány házassága – ez Zimmer Sarolta emlékiratainak folytatása, hiszen egy, az életet könnyedén élő, szerelemben szabad férfi és egy apácák ápolta lelkületű polgárlány története az, ami következik. S változik az emlékező előadásmódja is – előbb inkább epikus, emlékiratának második felében inkább krónikás. Az első korszaka életének, mint írja, „tele van virággal”, a későbbiek emberalakokban gazdagok. Közülük a Kosztolányi Mariskáról készült a legrészletesebb: elképzelhetetlenül csúnya, csámpás, de tőle hall először a szifiliszről. S nem hiányoznak az érzelmek, a versbe foglaltak sem: egy verssel zárva méltatásom, de nem a Sarolta asszonyéval, hanem lánya, Adriatica-Jadranka írta verssel:

*Sienában egy reggel, magam sem
tudom, hogy és miért,
hirtelen honvágy fogott el
és ez nem csak kilométerek kérdése
volt, ami megoldható,
hanem az idő, amely oly reménytelen
és elszomorító.
Haza szerettem volna menni:
fiáker vinne a Kakas iskola felé,*

*rázna a kocsi a rosszul kövezett utcán,
bámulnának a piacozó asszonyok,
és szállna a por utánunk.
Megállnánk egy görbe, nagy sárga ház előtt.
A kapuban nagyika várna rám,
a konyhából a rétes illata szállna felém,
Villám kutya ugatna.
Boldogság lenne, béke és minden, ahogy
egyszer volt.*

Olaszország, 1959 nyara

JEGYZET

Zimmer Sarolta 1900-ban született, 1925-ben ment férjhez Damjanov Jakša ügyvédhez és politikushoz, s élt boldogtalan házasságban. 1957-ben költözött családjával Zágrábba, s haláláig (nyilván sérelmei miatt) nem látogatott Szabadkára, de 1983-ban ott temették el a család kriptájában.

Emlékiratainak sajtó alá rendezője és kiadója leánya, Damjanov Jadranka, a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán a művészettörténet rendkívüli tanára. A korszerű képzőművészeti nevelés úttörője, 1971-ben megjelent tankönyve eddig húsz kiadást ért meg. Könyve *Pogled i slika* címen jelent meg, amelyben hat horvát modern festőművész egy-egy képének elemzése során a képszemlélet és a képkutatás lehetőségeiből mutat példát.

B. I.

DEÁK FERENC EMLÉKÉV
(1803–2003)

DEÁK FERENC KOPORSÓJÁNÁL

Részlet

ASBÓTH JÁNOS

Kit nevezhetnénk idegennek hozzá hasonlót? Vissza kellene mennünk a Cincinnatusok és Catók korába. Az egyszerűségnek magasztosságában csak az antik-világ teremtett hozzá hasonlókat. Hír, népszerűség, hatalom, fejedelmi kegy özönnel áradt reá. S távol tartott magától mindent, a mi személyes felemeléshez hasonlíthatott volna. Nem bírt reá csábbal semmi mindabból, a mit sovár vágygyal kerget annyi halandó. Gondját, izgalmait, fáradozását nem vették igénybe személyes ügyei soha. Mint a hogyan lemondtak a világról, kincsről, családi boldogságról, mindenről, mult időknek ihletett férfiai, hogy annál teljesebben szentelhessék magukat nagy missiónak, úgy ő is egyedül nemzetének élt, egész az eszményig tett eleget annak a követelésnek, hogy a ki a nagyság utjaira lép, annak maga mögött kell hagyni minden egyebet, a miben a többi halandó vágyainak kielégítését keresi. És ez több, mint az, a mit annyian és annyiszor bámultak benne, hogy kitüntetés, magas állást, jutalmat nem fogadott el soha. Mert kitüntetésre nem fog vágyódni, a ki a kitünőséget keresi, a nagy állás terheit és gondjait minek keresné, a ki bírhatja a hatalmat a nélkül is, és minő jutalom nem törpülne értéktelenné a nagy tettek tudatában rejlő jutalom mellett?

E mellett hajszálnyra nem tért el meggyőződésétől soha. A mi nem azt teszi, hogy meggyőződése nem változott soha, hanem ennél többet tesz.

Az utóbbi ötven év alatt Magyarország középkori jellegű, agoniába sülyedt országból az ujkori állam- és culturélet színvonalára emelkedett. A nagyszerű átalakulási processusban a nagy férfiak egész sora lépett váltakozva előtérbe. De csupán csak ő állott és dolgozott szakadatlanul, és ő volt az előtérben a döntő pillanatban.

Zalában, *Söjtörön* született 1803. oct. 17-én. Kőszeg, Pápa, Keszthely, Győrnek tanintézetei mindenkor büszkék lesznek, hogy azokban nevelkedett.

Egy-két év a megyei szolgálatban elég volt arra, hogy a megye bizalommal és reménnyel küldje át az országgyűlésre. Itten rövid idő alatt a reform-mozgalom legtiszteltebb vezérévé emelkedett. Az ő higgadt vezetésében megnyugodtak azok is, a kik aggodalommal tekintették a reform más vezetőinek működését. Elmaradását calamitásnak tekintette minden párt, midőn a követi állást el nem fogadta választóinak meggyőződésével ellenkező utasítási miatt. És talán csak távollétében nyerhettek túlsúlyt a tulzás elemei.

Távollétét betegség is hosszabbította. Messzire fejlődtek az események, midőn ismét megjelenhetett szinterükön. És ekkor már az új alkotmány alapján, az új miniszteriumban mint igazságügyér jelent meg. A közvélemény jelöltje volt ez állásra ő, a kinek auspiciumai alatt létesült az Európa-szerte elismeréssel fogadott büntető javaslat, ő a kinek ajkairól a közvélemény szájába ment át e mondás: „Ha szabadok akarunk lenni, legyünk igazságosak.”

De ha engedett is a közvélemény kijelölésének, tovább fejlődtek már az események, semhogy végzetes fordulatokat meggátolhatta volna. A meddig a

kabinetben maradt, legalább a törvényesség körén nem ment túl a mozgalom. Midőn e határokon belül tartható nem volt többé, visszavonult.

De a végzetserű katastropha után, a nemzet néma szenvedésében mutatta meg Deák egyéniségének egész súlyát.

Azt mondják, hogy *Széchenyi* eszméje volt, hogy *Deák* falusi jószágáról Pestre tegye át lakását, s itt központját képezze a hazafias törekvéseknek. Tény, hogy birtokának megvétele által *Széchenyi* tette ezt lehetségessé. Azontul az ő szállásán folytatott magán-társalgásokban jelentkezett a nemzeti élet lüktetése. Itt szerveződött a passiv ellentállás rendszere, itt volt központja. Mint gyakorlati politikus, bár nem áldozott fel a népszerűségnek soha semmit, ismerte a népszerűségnek mint pozitív hatalomnak becsét, és modorának természetes egyszerűségével, változatlan szívélyességével, a mindenki iránt közlékeny bizalmasság jellegével, személye körül csoportosítani tudta a legszétágazóbb nézeteket és egyéniségeket.

És ezért 1861-ki első felirata a nemzet általános meggyőződését tolmácsolta. Az ország jogait szóval és tollal védelmezte azután minden támadás ellen döntő eredménnyel.

De ha a nemzet kebelén belül a jogi kérdés iránt eltérés nem volt is, volt a politikai kérdés iránt.

És itten ismét *Deák* volt az egyetlen férfiú, a ki elég bátor volt arra, hogy a nemzettel a helyes politikát fogadtassa el. Így állott ő előtérben a nagy átalakulás döntő pillanatában.

Igy építette fel újra *Deák Ferencz* a magyar alkotmányt, sőt magát a magyar hazát romjaiból; így állította helyre azt, a mi már roskadozott, és tovább fejlesztette s betetőzte az alkotmányosságot.

JUBILÁNSOK

FEKETE LAJOS HARMINC ÉVE HALT MEG

BALKÁN

A hegyek forró kövein kígyózó
alattomos utakra emlékezem
és a nagyarcú, fekete emberek
szűrő-kutató tekintetére, amikor
megtudták, hogy magyar vagyok. –
Mint sötét szirmú mérges virágot
néztek, környeztek kétkedő
halászok, de estére kelve
a Moráva partján
már együtt figyeltük lobbanó
lángok fényét a hegyekben.
Tücskök, a balkáni füstös tamburások
itt is úgy dőlnek a gyepes kerevetre,
mint a Tiszaháton, s fekete hangszerük
foszladozó húrján ősi dalok zengnek . . .
Csak az éjszakák itt mintha tüzesebbek,
mintha ragyogóbbak lennének, mint nálunk;
ki tudja, az éjben vajon mi világol,
vagy milyen fájdalom szárnyasodik épp
most, évszázadok titkos, nagy-nagy
távolából . . .

. . . A Moráva habja társalog magában,
a víz fodra kérdez, a partok felelnek,
míg meleg görög szél suhan át a tájon.
Hanyatt fekve, csendben beszélgetünk
szerbül egyazon csillagról, melyet együtt
látunk, és amely reszkető fényével
ragyogva itt úgy csillog éppen,
mint fennebb, északon
most a magyaroknak . . .
Beszédünk egére sötétebb csillagot
is szórt a pillanat: sötétebb lett a szó;
véres fővel menekvő harcosok
szelleme mintha feltámadott volna
letúnt századokból,
s itt robogna rajtunk keresztül e völgyben;
közös nagy fájdalomunk, közös történelmünk
emléke mintha most ránkborulna, csöndben,
úgy feküdt mellünkre feketén a szó:
Rigómező! . . . Rigómező . . . – nyögtem
magyarul, s ők szlávul zokogták a szélbe:
ó, Koszovó Polje . . . Ó, Koszovó Polje . . .

1931

MONOSZLÓY DEZSÓ NYOLCVANÉVES

KRÓNIKA

Párrá lettünk
párosodtunk
ég fölöttünk
föld alattunk

megvénültünk
meg is haltunk
föld fölöttünk
föld alattunk

SÍRFELIRAT

Ha egyszer majd a föld alatt
forrássá változik a szív
szomjas hangyáknak inni ad
s nem ér utol a fájdalom
a kárhóztatás az áhítat
szemeddel lásd a rét hasát
simítsál még a fű hegyen
dúdoljál rá a végtelenre
érezd hogy minden újra él

TEVÉKENYSÉG

Se nem félek se nem fáj
tapírhangon kornyikálj

kígyóból van a nyakláncom
izzó parázson bokázom

ha rámunnak nem félek
halálomig henyélek

BÁJOLÁS

Ajaj Selymes Sára
nyög a feleségem
mi bajod van kérdem
nincsen feleletje
hét gyermek lesz árva

Főzzél ferdőt
patyolatos tökből
juh szalagból
ház tetején való mohból
te mondád fűből
száraz lóganéjből
fürösszed kilencszer
meggyógyul Nagy Eszter

Ihaj Selymes Sára
meggyógyult az asszony!
Tíz krajcár az ára
A boszorkányságod
nekem igen drága
majd a városházán megfizetnek érte
hóhér öleléssel
szép máglyarakással

BORBÉLY JÁNOS HETVENÉVES

POR ÉS HAMU

Ha ma visszagondolok a kezdetekre, újvidéki prepás koromra, tizenöt éves, rövidnadrágos süvölvénynek látom magam, amint megilletődve ácsorgok Gál László Pap Pál utcai házának kapubejáratában, mert hát a Mester, a jóságos Böske nénitől, a feleségétől, nekem tanárnómtól, beüzent a képzőbe, hogy beszélni akar velem némi reményekre feljogosító első zöngeményeimről. Mit mondjak?! Azon szempillantásban kész, befutott frónak éreztem magam, csak éppen nem mertem bevallani, hogy a beküldött három vers az „összes művem”. A beszélgetésből meg az lett, hogy Laci bácsi beszélt Adyról nagy vehemenciával, én pedig mind mélyebben hallgattam, hiszen, ha makogtam is valamit kedvenc költőmről, beszédársam csfpőből rám cáfolt, hogy na, ezt is rosszul tudod. A „remekműveim” szóba sem kerültek, majd a „beszélgetés” vége az lett, hogy a Mester megkérdezte, tudok-e sakkozni. Tudtam, és mivel a Pelikán úrnak fenntartott csütörtöki kártyapartin kívül egy üres sakkdélutánja is volt, hetente-havonta szabad volt eljárnom hozzá sakkozni.

Így „vonultam be” az irodalomba, ilyen dicstellenül, s csupán az hozott gyógyírt vélt sebeimre, hogy a *Híd* 1948. decemberi száma már közölt egyet újabb verseimből.

Amíg a kezdeti lendületből futotta, szorgalmasan frogattam, a következő évben – tizenhat esztendősen – hetilapunk, az *Iffúság Szava* riportere lettem Thomka Gábor keze alatt, országos kiszállásokra mentem, és címoldali nagyriportokat szállítottam hetente. Közben az iskolát sem lehetett elhanyagolni, így történt, hogy ösztől kezdve a szabadkai magyar tannyelvű főgimnáziumban folytattam tanulmányaimat, ahol magántanulóként egy év alatt két osztályt végezve érettségiztem. Ezzel teljesült szívem vágya, főiskolára iratkozhattam, persze magyar nyelv és irodalom szakra, s két év múlva, a huszadik születés-

napomon, friss tanári diplomával a zsebemben léptem ki a főiskola kapuján. Máig tisztán emlékszem a forró júliusi nap sugározóneré, a bensőmet feszítő, túlradó öröme, mely mindenestül betöltött. Úgy éreztem, az élet királya vagyok, pedig csak fiatal voltam, s – egyelőre – állástalan magyartanár. No de őszre már megvolt a kinevezés: az újvidéki József Attila Általános Iskola magyar–szerb szakos tanára lettem, akkor még nem volt létszámfelesleg, könnyen ment az ilyesmi.

Ekkor azonban már találkoztam a műfordítással. Gál Lászlón kívül ugyanis még egy mentorom volt: Majtényi Mihály, a vajdasági magyar irodalom másik nagy öregje, aki az ötvenes évek elején a *Híd* főszerkesztője volt. Én meg, a nagydiák, a famulusa, mert afféle szerkesztőségi mindenesként kéziratokkal, klisékkel, kefelenyomatokkal futkároztam a nyári vakációban. Elmaradhatatlan szivarjával a két ujjá közt, kékes füstkarikákat eregetve borongós homlokkal ült a hatalmas bőrfotelben (talán kéziratgondok gyötörték), s egy pillanatban rám reccsent felejthetetlen Mihály bácsis hangján: „Akarsz fordítani?” Ő, igen, én mindent, csak valami hasznomat lássák. Egy regényrészlet fordítását bízták rám, belekóstoltam, és ment, s örömet leltem benne. Így kezdődött.

Kenyérkereső foglalkozásaimat tekintve voltam – tehát – tanár, rádióbemondó, lektor, újságíró, szerkesztő, de a hosszú évtizedek alatt mindig-mindig fordítottam is a jelenkori horvát meg szerb prózairodalomból. Az volt a dolgom, hogy odafigyeljek a többségi irodalom jeles alkotásaira, s azokat, különösen, ha jelentős díj vagy másféle siker fűződött hozzájuk, anyanyelvemen megszólaltassam. Munkámban, persze, korántsem voltam egyedül. Írók, műfordítók nemzedékei szolgálták az ügyet, a jugoszláviai magyar irodalom legkiválóbb alkotói – köztük Ács Károly, Fehér Ferenc, Herceg János, Brasnyó István, Pap József és sokan mások – foglalkoztak műfordítással is, melyet kiadvállalati meg lapszerkesztői igények és elvárások támogattak, serkentettek. Lapjainkban, folyóiratainkban vagy önálló kötetekben a jelenkori délszláv irodalom legjobb alkotásainak hosszú sora látott így napvilágot magyarul. A többnemzetiségű országban, a szomszéd népi irodalmak hasonló megszállottjaival egyetemben munkálkodtak/munkálkodtunk (a kölcsönösség reményében, több-kevesebb sikerrel, értsd: felemás eredménnyel) a kölcsönös megértés útjainak keresésében, ekként szolgálva azt a közérdeket, társadalmi elvárást, amely mind a mai napig lapjaink, folyóirataink, könyvkiadóink szerkesztéspolitikájának krédója, s amely az irodalmi élet tartós vívmánya lett vidékünkön.

Csakis egy ilyen társadalmi miliőben (amely egy történelmi pillanatban – igaz – megingott) volt lehetséges, hogy akik elhivatottságot éreztünk hozzá, tartósan foglalkozzunk irodalmi művek tolmácsolásával. Csakis egy ilyen miliőben történhetett, hogy lapjaink, folyóirataink mindenkor szívesen lássák a

jelenkori délszláv prózairodalomból készült fordításaimat (a pályatársakéval együtt), így történhetett, hogy az újvidéki Forum Könyvkiadó, amely több mint négy évtizedes fennállása alatt mintegy kétezer könyvet jelentetett meg magyar nyelven, évről évre jó néhány fordításkötetet is kiadhatott a délszláv irodalmak köréből.

Könyv alakban megjelent fordításaim mintegy harminc címszövegből álló sorát a távoli 1961-es esztendőben Ranko Marinković *Kezek (Ruke)* című elbeszéléskötete nyitja meg, akkor a szerző még nem számított a horvát irodalom nagy klasszikusának, csupán kevesek sejtették meg benne, hogy az lesz, maguk a *kezek* pedig (a címadó novella témája), az idős Marinković egyik esszéjében létfilozófiai gondolat metaforájává válnak. Antonije Isaković szerb író *Páfrány és tűz (Paprat i vatra)* című novelláskötete következik (1963), a felejthetetlen címadó írással, melyet később megfilmesítettek, valamint az úgyszintén antológiai értékű, *Ketten (Dvoje)* című háborús elbeszéléssel benne. Végre beköszöntött az első igazi nagyregény, a Dalmát Zagorje-i tájszólásban írt falusi történet, *A kurlanok (Kurlani)* Mirko Božićtól. (A címét ma már inkább úgy fordítanám: A kurlaniak.) Amennyire emlékszem, jó egy-két évet elvett az életemből (1964). S ekkor – érdekesmód – egyvégtében további három horvát szerző sorakozott fel: az akkor már klasszikus számba menő Ivan Goran Kovačić (a *Tömegsír* költője) válogatott elbeszéléseivel, *A harag napjaival (Dani gneva)* 1965; a 19–20. századforduló klasszikus realistája, Ivo Čipiko, *Pókhálóban (Pauci)* című regényével (1967); végezetül a modern új hullám szárnyán Antun Šoljan kisregénye, a *Rövid kirándulás (Kratki izlet)*, 1969). Sorozatban tehát, de nem azért, mert én így akartam, hanem mert – mondhatni – mások nem akarták. Míg ugyanis az idősebb kollégák szívesebben meghát-ráltak a nyugati nyelvváltozat rejtélyeinek bogoztatása elől, addig nekem – az ambiciózus kezdőnek – nem volt más választásom, vállaltam. Így lettem a tárgykör botcsinálta fachmannja, noha nekem sem volt könnyű zöld ágra vergődni pl. Goran nyelvújításaival vagy – másfelől – az Akadémiai Nagyszótárból kiírt archaizmusaival, melyeket hosszú kutyanyelvek alakjában tűzött a falra az íróasztala fölé, amelyen gépelt. (*A harag napjai* fordítása ügyében több napra Zágrábba utaztam: Goran barátja, a horvát költészet Nesztora, a ma kilencvennyolc éves D. Tadijanović segített eligazodni.)

Valahogy ez idő tájt kezdődik műfordítói tevékenységem olyan emelkedő szakasza, amely – úgy érzem – Danilo Kiš négy könyvével éri el zenitjét. A sort a *Fövenyra (Peščanik)* nyitja meg (1973), ez a joyce-i regénydestrukció, amely abban a pillanatban annyira új volt, hogy (a belgrádi első kiadás megjelenése előtt) kéziratból fordítottam. A történet másik érdekessége, hogy a regény magyar címét maga Danilo adta meg némi gerendanézés után. Hármán valánk együtt a Forum szerkesztőszobájában, Tomán László szerkesztő, a

fordító meg a furfangos író, ki a *homokórát* – bizony – nem találta elég pregnánsnak. Közös erővel törtük a fejünk, jaj, hogy is mondjuk a homokot másképpen, ejnye hát, hiszen a homok az egyszerűen homok, mi más volna? S akkor vágta ki Danilo a nagy adut, hogy *föveny!* Ja, tényleg, bólogatott most már a másik két nyelvzseni is, csak hát ki köszön be manapság úgy, Jó napot, hoztam egy kocsi fövenyt!/? Daninak viszont, a Petőfi-fordítónak, könnyű, hiszen *A Tisza* partján csakugyan *sárga föveny-szőnyeg volt terítve*, mint emlékezetes! Így lett a Homokórából *Fövenyóra*, s persze hogy Danilo Kišnek volt igaza . . . Következett a *Borisz Davidovics sírmléke (Grobница za Borisa Davidovića)*, ezt számtalan nyelvre lefordították, világsikert aratott, s magyarul is három kiadást ért meg eddig: 1978, Újvidék, 1982 és 1990. Budapest. Majd a *Holtak enciklopédiája* csodásan szép novellafüzére (1986), a fordítás Forum Nívó-díjat kapott, s 1990-ben másodszer is kiadták Budapesten. A fordító-munka során az akkor már Párizsban élő Kišsel egy-két levelet váltottam, ezeket ma is őrzöm. No és ennek a ciklusnak a záródarabjaként, fiatalabb pályatársak közreműködésével, a *Kéteyek kora*, Danilo Kiš esszéinek gyűjteménye Bányai János válogatásában (Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994).

Ez a Kišsel való szellemi társalkodás, mint látjuk, kisebb-nagyobb megszakításokkal, jó húsz esztendőn át tartott, ami – mindenesetre – elég hosszú időszak ahhoz, hogy abba más munkák is beleférjenek. Két könnyebb fajsúlyú ifjúsági regény mellett, mint amilyen a *Kumroveci gyermekevek (Dječak sa Sutle, 1976)* M. Matošectől, valamint a *Füstlakók (Smogovci)* Hrvoje Hitrectől (1979), mindenképpen a jelentősebb fordítói vállalkozások közé tartozik Gion Nándor *Ezen az oldalon* című elbeszéléskötetének ruszin nyelvre való átültetése *Z toho boku* címmel, Miron Kanjuhhal együtt. Rendhagyóan sajátos kísérlet volt ez, hogy a művet, magyar–ruszin fordító híján, szerbhorvátból ültessük át, azzal, hogy hármas összevetést végzünk: a ruszin fordítást összevetjük a magyar eredetivel meg a szerbhorvát változattal. Ez a hetekig tartó munka izgalmas kalandként maradt emlékezetes, amely egész sor meglepő felfedezéssel és tanulsággal járt. Például, hogy a metaforikus kifejezésmód, a képes beszéd tekintetében, amely a magyar nyelv sajátossága, a ruszin nyelv több rokonságot tart fenn velünk, mint a szerbhorvátal. Némiképp hasonló vállalkozásnak tekinthető Dusko Nanevszki macedón népmese-feldolgozásainak fordítása, *A táltos ló (Szamovilskoto konycse, 1980)*, melyet két párhuzamos szövegből csináltam: a macedón eredetiből és a meglévő szerbhorvát fordítás alapján, mely mankóul szolgált. Ebben a sorban külön hely illeti meg Aleksandar Tišma válogatott elbeszéléseit, *Az ezerkettedik éjszakát (Hiljadu i druga noć; 1984)*. A vasok gyűjteményhez Jung Károly és Pap József is hozzájárultak egy-egy terjedelmes Tišma-fordításukkal. Nekem ez a munka azért egyedülálló, mert a fordítás megjelenése előtt a magyarul egyébként

kitűnően beszélő szerző is elolvasta, és személyes találkozás során kijelentette, hogy lefordított művei közül ez az első, amely az ő jóváhagyásával lát napvilágot. A jelenkori szerb próza nem kevésbé jelentős alakja, D. Kiš mellett, a másik nagy disszidens, a Belgrádból Rovinjba áttelepedett Mirko Kovač. Tőle 1987-ben fordítottam az *Európai költésrothadás (Evropska trulež)* című munkát, verses önéletrajzi vallomásainak, másrészt esszéinek ezt a sajátos gyűjteményét. Amikor megjelent magyarul, a szerbiai íróegyesületek közös zsűrije az év legjobb fordításkötetének nyilvánította. Ha jól tudom, ezt a díjat nem osztották ki többé. Nekem azonban kedves, sőt a legkedvesebb, mert kollégáktól kaptam, a szakma fejezte ki elismerését, márpedig ez a legfontosabb. Újabb tolmácsolásaim közül hadd említsem meg Dragan Velikić mai szerb író modern, bár finom hangszerelésben megírt *Az északi fal (Severni zid)* című regényét, amely előbb a *Híd*-ban jelent meg folytatásokban, majd önálló kötetben is (2000); *Ikonosztáz a világ végén* címmel napjaink háborús regényét (*Híd*, 2001–2002, folytatásokban). Szerzője Dragan Jovanović Danilov, a kitűnő szerb költő, aki ezzel a kisregényével, amely egyúttal művészregény is, másodszer tesz próbát a próza műfajában is. S a legfrissebbet, az úgyszólván még nyomdafesték szagú fordításkönyvem, Vida Ognjenović *Az öreg falióra (Stari sat)* című elbeszéléskötetét Bordás Győző válogatásában (2003). Ennek az áttekintésnek a végére hagytam egy könyvet, amely – igaz – jóval korábban látott napvilágot (1985-ben), nekem azonban különösen kedves, mert sokéves munkám jutalmaként élem meg. Ez az *Az aranyhegyek birodalma* (I. G. Kovačić címadó elbeszélése nyomán), amely válogatott novellafordításaimat – szándékaik szerint a legszembeket – tartalmazza. A válogatás, mint a hasonló szelvények legtöbbje, sajnós, nem reprezentálhatta átfogóbban az akkor jelenkorinak érzett délszláv prózát már csak azért sem, mert a műfaji egyöntetűség okán csak a novellairodalomra korlátozódhatott, s nem lehetett figyelemmel a korszerű regény legjobb fejezeteire. Hogy így van, ma is sajnálom, mert ez is – úgyszólván – kéznél volt. Az évek során ugyanis rendszeresen figyelemmel kísértem az egyébként nem csekély délszláv regénytermést is, elsősorban az élmezőnyt, azokat, amelyek NIN-díjban vagy más jelentős elismerésben részesültek. Ezekből fordítottam, s magam vagy az időszertően reagáló lapkritika támogatásával bemutattam olvasóinknak.

Ennek a visszapillantásnak a vége felé járva – gondolom – nem tehetem, hogy ne említsem az Újvidéki Rádió hullámhosszán közvetített hangjátékfordításaimat meg rádióadaptálásokat (nem is tudom a számukat), és itt lehetne említeni azt a három történelmi olvasókönyvet, melyet a Tankönyvkiadónak készíttettem, a *Mesedoboz* hat kis kötetét, meg a politikai irodalom kövér főliánsait. Mindegyikbe hosszú hónapok, esetleg évek munkája van beleölve. Ilyenfajta összegezőskor látja csak az ember, micsoda nagy út áll mögötte,

mely utat – kilométerkövekként – csupa olyan nevek szegélyezik hosszú sorban, amelyek viselőivel szellemi barátságot kötöttem, és sok-sok napot, éjszakát töltöttem el, s akiket – leginkább magam miatt és emlékezetből – most ideírok. Ők tehát (bár sokukat elfelejtettem) mindenképpen köztük vannak, és nem eggyel többször is találkoztam. Ezek: D. Albahari, I. Andrić, M. Antić, V. Arsenijević, V. Blagojević, Id. Laslo Blašković, Ifj. Laslo Blašković, P. Bohuš, M. Božić, R. Bratić, M. Bulatović, Ž. Čingo, B. Čiplić, R. Čolaković, V. Čolanović, I. Čipiko, B. Čopić, B. Ćosić, D. Ćosić, D. J. Danilov, F. David, O. Davičo, V. Dedijer, V. Desnica, A. Diklić, M. Dizdar, Z. Dizdarević, Đ. Fišer, J. Franičević-Pločar, N. Gion, Š. Hudak, H. Hitrec, A. Isaković, I. Ivanji, P. Janković-Šole, M. Josić-Višnjić, V. Kirda-Bolhorves, D. Kiš, J. Klarski, Mihajlo Kovač, Mirko Kovač, I. H. Kovačević, I. G. Kovačić, M. Krleža, B. Krstić, M. Lalić, M. Leskovac, M. Matošec, R. Marinković, Dragoslav Mihailović, Nikola Milošević, Z. Mirković, D. Nanevszki, V. Nazor, S. Novak, D. Obradović, R. Obrenović, V. Ognjenović, M. Pavić, V. Pavletić, P. Pavličić, M. Pavlović, Ž. Pavlović, M. Peakić, B. Pekić, R. Petković, Boško Petrović, Mirko Petrović, D. Popnovakov, M. Prodanović, J. Ribnikar, M. Savić, V. Sekelj, I. Sekulić, S. Selenić, M. Selimović, Ć. Sijarić, M. Simin, Z. Slavić, Vidosav Stevanović, R. Subotić, J. Šalgo, L. Scheuermann-Hodak, B. Šćepanović, P. Šegedin, O. Šijački, S. Škrinjaric, A. Šoljan, Florika Štefan, A. Tišma, G. Tribuson, M. Tutorov, D. Ugrešić, P. Ugrinov, V. Urošević, D. Velikić, S. Velmar-Janković, P. Vojnić-Purčar.

Eddig jutottam a felsorolásban. A fordítókat, mondhatom, nem kényeztetik el díjakkal, kitüntetésekkel, munkám azonban mégsem maradt teljesen észrevétlen. Az esztendők során egypár szakmai elismerés azért kijutott. Annak érzem, hogy 1974-ben a Vajdasági Íróegyesület, majd 1991-ben a Magyar Írószövetség is tagjai sorába választott. Időrendben felsorolva a többi, legelőször a Szerb Műfordító Egyesület oklevele érkezett „a műfordítás előmozdításában kifejtett kitartó, önfeláldozó és gyümölcsöző” tevékenységem elismeréseképpen (1976); azután a már említett Bazsalikom-díj (1978), Forum Nívó-díj (1986), az év legjobb fordításkötetéért járó díj (1987). Végül a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat fennállásának 40. évfordulója alkalmából (gondolom, az érdemes munkatársaknak) ajándékozott egyedi kerámia (1997). S ez minden. Az ún. tágabb társadalmi közösség nem vett észre semmit.

Még szülővárosom sem, pedig tősgyökeres újvidéki vagyok, itt születtem 1933-ban, a ma már nem létező, lebontott Kálvin utcában, mint egyetlen folytatója egy régi, szegény, református magyar családnak, amely valamikor a 19. század elején telepedett le a városban. Pontosan mikor, nem tudom (1806-ban volt egy kirajzás Pirosról), ellenben egy régi keresztlevél szerint, melyet őrzök, az ükapám, akinek nevét viselem, 1836-ban már Újvidéken

született. A családi hagyomány úgy tudja, apám is így emlegette, hogy Pacserről jött le a család, mindenesetre annak a telepítéshullámnak a részeként, amikor 1786-ban 400 nagykunsági, hajdúsági magyar családot (2400 embert) telepítettek le Ómoravicán, Pacséron, Bácsfeketehegyen és Piroson. A Nagykunság történetében olvasom, hogy csupa szegény ember jött ekhós szekereken a jobb megélhetés reményében a zsíros bácskai földre, ők, az *irredemptusok*, akik hazájukban nincstelen zsellérek, béresek lévén nem tudták fizetni a *redemptiót*, vagyis a váltságdíj részleteit, mellyel az ősi kunszabadságot váltották vissza a bécsi udvartól. Dévay Lajos moravica helytörténetében azután a legelső telepek névsorában rá is akadtam egyik vélhető ősomre, Borbély Mihályra. A későbbi évek során több hullámban érkeztek hajdúsági református magyarok Újvidékre is. Egyszerű parasztemberek, a régi iratokban, a „foglalkozása” rovatban az áll, hogy csupa napszámosok, „kapás”-ok voltak az őseim nemzedékeken át, csupán egyet minősítettek kegyesen „szőlőmunkás”-nak, úgy látszik, ő vitte legtöbbször. Városon is parasztok maradtak, városi parasztok, nádfedeles végházakban laktak, amelyenkből, védelem alatt álló műemlékként, ma is látható egynehány az újvidéki Szalajkában. Egymás tőszomszédságában kaptak telket a mai Pap Pál meg a Vásár utca környékén, nagyjából a Pirosi meg a Futaki úttal behatárolt területen, ez volt az Első negyed. Volt azonban egy Második negyed is, a Kamenicai utca és az Epres utca (a mai Dózsa György u.) között, arrafelé is ez a népesség lakott. Az ilyen elhelyezkedésnek megfelelően épült a város két református temploma: a beltéri (Safarik utcai) nagytemplom és a telepi kisebb református templom. Családunk, a fiamat, két unokámat odaértve, egyébként rokontalan Újvidéken, ezért, amikor nemrégiben Hajdúszoboszlón, Debrecenben jártam, mintha hazamegtem volna véreimhez. Nem csalódtam: mindkét városban egész fészekaljja névrokont találtam a telefonkönyvekben, még Jánost is.

Lajbis, pörge kalapos felmenőim hosszú sorában (1907-ben született) apám tette meg az első lépést a polgári középosztály felé, mert bár apátlan, anyátlan árvaként neveledett, kitanulta a szabószágot, és iparos lett. Nem sok iskolát végzett ugyan, csupán a négy elemi, meglelt emberként ezt toldotta meg, már a második világháború után, még két osztály esti iskolával, hogy mestervizsgát tehessen. Édesanyám horvát lányként született (1908) a közeli Beocsinban, rendes időben elvégezte a hat osztályt, méghozzá magyarul, a család frástudóbb részének számított sokáig, mivel régi kalendáriumokba szívesen jegyeztetett fel mindenféle apróságot. No de ez mit sem segített abban, hogy kievickéljen a nyomorból, mivelhogy ő is apa nélkül nőtt fel, az apja ugyanis az „aranyláz” idején kitanorgott Alaszkába, és soha többé nem tért vissza. Anyám korán megismerte az élet minden keserűségét. Alig tizenkét éves korában már a vrdniki szénbánya szeparációs részlegében dolgozott, majd amikor 16 éves

lett, azt hitte, egy életre megtalálta a szerencsáját, mert beállhatott kiscselédnek a városba. Az újívidéki nagyságák Juliskája lett tehát, s élete már csak akkor fordult jobbra egy kissé, amikor felhagyva a cselédeskedéssel, otthonának, családjának szentelhetette idejét. Ez közvetlenül a nagy világgégés előtt történt, amikor én is megvoltam, s nekik is házuk volt már a Telepen, melyet hősiesen a maguk tíz körmével húztak fel abból a vályogból, melyet maguk forgattak ki a saját kertjükben ásott kubikgödör pelyvával kevert agyagából. Hamarosan jött azonban az 1940-es dunai árvíz, amikor 600 ház dőlt össze a Telepen. A víz már a küszöböt nyaldosta, a stráfkocsi nyomában hőmpólygó víz elől menekültünk az utolsó pillanatban. De a ház, mivel pici magaslaton épült, csodával határos módon épségben maradt. Nem telt bele egy év, a virágvasárnapi bombázással nyakunkra jött a 41-es háború, a világháború, a bombázások, a rettegés, a sötétség, a hideg, a nincstelenség vége-hossza nincs négy esztendeje.

A háborút követő első békeévekben sem volt könnyű; szüleim egész élete, mondhatom, a létfenntartásért vívott küzdelemben telt el. Apám egymaga volt kenyérkereső, napi 12 órát is dolgozott a múlt század eleji, ősi varrógépén, a konyhában, mert műhelye nem volt, de sokszor úgy is fordult, hogy se munka, se egészség (gyakori szemgyulladásai miatt). Anyám vezette a háztartást, és belesegített mindenbe. A legnehezebb napokban a piacon árulta a virágot meg a kerti paradicsomot, így teremtve elő az ebédre valót.

Ilyen világban cseperedtem. Szüleim, hogy megkönnyítsék legalább az én életem, ha már ők nem láttak semmi jót, elhatározták, hogy taníttatnak. Ennek minden feltételét megteremtették. Legelőször is egy csendes zugot, egy kis szobácskát az átalakított faskamrával egy fedél alatt, ahol háborúatlanul tanulhattam, olvashattam. Majd magát a nyugalmat is, azzal, hogy felmentettek a durva házi munka alól, mondván, te csak tanulj, fiam, majd mi elvégezzük a többit. Nekem nem volt házi könyvtáram, de idővel gyarapítottam a magamét. Emlékszem, nyolcéves voltam, amikor életem első könyvét kaptam a szomorú emlékezetű Balog Lajostól, a sánta zsidó szabótól, aki a szabók között is a rangsor alján állt, mert csak mellényszabó volt. Ő csak egy másik névsorban, az újívidéki Duna-rakparton kivégzettek névsorában állt elől a B betűsök között, meg az én szívemben, hisz tőle kaptam Tutsek Anna *Cilike menyasszony lesz* című könyvét, egy leányregényt egy fiúgyerekeknek! Mindegy, sokszor elolvastam, ez lett leendő „könyvtáram” alapító darabja, s tisztán emlékszem arra is, amikor 16 könyvem lett, köztük a *Winnetou* meg az *Aztékok kincse*, akkor már betűrendes katalógust vezettem róluk, és kínos pontossággal vezettem, kinek mit adtam kölcsön. Nekem nem voltak híres őseim, akik példaképeim lehetnek volna, idővel mégis nem egy szellemi eszményképet választottam magamnak. Ahogy idősödöm, a szüleim alakja ölt szememben héroszi méreteket. Miköz-

ben diákként tanultam, egymás után végeztem el az osztályokat, „jó jegyeket” hoztam haza, talán ez volt az ő egyetlen örömük és jutalmuk mindazért, amit nyújtottak.

Amikor kezdő tanárként, egyébként ugyanabban a telepi iskolában, ahová elemibe jártam, hazahoztam az első fizetésem, a konyhában felálltam a szabószékre, és az anyám fejére szórtam az első fizetésem soknak tűnő bankóit. Így akartam megörvendeztetni. Akkor mindannyian úgy éreztük, a tékozló fiú hazatért, behajózott egy életre szóló hivatás békés kikötőjébe. Én azonban akkor már belekóstoltam az újságírásba, egy-egy rövid időszakban (*Ifjúság Szava* 1949, *Híd* 1950, *Magyar Szó* 1951) végeztem is egy olyan munkát, amely ellenállhatatlanul vonzott. S ez a nyugtalanságom már csak akkor csillapult, amikor 1957 februárjában az Újvidéki Rádióhoz kerültem. Miután ott magamra találtam, ott is maradtam mindvégig, nyugdíjaztatásomig (1991). Innen ez a pályakép és önéletrajz akár távirati stílusban is befejezhető. 1953–57 általános iskolai tanár; közben katonáskodás Lastovo szigetén ('54–55); 1957–67: rádióbemondó; 1967–77: az Iskolarádió szerkesztője (a műsört 1978-ban Szenteleky-díjjal tüntették ki irodalom-népszerűsítő tevékenységéért); 1977–1991: irodalmi szerkesztő. És nincs tovább. Társadalmi tevékenységem köréből talán említésre méltó, hogy 1976-ban a Vajdasági Íróegyesület műfordító szakosztályát bízták rám. S mindenképpen az is, hogy 1997-től 1999-ig tanácselnökként a Csuka Zoltán Műfordító Tábort vezettem Ürményházán (Bazsalikom-díj, 1999). S még ha hozzátehetem, hisz tartozom vele olvasóimnak, hogy magánéleti sorsfordulók nyomán 2000 nyara óta Baján élek, a mi Dunánk partján, fél szívvel itt, fél szívvel ott.

Pihent eszű statisztikusok – felfoghatatlan, hogyan – kiszámították, olvastam valahol, hogy ha a világon eddig megjelent könyveket, köteteket, valaki egy sorba rakná, a könyvoszlop a Holdig érne. Nyájas képű szomszédunk pedig, tudvalevően és kikerekítve kb. 380 000 kilométer távolságra van tőlünk. Nos, ehhez a háromszáznyolcvanmillió méteres – elképzelni is rossz – könyvtoronyhoz szerény egyméternyit én ragasztottam hozzá. Úgy, hogy – mint láttuk – könyveket csináltam, fordítottam, balgán és könnyelműen több mint fél évszázadon át, s egyedül ez marad utánam. Vagyis *pur es chomuv*.

Baja–Újvidék, 2003 júliusában

HORVÁT VERSEK, 2003

REPÜL A NEHÉZ KŐ . . .

DANIJEL DRAGOJEVIĆ

Ahelyett, hogy mindenféle belekapsz, jobban tette volna, ha föl sem egyenesedve, egyenként fölszeded a Szentírásban fellelhető összes köveket. S mivel a te szigeted kövei is köztük vannak, okvetlenül feltarisznyázhattál volna belőlük, s akkor bejárod velük az utcákat, a hivatalokat, az áruházakat, magaddal viszed a bandázásra, az őszi sétákra. A gyászosan nagybecsű kövek, melyekkel megköveztünk másokat tegnap, s megkövezünk ma, a viszálykodás köve, a remete köve, az emlékkő, a szent kövek, a botránykő meg az enyészet köve, mindezek a zsákba kötözött kövek a mi egyetlen jussunk és – amikor valamely ismeretlen városnegyedben találjuk magunk, s nem tudjuk, merre a fent, merre a lent, mi van előttünk, s mi mögöttünk – az egyetlen tanácsadónk. Mert az a kő, mellyel megdobtuk szomszédunkat, ki tudja mikor, sok ezer évvel ezelőtt, mindmáig repül a térben. Lent, a piazzán, látjuk is az összecsődült embereket, amint visszafojtott lélegzettel, görcsbe merevedett arccal figyelik az útját.

KÖNNYŰ ZÉNONNAK'

A jóságos Zénon – neki könnyű. Az ő köve nem repül. A testi meg a másfajta lét, az absztrakció meg a test homályos egyidejűségében az ő világa céltalanul nyugszik – s tiszta képet ad.

Könnnyű Zénonnak. Ám a kő, melyet elhajítottam (amíg máshová tűzted a virágot a hajadban), a kő, amit eldobtál, nem szűnt meg repülni. Lehet-e másképp? Nem tudom. Húzd be a nyakad!

BORBÉLY János fordításai

„INGYENLAKOMÁINK” MESTERÉRŐL

PAPP GYÖRGY

A fordítás, műfordítás eredményét ingyenlakomának nevezni Illyés Gyula-i gondolat, de nem a mai, hanem még a platóni értelemben. Ingyenesnek, mert hát olyan művet, értéket, üzenetet kap egy nyelvközösség, nemzet, amelyet nem neki szántak, de valami véletlennek látszó csoda révén ő is jelképes asztalához ülhet. Igen, lehet „ingyenlakoma” a fordítás, ajándék a nemzetnek – mondanánk, ha nem lenne a nemzet itt, a Kárpát-medencében oly bonyolult fogalom. Legnemzetibb ajándék – mondhatjuk némi iróniával, mert soha senkinek nem adhatjuk – hiszen akármelyik magyar mű virtuálisan idegen nyelvi közegbe kerülhet, de fordítás már sohasem.

Szép ez a metafora és a többi is – a hídverésről, hídverőkről, az egész szövegvilágot újra- és újraálmodókról, Kosztolányi Dezsőtől származó „gúzsba kötve táncolókról”, az általános hűségéről, szép hűtlenségről. A valóság azonban nem mindig szervül a képek közegébe. Ez a lakoma nem ingyenes – valaki nagyon megfizet érte, úgy, hogy ráteszi az egész életét, sokszor a maga irodalmi kiteljesedéséről is lemond ezért. Az ilyen embert nálunk műfordítóknak szokás nevezni. Mi most, reánk bízott szép tisztünkél fogva egy ilyen embert, pályatársat, személyiséget köszöntünk, Borbély Jánost, aki július 3-án ünnepelte 70. születésnapját, talán azt is mondhatnánk, most kezd hetvenkedni, tettel, munkával, alkotással, kiállással, érzékenységgel, az együtt élő irodalmak minden csillagegyüttállására figyélssel. Mindezt igazán a legújabb mű is bizonyítja: A fordításban megjelent Vida Ognjenović *Az öreg falóra* című, a Forum által kiadott elbeszéléskötetének még friss, átható nyomdaillata. A múlt a jelenhez még élő, teremő szálakkal kötődik, van tehát a jövő felé is ígértük. Hisszük tehát, hogy ünnepeltünknek még sok fordításában gyönyörködhetünk. Érdekes ehhez a „hetvenkedő” évfordulóhoz, a fél évszázados munkássághoz kissé

közelebb hajolnunk. Nem csak önmagáért, hanem egy életmű üzenetének látva láttatásáért, hogy érzékeljük, mit ér az ember, az értelmességi, ha fordító, pontosabban a környezetnyelvi irodalmi értékek tolmácsolója, mert hiszen ezen a pályán egyáltalán nem azonosak a nyelvi relációk.

Hogy miként kezdődött mindez, arról többször vallott riportokban ő maga: Gál László biztatásáról, Majtényi Mihály első megbízatásáról (Bogdan Čiplic valamilyen művéről volt szó), hogyan kérte meg Major Nándor az első igazán nagy, későbbi munkásságát is meghatározó feladatra, Ranko Marinković novelláinak átültetésére, amelyből aztán a *Kezek* című első fordításkötet is megszületett már 1961-ben. Ami eztán következett, és kiteljesedése, gyarapodása ma is tart, az egy szinte páratlanul gazdag, rendkívül sokoldalú fordítói életmű: 1963-ban Antonije Isakovičtól *Páfrány és tűz* elbeszéléskötete, 1964-ben Mirko Božić *A kurlánok* című regénye, 1965-ben Ivan Goran Kovačić *A harag napjai* novelláskötete, 1967-ben Ivo Čipiko *Pókhálóban* című regénye, 1973-ban Danilo Kištől a *Fövenyóra*, 1976-ban Matošec ifjúsági regénye, a *Kumroveci gyermekei*, 1978-ban Danilo Kiš *Boriz Davidovics strelélke* című regénye, 1979-ben Hrvoje Hitrečtől a *Füstlakók* című ifjúsági regény, 1984-ben Aleksandar Tišmától az *Ezerkettedik éjszaka* elbeszéléskötet. Fordulópontot jelentett az 1985. esztendő, ekkor jelent meg *Az aranyhegyek birodalma*, amely már fordításantológia, vagyis Borbély János ezzel is felzárkózott legjelentősebb műfordítóink, például Ács Károly és Fehér Ferenc sorába, akik már meg tudják és meg kívánják fordításpoétikájuk művi kiterjedését, elveit is körvonalazni, ha másként nem, a különböző szerzők, szövegek kihívásaira adott válaszok, a fordítások közegeiben.

Az antológia természetesen nem végállomás volt, csak közbeeső stáció. 1986-ban megjelent Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* című elbeszéléskötete, 1987-ben a *Mesedoboz*, 1990-ben Mirko Kovač *Európai költésrohadás* című esszékötet, 1991-ben Danilo Kištől a *Kételyek kora*, Dragan Velikićtől *Az északi fal* 2000-ben, és az újabb fordításkötetet, Vida Ognjenović *Öregfalióráját* már említettük. Ennyi az, amit lexikonok, bibliográfiák tételesen számon tartanak, de még sok mindent kellene hozzátennünk a horizonthoz, az antológia huszonegy szerzőjét, akinél csak bizonyos esetekben van a korábbi fordításokkal kapcsolatban átfedés, a folyóiratok, műsorok rengetegében közzölt elkötelezett, kiváló fordításokat, a sok-sok rádiójáték számát pedig interjújában maga sem tudta pontosan megnevezni.

Sajnos, mi sem tudjuk pontosan, mennyi lehet ebből a gazdag, szerteágazó opusból a tanulság. Akadozik, el-eltűnik fordításkritikánk, ezért meg sem körvonalazható a délszláv–magyar viszonylatú fordítástörténetünk, amelyben az egyéni életműveket el kellene helyeznünk. Nincs még eleven, következetes – egy idegen szót kell használnunk – fordításpraxiológiánk, amely törődik a

műfordítás-szervezéssel, megbízatásokkal, követi az újrafordításokat, értékelné például az „ideáti” és a magyarországi párhuzamos fordítási irodalom eltéréseit, fordításpoétikai alapállításait, számon tartaná avatott tolmácsolóink elismeréseit, sőt a hivatás szintjén szerveződésében oda is ítélné ilyeneket.

Számos tanulság azonban így is nyilvánvaló: Borbély János az első jeles műfordítónk, aki ezért az eredeti alkotótevékenységről is lemondott, holott ehhez megvoltak, tehát meg is vannak adottságai. Igazolással elegendő akár-melyik szövegének képzuhatagába merülnünk.

Egész fordítási irodalmunk vonatkozásában is ünnepeltünknel a legvilágosabb – több szempontból is – ez a szakosodás. Egyrészt a próza műfaja felé fordulásban, noha egyik interjújában azt mondta, hogy közben „verseknek udvarolt”, ezen belül is a kispróza került nála előtérbe, sőt ami még sajátosabb, Ivan Goran Kovačić kivételével a kortárs irodalomra összpontosult a figyelme. Érzékelhetők további összefüggések, vonulatok is, például a horvát irodalom iránti vonzalom, sőt bizonyos szerzők határozott preferálása, amit teljesítményben is gondolkodva, kongenialitásnak nevez a szakma. A fordító, ha „gúzsba kötöttségétől” kicsit is szabadulhat, a megbízatásba beleszólhat, nem akármit és nem akárkit fordít, hanem, mint Tóth Árpád, Kosztolányi, Babits, Ady Endre is valamilyen életérzésben, stílusban magához hasonlatosat. Mindez Borbély Jánosnál sajátosan és dialektikusan érvényesül: Egyrészt filológiai tudatossággal, irodalmi ismeretekkel vállal minden stílárís, nyelvezeti, tematikus kihívást: a legkülönbözőbb szerzői világlátásokat, nyelvjárási rétegeket, mint Kovačić gombaneveinél, a szakterületi problémákat. Másrészt ő lett néhány szerző szinte kizárólagos magyarra fordítója, mint például Danilo Kišé. Ki tudja, hány dédelgetett terv van még Borbély János tarsolyában, szerzők, művek, akiket, amelyeket szeretne még fordítani. Valószínűleg ezek között is sok rokon vonást találhatnánk.

Az ő pályája, munkássága is jól példázza, hogy az avatott irodalmi közvetítés nemcsak nyelvismereti, stílárís feladat, hanem kulturális érzékenység, személyes kapcsolatok teremtése, és irigylésre méltó tájékozottság például a délszláv irodalmi életben, annak értékrendjében, hogy kiválaszthatassuk az átültetésre váró művek sokaságából a legidőszertűbbet, célnyelvi befogadóknak legtöbbet üzenőt. Ez mindig bonyolult, nagy érzékenységet kívánó feladat, nem is mindenkor kedvez neki. Jól tudjuk, ezeknek a fordítási viszonylatoknak is voltak virágkorszakai, a közelmúltban, a 90-es években átéltük apadását, „hét szűk esztendejét” is, amelyből talán csak mostanában van kibontakozás. A híd metafora a fordítás nyelvi mivoltában sem mindig igaz, mert mint Eugen Nida írja, a megoldás nem mindig a folyó pontosan átellenes partján rejtőzik, művelődésszociológiailag pedig a helyzet még bonyolultabb, mert a két part az átkelést, közvetítést nem mindig azonos mértékben igényli, ami azért gond,

mert ugyan lehet frásztalunk fiókjának is fordítani, de igazán mégis a közösségi igény élteti. Feltehetjük, hogy fordítónk köteteknek évenkénti vagy három-négy évenkénti megjelenési üteme nem a munkabíráson és „átültetési kedven” múlt, hanem az igényen.

Méltatlan lenne Borbély János fordításszervezői tevékenységét elhallgatni. A sokoldalú elemzések, összegzések mellett az ürményházai Csuka Zoltán Műfordítói Műhelynek volt egyik alapítója, abban a közegben nélkülözhetetlen irányítója is. Rajta sem múlt, hogy sajnos azóta nem kedveznek szervezéséhez a helyi körülmények.

Ha fordítót köszöntünk, szólnunk kell munkájának eredményéről, a fordításairól is. Maga a tevékenység szabálytípusaiban egyszerű, mint a matematika: másolás, elhagyás, betoldás, helyettesítés, jelleg- és szerepmódosítás, az elvesztett értékek pótlása. A gyakorlatban azonban végtelen, bonyolult gazdagság, nagyon jellemző, ki hogyan merít belőle. Borbély Jánosra is a nagymérvű tudatosság, következetesség, még a maga módszereinek korrekciójára való hajlam is. Annak idején Csordás Mihálynak még fordításpoétikai elveit is megfogalmazta, nézetét bizonyos magyar fordítástudományi felfogásaival azonosítva, másikkal ütköztetve. Ő is Pázmány Péter híve volt, aki azt mondta: Úgy kell fordítani, mintha magyar embertől magyarul íratott, mondatott volna. Amitől elzárkózott, aszerint a fordításnak az idegenszerűséget is magán kell viselnie. Mint mondta, volt Bazsalikom-díjas, az írószövetség legrangosabb elismerésében is részesült irodalmi tolmácsolónk, az ő hűségesszményének szintjén ez nem szempont, mert ő nem szavakat, mondatokat, hanem üzenetet, közleményeket fordít, a hűségnek pedig a befogadó tudattartalmaiban kell eldőlnie.

Erre Borbély János minden fordítása tanúbizonyság, az egyszerre szöveghű és a gúzból szabadulni tudó és akaró megoldások sokasága. Mert ahogyan a fordításban is jeles Németh László vallja, a fordító és a cényelv olyanok, mint lovas és a ló viszonya. Néhol az én lovam szebben, vagy nagyobbat tud ugrani, döntésem tehát így „magyar embertől valóbb”. Bizonyosáért elég *Az öreg falóra* kötet akármelyik mondatához nyúlunk. Vida Ognjenović *Gyermeklancfű* című elbeszélésében a mrak (sötét) megfelelőjeként a töksötét szerepel, a szépen berendezett lakás helyett az elegánsan berendezett lakás. Vagy nézzük az alábbi mondattörödedeket: „Bilo bi krajnje nemoralno da im prvo da slabu ocenu.” – És most magyarul: „Azt tartotta, égbekiáltó erkölcstelenség volna az iskolában előbb bezúgatni a nebulókat . . .” Ilyen hát a „hütlén” hűség.

Mindehhez, jelenhez, jövőhöz Borbély Jánosnak kedvet, kitartást kívánunk – hitet, hogy a fordításra életet feltenni hasznos és érdemes.

BRASNYÓ ISTVÁN HATVANÉVES

BRASNYÓ-MŰVEK ELSŐ OLVASATA NYOMÁN . . .

Recenziók, fülszövegek

BORI IMRE

MACULA

A *Macula* a pikareszk regény kései virága, amelyben a *kaland* – immár az antihős – pontosabban antihősök sajátos „mozgásában” realizálódik és konkretizálódik. Sajátosnak nevezhetjük ezt a „mozgást”, mert az író nem a történésekre kíváncsi, nem a történésvetetés fordulatos voltával jeleskedik, hanem mintegy az *életanyagot* mozgatja – s a vélt és várt történések az életanyag mozgásaként vannak jelen. Ennek a mozgásnak a hajtóereje a „percepció bágyadt gőzölgéseiből” keletkezik, iránya, egyben a hősök megtette út is a „mábol a mába” mutat. Nem lehet éppen ezért folyamatokról sem beszélni a *Maculával* kapcsolatban, főképpen, hogy maga az író is jelzi, „ez nem folyamat kérem szépen, ez tartam”! S ha ez így van, a regény időfogalmán is el kell végezni a szükséges változtatásokat. Nem mondhatjuk, hogy az író hősei társaságában az eltűnt idő nyomában jár, illetve hogy a „megtalált idő” támasztotta öröm mámorában úszik, nem kacérokodik az *időtlenység* gondolatával sem, de vonzódik relatív voltának megélése és megmutatása művészi lehetőségeihez. Megtaláljuk benne is a „nagy időt”, de ennek az óra mutatója is nagy: „az a nagy idő, amíg a komp egyet fordul”, míg a konkrét, az ún. történeti idő kezdeti határa az 1920-as évek, s tovább mozog az 1930-as években, és halad a jelen felé. Az ilyen létérzékelési sajátosságok odahatnak, hogy az író változtat a narráció megszokott módján is: a *bábjáték* darabosabb-vaskosabb, de a „minden lehet” képzetét idézi olvasója emlékezetébe, ami a groteszk benyomását kelti, s mint ilyen az írói létfelfogás interpretációját is befolyásolja. A bábu-lét és a bábu-sors különben a XX. századi írók kedvelt művészeti motívuma, s itt Brasnyó István egy nagy irodalmi örökség letéteményese.

Szépen illeszkednek az így kapott világszínpadi körülmények közé hősei, mert ők is bábuk vagy bábszerű lények, egyben metamorfózisra mindig készek, fölöttébb képlékenyek, így a regény hősei egy hatalmas bábjáték szabadon mozgó figurái. Őket az író a regény egy szöveghelyén „báblényegű teremtményeknek” nevezi. E lények lelkesége sem nyilatkozhatna meg másként, s a többarcúság is jelen van az író birtokolta tükörrendszer jóvoltából, amely „összevissza torzít, horpaszt és sajtol”. Az egyetlen valóságos regényfigura is velük rokon: Nagypáti Kukac Péter álom-alakja tűnik fel a regény vége felé a szemhatáron. Elsődleges *regénytényező* tehát a *metamorfózis* – ez a Krúdy Gyula és Virginia Woolf szentesítette írói lehetőség. Nem szentségtörés tehát, ha a metamorfózisokra esküszik Brasnyó István is ebben a regényében, s vele hőse: „Akkor talán mégsem volt egészen fölösleges különböző formákban oly hosszú ideig bizonyos helyeken vesztegelni, ha egyszeriben valami fogékonyság mutatkozik, és bennünk a változás megérzése iránt, nem vezett ki még belőlünk teljesen az észlelések képessége: végigmentünk a hosszú időn, és most majd a rövidet fogjuk tapasztalni, amelyetől fölösleges minden fűnkben reszketni – ha a hosszabb idő inkább labirintus, akkor a rövidebb mindenképpen örvény.” E módszertani utasítást is tartalmazó idézet nyomán találhatunk olyan mondatokat is, amelyek jelzik, a *Macula* megalkotása közben az írónak Krúdy Gyula Szindbádjához is köze volt: „Szerettem volna megmaradni bábnak, úgy talán még emlékezhetnék valakire. Ahogyan vonatfűttyre ébrednék egy jóval későbbi, még egyelőre beláthatatlan távoli hajnalon, fagyos hangra, és az arcom mellett résnyre nyitva az ablak, mintha valaki kiszökött volna rajta, s azután csak behajtotta maga után.” Olyan regényvilágban járunk tehát, amelynek nincsenek szilárd kerítései, a valóság határai bizonytalanok, a hősök azonosságtudata sincs ereje teljében, így a valósággal két formájában találkozhat e regényben az olvasó: tárgyi mivoltában, amikor az emberen kívülit érzékeljük, míg föltételezhető képlékenységében pedig az embert látjuk, akit az írói sóhaj leng be: „ki láthatna bele egy emberbe”! Van olyan érzése is egynémelyik hősnek, hogy valójában nem más, mint egy „hamisított hulla”. Az *igaz* és a *hamis* kategóriái sem kézenfekvőek ebben a regényben: az író itt is a bizonytalanság határterületein időz a legszívesebben, ott, ahonnan az illúzió már-már a valóság alakját mutatja, a valóság pedig kontúrjainak ellentétét ígéri. Egy táj, amely a délibáb tréfáját produkálja – ez az életsíkja a *Maculának*. A délibáb-világ képzeete természetesen nem felel a „puszta ország” ugyancsak szemünkbe ötlő képzetével, hiszen a délibáb is a semmi fogalomkörébe sorolható. S ha a regénybeli elejtett kérdésre apellálunk, akkor a mű írója is magába szippantó ösközpontjában találjunk magunk: „Írni szeretett volna? Kinek? Innen írni? Nincs itten porta, Nincs itt semmi . . . Csak a puszta élet.” Ennek az életnek pedig földrajzi határait is sejtethetjük: tengelyé-

ben a Becse–Szenttamás-vonal van, és egy nagyobb sugarú körben elfér Budapest éppen úgy, mint a középkori Szerémségben az egykori Nagytolnai. S még ott van a „folt-ember”, s vele a „folt-világ” – a macula, amely szennyfolt a világon, ha értelemszerűen reprodukáljuk a cím jelentését. Olyan ez a folt, mint amikor a festő „elhibázta volna az alakot”. A formaadó elve is itt lappang a regénynek. Egyetlen monológ ez a mű, amely sajátos definiálatlanságával külső kifejezési alakja akar lenni a belvilág életmatériájának. Ám mégis a legfontosabb a *Macula* életanyaga, az írói világismeret foka. S itt csak azt mondhatjuk, hogy az az író, aki tudja, hogy az „esti kutya hangja . . . olyan, mintha valaki befelé nézne az ablakon”, az étellel gazdag világot tud az olvasónak felkínálni. Pessimista színezetű filozófiai „üzenete” is a maga képszerűségében erre a világgazdagságra mutat: „A világ lényegében még mindig olyan, akár a friss vakondtúrás, meg a ki nem hevert elemi csapás: elborzadva szemléljük a szakadatlan kárt, amit okoz magának.” Utolsó regénydefinícióként pedig hadd hivatkozzunk az íróra, aki felkínálja a meghatározást: „encyclopaedia occulta”. S valóban, ez a regény!

BESTIÁRIUM

Lelkes recenziót akarok írni Brasnyó István kéziratáról. Lelkeset, mert ismét azt kell mondani, hogy Brasnyó István a regényei és elbeszélései után most a *Bestiárium* címmel költeményeinek nagyon meggyőző és fölöttébb jelentős gyűjteményét adta a Kiadónak. Nemcsak a jugoszláviai magyar költészetnek, hanem a modern egyetemes magyar lírának is új tisztaságkönyvét hozta létre, amelyben a szürrealizmus támadt fel fényben és dicsőségben, ahogyan az elmúlt évtizedben egyáltalán lehetséges volt ilyen feltámadás. S ahogyan Kassák Lajos egykori könyve, most Brasnyó István *Bestiáriuma* a költői képességek mintakönyve: ahány ciklusa van a versgyűjteménynek, annyi lehetőség mutatkozik meg, ilyen módon pedig a teljesség letörölhetetlen benyomását hordozza a gyűjtemény, de úgy, hogy a lelkes olvasó-recenzens azt kiálthatja világgá, hogy a lét gazdagságát hirdeti ez új Bestiárium, egy nagyformátumú, a világról lényegeset mondani tudó és mondó költő, aki annyira a mienk, hogy minden sorát olvasva mintha hazaérkezne az ember. Ne zavarjon bennünket, hogy Brasnyó maga „válogatott fondorlatainak” mondja gyűjteményét, mert az egyetemes magyar irodalom legkompaktabb és legmélyebb szürrealista verseskönyvéről van szó, tegyük hozzá: a letisztult szürrealizmus verseskönyvéről, amely akár esztétikai szenzáció is lehetne, mert minden együtt van, ami ehhez szükséges: a képzettársítások szabadságai, a szabad ötletek pattantyúi, a *látvány*, amit ezek a szürrealista fények bevilágítanak – mind-mind a költészet magasába emelt hazai valóság, képzeletünk enciklopédiája!

A gyűjteményt három úgynevezett hosszúvers vezeti be, itt olvasható a kötet címét adó vers is. Majd négy rövid, illetve rövidebb vers következik, hogy egy hosszúvers után rövidversek sorozata következzen, méghozzá olyan módon, hogy egy-egy hosszabb vers mély lélegzete szakítsa meg a sorozatot. Külön jelentős a Köpeny az átutazónak ötvenöt prózaverse (általában rövid), majd a manierista Mit beszél ez? következik, hogy a gyűjteményt a Földidézhetetlen pillanat című ugyancsak prózavers-sorozat (de most hosszabbak a versek) zárja, amely amolyan lírai kis lét-esszék benyomását keltik.

Mindezek után nyilván akadémikuskodásnak tűnik, ha azt írja le, a Fogják Vergiliust című kis vers inkább egy mottóban lenne helyén. No de ennyit a lelkes recenzens is hadd engedjen meg magának!

S azt talán le se kell írni, de mégis leírom, hogy Brasnyó István kötetét mindenképpen kiadásra ajánlom!

KÉSZ REGÉNY

A *Kész regény* Brasnyó István azon regényeinek a sorába tartozik, amelyekben nem a történet a fontos, hanem a létezés érzékelése, a van és volt kifejezése, általában pedig az ittlété. A narrátor bevezető mondatfutamai után felhangzik egy haldoklás robaja, mely olyan volt, „mintha valaki a kémény huzatán keresztül szedné a levegőt vagy igyekezne levegőhöz jutni, kapkodva és fuldokolva”, és azzal ér véget, hogy „mintha hodály nyílt volna előtte”, holott a világ zárt volt, és amikor kinézett az ablakon, „akár a koporsó ablakán keresztül” nézett volna kifelé vagy befelé. Időtlenységben és tértelen térben van a regény világa, holott a narrátor és azok, akikről mesél, akikről információkat közöl, úgy tetszik, mégis az élet valóságos talaján mozognak, a „földön”, főképpen, hogy „az emberiség a földbe szokott veszni”. Ez a narrátor vendég a „vendégvilágban”, és ilyenként vándorol, ha vándorlásnak lehet nevezni a fizikai értelemben vett járást-kelest, vagy vándorol gondolatban, közeledik asszociációk „járgányain”.

Valóság és metaforikus képek sorozata következik Brasnyó István regényében az elsőtől az utolsó oldalakig, hogy szövegegyüttesének majdnem a mértani középpontjában a következő rövid bekezdést találjuk:

„Bánatos itt minden. Ez a vidék úgy összeszorult, mintha hurokban lenne, s azt is egyre összébb és összébb húzzák. Lassan-lassan már ott feszül az ember nyakán. Létezhetne ennél értelmesebb válasz arra a kérdésre, hogy valaki érti-e? Mi más maradhat hátra, mint szabad asszociációkban gondolkodni?”

A *Kész regény* a *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* és az *Írماغ* című regény folytatása.

VAKTA

Brasnyó István *Vakta* című regénye a szerző újabb regényeinek a sorába illeszkedik, s szövege magán viseli elbeszélőművészetének minden erényét és azokat a jellemző, főképpen kompozíciós ismérveket, amelyek jelentőssé teszik alkotásait, egyúttal pedig a szabványos regényekhez szokott olvasónak az idegenkedését is kiválthatják, hiszen Brasnyó István konzekvensen a regény szövegszerűségén és nem cselekményén inszisztál, és ennek kedvéért lemond arról, amit cselekménynek szoktunk nevezni, s mi több: immár átminősíti hőseit is – most árnyakká, hiszen szövegének egyik helyén azt olvassuk, hogy hősei futnak „valóságkörvonalaik után”. Nem véletlen, hogy mindvégig a hősök árny voltáról esik szó a regényben, hogy felmerül az olvasóban a gyanú, mind a három hős „árnyból szótt lélek”, akik mintha a filmvászonról léptek volna az életbe, nem bírnak három dimenzióval, és Brasnyó István nem oldja fel azt a dilemmákat sem, hogy a regényben ki kit gondolt ki, mert abba a „képzeletvilágba siettek vissza” a regény utolsó negyedében, „ahonnan eredetileg elszabadultak”. Mondja is Brasnyó István, hogy „mozivászonról szökött fantázia” a teremtő elve, amellyel regénybe írta központi hőseit, akikről nagyon sokszor szó esik, de talán egyszer sem kerülnek hozzánk „emberközelpbe”, nincs tömegük, ahogyan a filmvászonon mozgó alakoknak sincs.

ÉJSZAKAI FELJEGYZÉSEK, 1999

GULYÁS JÓZSEF

Január 1., 0 óra 20 perc.

Kint elnémultak a fegyverek . . . Lassan minden visszatér a régi kerékvágásba – a gyerekek lefekszenek (ők már este 7-8 óta állandóan durrogtak), a felnőttek tovább mulatnak. Mondom, minden visszatér . . . és kezdődik előlről, megint kezdődik minden előlről . . .

Január 16.

Az írók, politikusok, papok, értelmiségi emberek (nem általában) vajon mitől olyan okosak? A hústól? Igen, a hústól! A káposztától nem volnának azok, csak mint a nyúl . . .

*

Bertrand Henry Lévy francia író- és filozófusnak a Magyar Szóban 1991. október 20-án megjelent interjújából: „Én a háború elítélését kérem, nem azt, hogy az írók kiderítsék, ki a felelős, hanem hogy a háború megszüntetését követeljék.”

*

Társaságot kellene alakítani a vészesen terjedő kapitalista stb. gondolkodás ellensúlyozására, szocialistát, de nem vissza, hátra, semmiképp sem hátra, hanem előre tekintve. Nem könnyű a helyzet, habár nem is olyan nehéz: első lépésnek mindent tagadni kell, ami a tőkeelvárással kapcsolatos, annak a kifejezője. Ez, tudom, csak egy szalmaszál lenne,

de keresztbe kell tenni. Másnak rám nézve nincs értelme. Másért nem érdemes élni, másért, másképp nem.

A tárgy definíciója: A kapitalizmus, az egekig dicsért, szerintem a rabszolgatartó rendszer modern, kissé megemelt szinten, humanizált, a dolgozó tömegek számára tűrhetőbb változatban való, töretlen folytatása.

*

Zákány Antal költőről. Talán azért volt, most gondolom, olyan nyugodt a ravatalon, mert tudta, hogy mint költő ki ő és mit ér. S csak egyedül tudta ezt. Én sem, akit pedig mindig nagyon érdekelt élete, költészete és szinte mindent tudni véltem róla, vele kapcsolatban.

*

Január 17.

Azt hiszem, lehet kezdeni újra a munkásság, a dolgozó nép szervezését.

*

Minden felfordult. Elszabadultak az ezoterikus erők és hajlamok. Összekeveredtek valós, lehető és nagyon is gyanús, véletlen, mesébe való dolgok: az alaptalan képzelgés tárgyai és formái, isten, vallás és minden vele járó fenomén. Az elmúlt néhány évtized jogosan és helyesen valamelyest visszaszorította, megpróbálta félrenyomni ezeket egy kisebb területre (amibe sokan, de leginkább a csalók majdnem beledöglöttek, és a bosszú most csak úgy fröcsköl belőlük), vissza egy annak megfelelő, azt megillető kisebb szférába. Így mellékszerepet kapott az istenhit, a vallás, amely annak előtte vitustáncot járt. Ma ugyanazt teszi, vitustáncba kezdett. A visszatért, új vallási örület, minden kísérőjelenségével együtt, a képzelődésnek teljes, roppant nagy, sötét birodalmát szabadította fel és el, ránk zúdítva mindent elárasztó, elsodró özönvizét – a csillagokkal való bolondító üzérkedés, horoszkóp, bioenergia, lélek, lélekvándorlás, lélekbeszéd, mágia, telepátia, jóslás és minden, ami ennek a nyomában jár, a teljes zűrzavar és örület.

*

Nem akarok olyan verseket írni, sőt egyetlen sort sem és semmit nem akarok olyat leírni, nem szeretnék, melyet a mai újságok, folyóiratok egykönnyen közölnek, közölhetnek . . .

Legjobb lenne – meg is próbálok – olyanokat írni, amelyeket itt ma, közel és távol, egyáltalán nem közölnek (már vannak is, gyűlnek). És ezt kisebb részben azért, mert – furcsán fog hangzani, hiszen ahogy ilyen esetben történni szokott emberrel, nem tágítom, inkább meghúzóan a csavarokat, más szóval: nem lejjebb eresztem, hanem emelem a léceket – mert a mai szerkesztők válogatják a verseimet stb. – jobban mint a múltban: a régi ellenzéki vagy ilyen színezetű íróval a szocialista rendszer elnézőbb volt, többet engedett meg neki, vagyis önmagának, mint a maiak a nagy demokrácia óbégatása közben. Rájöttem, gondolom mint sokan, hogy addig hangos nagy demokraták ezek, amíg birtokon kívül vannak, belül kezdülve, rögtön fordul a tábla, megfordítják. A saját pénzükön ne szidja már őket senki, mondták és mondják, magukban. De az arány jobb volt, a régi javára. Akkor kinek a pénzén szidjam őket? Csakhogy a pénz sohasem az övéké, nem ők csinálják, csak a kezükben van (a pénzverde, az élő, eleven pénzverde – a befogott dolgozó ember), a markukban, rendelkeznek vele, átfolyik rajtuk (ami nem akad meg). Egyrészt hát ezért, vagyis a munkáim közt való turkálást nem állva, másrészt pedig, ami ugyanaz, csak másként, hogy szükségem legyen, kényszerüljek egy új, független megjelenési helyet keresni, találni, csinálni . . . kitalálni s létrehozni. Mindentől, mindenkitől független orgánomot. A magányos nagy harcosnak magát hirdető, képzelő, képzelgő keszégkárolyos Fehér István és a hozzá hasonló nagy kispolgároktól – mert a kispolgár szerint, ha nagy is, mindig a győztesnek van igaza – és a velük ellenesen különböző figuráktól egész a Fruška gora kétszeres magasságáig – nagyot mondok – az egy Major Nándort kivéve, aki egy kitűnő, világos fej és egyenes ember, szinte mindenkitől távol álló, független betűorgánomot. Mert bizony csak ő, Major az, aki ma – ismételni fogom, hogy azoknak, akik szemük káprázatának vagy fülük csengésének vélik, oszoljon ebbeli aggályuk – aki ma szinte az egyetlen tiszta, világos elme közel és távol . . . (Amikor, azt hiszem, 88-ban a *Magyar Szóban* azt írta, hogy „a más zsírján élők”, akkor én már tudtam, nem először, hogy ki ő számomra. Ugyanakkor már többet tudtam és

jobban hittem s egy kicsit magamat is jobban ismerni véltem. Vagy a kettő egy?)

És Bosnyák? Mostanában kevésbé ismerem. Torok, Fehér Kálmán?

Nem szeretném, ha nevüket említve, kompromittálva éreznék magukat. Nyugodtan tiltakozhatnak ellene. Mindenki nyugodtan tiltakozhat. Fehér Kálmán elment juhásznak (gyönyörű; egyszer én is keresek magamnak egy nyáját), megtagadta a szocialista gondolatot, a revolúció-evolúció egységét. Én pedig még azt is mondom, merem mondani, hogy igazi evolúció (történelmi, társadalmi) nincs is revolúció nélkül. (Készen van számára ebben a kérdésben egy mini-esszé, esszécske, esszéféle, de hol közöljem?)

A dolgok anyagi oldaláról, hogy úgy mondjam, dunsztom sincs; ez talán még nagyobb kérdés, mint a „kikkel”? Mert van egy igazság, ne felejtjük el: „Aki fizet, az pötyögtet!”* És látjuk, mindenkinek van ura, gazdája, akinek táncol. Mert a gazda, az gazda, parancsol. Járja is mindenki.

Ezért lenne borzasztó nehéz az anyagi oldala ennek a dolognak.

És megint: kikkel? Nem tudom . . . de Major Nándor az biztos – ha neki is úgy tetszik – ha nem is értek vele mindig egyet (de nem is kell). Kristálytisza koponya, ragyogó elme (én ilyennek tartom) – nagyképű leszek – amit ő hogyan? A jó isten tudja.

Hát kikkel s hogyan? A jó isten tudja.

Egy nekem való újságot vagy akármit kell csinálni itt.

Egy nekem is, rám is valót.

*

Fehér Kálmán! Eszembe jutott, hol közöljem azt a bizonyos mini-esszét vagy micsodát – hát itt, ehol e.

*

Csak a politikában és a társadalmi rendszer változásaiban vannak, lehetnek ugrások, és ez a forradalom, más minden az evolúció törvénye szerint természetesen változik, fejlődik, alakul. Ezért nincs, mint hiszik

* Az öreg Bajtai Bálint mondása volt. 945-ben Királyhalmon, az Oncsa-soron laktunk a Bajtaiékkal. A „nagybajszú”, az idősebbek így nevezték egymás közt, többször elhívta apámat dísznótort, névnapot cimbalmozni. Az öreg olyan csendes mulatozó ember volt; ki-kivette fogai közül a pipát, és bütykös nagy ujjait csattogatva mondogatta: „Aki fizet, az pötyögtet.”

annyian mostanában (Fehér Kálmán például) evolúció és revolúció közt semmilyen ellentmondás. A szocializmus ezért nem lehet idealista, idealisztikus, tehát a megvalósulást, megvalósítást önmagában kizáró társadalmi rend, rendszer, elgondolás, szintén ahogy mostanában hiszik és vallják, érvelve ellene.

(. . .)

Egyébként a forradalmak, a forradalmi állapotok s az általuk létrejött, létrehozott szocialista társadalmi formációk, úgy látom (továbbra is) csak rövidebb-hosszabb ideig tartanak, képesek csak fentmaradni és csupán mutató jelek, jelzések lesznek belőlük, példát adó értékük marad meg. És – ezt jó lesz tudni, ezt is, ajánlom – nem maguktól omlanak össze állítólag magukban eredendően ellentmondást hordozó voltak miatt, ahogy szintén hiszik és állítják, újra, tegnaptól megint, hanem elsöprik őket s csak példaadó jelek maradnak számunkra – a francia (a franciák), az orosz, 1848, 1919, Dózsa, Spartacus stb. Megvalósult-e Petőfi, Ady, József Attila igazsága? Nem! És volt-e igazságuk? Volt! Senki se tagadja. Talán idealisták voltak, képzelték, életidegen szellemek, csak írók, költők? Egyáltalán nem! Ezt sem tagadja senki, még a forradalmi gondolat legádázabb ellenségei sem. Közben mi történik? E nagyjaink idézett, ünnepezt, dicsőített nagy szellemével ellenkező értelemben folyik minden, tagadják, naponta százszor tagadják meg és letagadják őket tetteikkel. De szavakkal is. Összevissza beszélnek ezek az emberek, elméjük működése egy ábécét tanuló gyermeké, gondolkodásuk teli ellentmondással.

S akkor még nem esett szó arról, hogy csálnak, lopnak és hazudnak. Ezekkel együtt kell lerajzolni őket, hogy élethű képet nyerjünk róluk.

Így néz ki a világ. Erre mifelénk. A legzavarosabb és egyben legszomorúbb időket éljük. És ez sajnos, sokáig, nagyon sokáig fog tartani.

Újra kell kezdeni a harcot a nagy klasszikus költők, alkotók, gondolkodók jegyében, és a napjainkban a nagyon kisszámú arra érdemes, alkalmas, érett vagy félérett valakik erejét összeadva, a kapitulált szellem és igazság feltámasztásával.

Istenem, a megváltás elmaradt, újra. Örökre? Nem tudom. Nem hiszem.

Rájöttem, hogy prózában is el kell mondanom, amit versben megírtam, mert hiába, kétszer kell elmondani, az se elég, s két „nyelven”, másképp nem értik, ki vagyok és mit akarok. Mert nem hiszem, hogy a kérdés, a „nem világos” kérdése a korszerű vers rovására lenne írható, esetleg csak kisebb mértékben.

*

Január 18.

Goethét olvasva, megint, sokára; egy mondatban: nem is olyan arisztokratikus, amilyenek eddig gondoltam, inkább parasztos eszű és fel fogású.

*

A változás, mint a lakmuspapír, elég világosan megmutatja, no, nem minden balog és boldog számára, csak a látónak, hogy mostantól melyik a jó és melyik a rossz mű, irodalmi alkotás. Egyrészt a szem kinyílik (már amelyik – van örök vakság), ez a divat kérdése, másrészt módosul a perspektíva s ezek együtt adják, adhatják meg azt az értelmi, érzelmi-értelmi töltést, amely lehetővé teszi alkotások stb. új megítélését. Fontos megjegyezni, hogy nem mindenkinek van szüksége ezekre az új tényekre a dolgok reális értéséhez.

A változás tehát, a gyökeres fordulat hirtelen egész könyvtárra menő irodalmat és hozzávalót, kritikákat stb. öröknek gondolt s úgy propagált értékeket, alkotásokat tesz üressé, érdektelenné, semmivé, olvashatatlanná. A mű változatlan, mégis változik, okoskodhatnék. De tény, hogy a látószög csere folytán kiderül, mi életrevaló, mi bír állandóbb lényeggel. Mi tartja a „láncot”.

S ami egyelőre így fentmarad, arról majd egy következő változás, fordulat, mondjam azt, hogy történelmi esemény fog ítélkezni, rá igent vagy nemet mondani? (Efelől nyugodt lehet az alkotó ember . . . illetve sose legyen nyugodt, ne aludjon békésen, horkolva, csak imetten, a fél szemével.) Mít lehet ebből levonni? Sok mással együtt azt is, hogy változások sorát kell kiállni annak a művészeti alkotásnak, amelyik legalább egy viszonylagos, kisebb öröklétet, öröklétfélét szeretne magának.

A változás, mint a lakmuszpapír . . . És ezekben, az ilyen helyzetekben lesznek aztán nyilvánvalóvá, válnak felismerhetővé (az átlagos, de az átlagon felüli ember számára is) bűneink és tévedéseink.

*

Minden lesüllyed az idő, a feledés mélyére; a jó is nagy nehezen marad csak fenn (valameddig), nemhogy a rossz vagy a kevésbé jó.

*

Csépe született nagy tehetség volt . . .

*

Végzett munkámról: a felét sem éri, fél életet sem ér, én meg az egészszet adtam érte.

*

Január 19.

Hogy fogadtad a Híd Irodalmi Díjat?, kérdezi tőlem valaki. Nem újságíró, olyanok erre nem járnak. Ők, mint egykor (és mindig), ma is a magukfajtát, a pozitív (a Sass László-féle) figurákat keresik. Többféle módon lehet díjat fogadni, mondom neki. Engem kétféle érzés furkált. Ha az egyik oldalát veszem a dolognak, hogyha nekem ítélték, biztos megérdemeltem, noha ebben soha senki ne legyen biztos, ha meg a másikat nézem, 61 éves múltam, ha hónapokkal is, az összeg semmi, nem segít rajtam. A pénz kicsi, a siker kétes. Tehát: se pénz, se dics. (Írtak rólam, a díjas könyvről a Hídban? Nem! Egy sort se! Egy mukk sem hangzott el róla! Csak ugye más okból, személyes okból nem.) Így hát a Híd-díjam: sem, sem. Mint a sem fű, sem fa.

*

Január 20.

Csépe született, nagy tehetség volt. Ráállt a szeme, füle, keze az írásra . . .

*

A képesség, a tehetség, a zseniális éppúgy, még az is, akarat dolga, munka, gyakorlat és óriási mértékben az, sokkal jobban, mint gondolni mernénk, de (nekem sincs más szavam rá) tehetség, eredeti, született

tehetség nélkül – ahogy mások lépten-nyomon, mindenhol, mindenben Istent emlegetnek – eredeti tehetség nélkül nem hiszek igazi alkotás létrejöttében, nélküle ez a dolog nem „forog”.

*

Sík Sándor irodalomtanár, kritikus és imakönyv-szerkesztő eszével gondolkoznak ma Adyról Magyarországon. De Sík Sándor esze roppant kevés ahhoz, Ady Endréhez! Hozzá is. Ne mondjam, hogy ég és föld, csak annyit: kár. Az ő bajuk. De sajnos, az enyém is.

*

Január 22.

Kossuth-díjat ma mindenki kaphat, boldog, boldogtalan. De kapjon egy elismerő szót Péter bácsitól!

*

Csépe született, nagy tehetség volt. Ráállt a szeme, füle, keze az írásra. Ezt egyszer és mindenkori érvénnyel kijelentem. Ilyen kategorikusan, mert sokszor vangliztam vele kapcsolatban (mások jobban és messze többet). Egyszer ezt, máskor meg azt mondtam és gondoltam róla. Vonatkozik ez versre, prózára egyaránt, a Csépeére. Mindig – kivéve második, mondhatni már kiforrt korszakát, amikor kinek ezért, kinek azért (mint minden esetben és általában), mindenki fölött állt szűkebb honunkban – mindig az avantgárd, a világi, a nagyvilági, ezeknek a nagyon okos törekvéseknek az árnyéka takarta el. Harminc-negyven év után azonban, amikor kezd kiderülni, hogy az ún. modern és avantgárd is tehetség, nem pusztá hozzáállás, tehát nem irányzat kérdése csupán és rohamosan, sőt egy csapásra olvashatatlanná vagy alig-alig elolvashatóvá vált s válik harminc-negyven év ilyen (és olyan) irodalma, egy éles váltás, változás, lépéscsere tükrében és következtében hamis voltánál fogva mélyen kiüresedik, kiüresedett vagy a kiüresedés útján van (lényegében tehát mindig is üres volt), Csépe meg kell hogy fényesedjen számunkra a maga igazi voltában, akként amilyen, a maga keretei közt, mint mindenki más. De „vonal” alatt tovább nem tartható. Különösen nála gyengébbek előnyére.

Ne legyen több, de kevesebb se, mint ami valóban.

Írói dimenzióit majd megbeszéljük, értékeit megállapítjuk, de más-
képpen, nem úgy, mint ez idáig.

Megismétlem: Csépe született, nagy tehetség volt.

És tehetségének egy részét, a nagyobbikat talán, megvalósította (amit kevés írónkról lehet elmondani, olyan meg tán nincs is, aki teljesen kifutotta magát), ha van vajdasági magyar irodalom (s mintha volna), akkor a legszebb vajdasági magyar versek közé sorolható néhány csodálatos versében és kisprózának nevezhető írásaival – ezek (nem a novellái) rövidebb darabok: emlékezések, régi paraszti élményeinek leírása – s véleményem szerint elsősorban a *Határdomb* s talán, belepillantásra, a *Mezei dolgok* köteteit teszik értékessé.

A *Határdomb* írásait egyszer, nemrég, Kosztolányi apróival a *Próza* című kötetéből együtt, paralell, cserélve, változtatva olvastam. Óriásit mondok a szűz füleknek, zúgjanak: Csépe jobban tetszett. Kosztolányi tudós, száraz, nagyon okos és roppant művelt, szabályos írásaival szemben Csépe maga az élő, eleven élet, anélkül, hogy írásművészete a Kosztolányiéénál alacsonyabb színvonalon volna.

Tehát semmilyen szempontból nem adja alább nagy írotársánál. Állja a versenyt. De ő, Csépe, a nagyon szorgalmas és tanulékony írók által megtanulható dolgokon túli valamely dolgoknak a tudója is volt . . .

Czine Mihály (nem olvastam Csépe-tanulmányát, csak a reagálások alapján ismerem), nem hiszem, hogy nagyot, akkorát tévedhetett, ha tévedett, ahogy azt állítják, vele kapcsolatban.

Végül: egy szép, okos Csépe vers-próza válogatás nagyon elkelne, halló fülek! És nemcsak az itt elhangzott túl merész vélemény igazság-próbájaként.

*

Január 25.

Olyan másféle versekből kellene egy antológiát összeállítanom, melyek hallatán a kritikus legyint vagy ami sokkal jobb, begurul s égnek áll a haja. Vannak ilyen versek, mégpedig nagy versek. A költészet szakmajsztorai ilyen reagálásáról volt alkalmam többször is meggyőződni. Gondolom, sokszor nem is azért lettek rám olyan mérgesek ezek a nagyon érzékeny, önhitt és büszke urak, mert esetleg nem volt igazam, hanem hogy hogy merek én beleszólni az ő dolgukba, plusz ellenkezni,

mást gondolni és hinni, mint ők, pláne az ellenkezőjét. A mindig, mindenhol, minden esetben, szinte betegesen, még erőszakkal is újat kereső, felfedezni, valamit mindig megfejteni akaró kritikus a legtöbb Petőfi-verssel, a legszebbekkel is, mert ezek a népszerűbbek, nem tud mit kezdeni, hiszen ezek olyan „egyszerűek” és világosak az ő okos, bonyolult és bonyolult dolgokat kedvelő és kereső eszének. Ilyen művekkel nem tudja magát produkálni. Adyval, József Attilával is, mint klasszikus költőkkel most már legtöbb esetben szintén hasonló nálunk a helyzet. Nem kell, nem lehet, nincs mit mondani, felhozni – hűj, pedig dehogyan nincs, mert ahogy Adynak volt Petőfiről, mindig van, a még élő költészet esetében mindig: új idők, más aspektus, új értelmezés – szóval nincs mit mondani, fejtegetni, annyira érthető és világos körülöttük minden, nem lehet oldalakon át mélyen szántva, magasan repülve, tehát mennél komplikáltabb módon és formában, fejtegetve írni, magyarázva a lényegét az olvasónak vagy inkább a szakmabeli hasonlóknak dicsekedve. És jön a legnagyobb magyar poétikai titok: *A fekete zongora*. Itt aztán mindenki okoskodhat, kiélheti magát, problémáit úgy istenigazából. Veszekedhet ellenségeivel, igazolhatja elv-barátait és szolgálhat, ez is belefér, a följobbvalónak, a maga följobbvalójának. Ezen a (ma már?) egyszerű, világos, bonyolult stílus és filozófiai gondolat, mondanivaló és tartalom nélküli, de gyönyörű hangulati versen még Veres Péter is megakadt (az akkori divat szerint), s ha jól tudom, így kiáltott fel: bolond legyek, ha értem!

(. . .)

Aki régi kritikákat, műelemző írásokat olvas – vegyük elő például a *Miért szép* című, a 60-as évek elején megjelent, tehát már kellő távolságból szemlélhető versantológiát – az könnyen megállapíthatja, hogy legtöbbször mintha az égvilágon semmi köze sem volna a kritikának az elemzett műhöz. S ez nem azért van így, mert a műalkotás voltaképp megfoghatatlan vagy legalábbis nehezen megfogható, megragadható, hanem szerintem inkább a beszélt okok miatt. Nem utolsósorban vonatkozik ez az értetlen csodálkozás az elemzett műből való végső levonásokra, rözümés zárásokra. Ez a jelenség valamiféle divat-tömegvakság, én így nevezem. A belelátás és a belemagyarázás, ami oly gyakori s ami kétféle viszonyt jelent a műhöz, a jóhiszemű képzelést és a direkt becsapást, ez a maga idejében cáfolhatatlan bizonyosság, kellő eltávo-

lodás, távolságynerés következtében egyszerre elveszti a valóság illúzióját keltő hatását. Olyasféle ez, mint amikor kijózanodik a részeg ember.

(. . .)

Szegeden a 70-es évek elején, ott-tartózkodásom ideje alatt kerekedett egyszer egy heves, de csak pár szavas kis vita, mert én nem láttam értelmét veszekedni, köztem és Ilia Mihály tanár közt ilyen témában. Egyszerű és nagyon szép, talán a legszebb Csoóri-vers, mondtam én az *Anyám fekete rózsza* című Csoóri-versről. Ilia (sajnálkozva?) legyintett és ellenkező véleményét kezdte fejtegetni . . . Akkor döböntem rá s később sokat töprengtem azon, hogy a kritikus a vers magyarázatával elsősorban – aki nem hiszi el, kérdezze meg Veres Pétert, kis korrekcióval ő is ezt fogja mondani – elsősorban mindig önmagát akarja megmutatni, kifejezni, irodalmi tudását, olvasottságát. S ahol erre nincs módja vagy nem talál rá módot, ott legyint . . . lehet az a világ legszebb verse.

Különösen: a kritika önálló alkotás – a Bányai-féle (alkalmazott, átvett, import-)elmélet.

Általánosan: a kritikus fölényes, mindentudó gőgje.

Így aztán voltam én már ilyen ista, olyan ista: egzisztencialista (Utasi), Zenista (Vajda Gábor), ma sem tudom, mit jelent. Mindig csodálkozva álltam az ilyen meghatározások és minősítések előtt.

Ezeknek az embereknek a legtöbbször úgy vélte (az én múltamban), hogy az író sohasem tudja mit írt, mit hozott létre és ez nem baj, mert általában így van, így szokott lenni, de majd a kritika, mondták és sugallták. És megpróbálták tudatosítani vele és a világgal munkája mibenlétét; de mégiscsak az íróval, mert a világ oda se fűtyült rájuk, ment tovább a maga útján.

Hát ez volt a teteje a kritikusi gőgnek.

(Dürrenmatt mondja valahol: „A kritikus meg van győződve arról, hogy csalhatatlan, nyilván ezért lett kritikus.”)

*

Január 26.

Én nem vagyok posztmodern (sem); nem is nagyon tudom, mi az, de ahogy látom, mások se sokkal jobban, csak e-zeknek, á-áznak, ha megpróbálják magyarázni. (Danilo Kiš sem tudta, hogy én is szót ejtsek már

erről a túl sokat emlegetett íróról, egy magyar magyar tévéinterjú, egyike az utolsóknak vele tanúskodik erről.) Én költő vagyok – nincs szükségem hozzá Bányai Jánosra, nélküle is az vagyok, sőt csak nélküle, ellenére vagyok, lehetek az – költő vagyok, ha vagyok, ha az akarok lenni, írok ahogy az eszem kiadja, amit látok, tudok, gondolok, hiszek, a többiek meg hadd spekuláljanak – majdnem azt mondtam, sportoljanak – amennyi jólesik nekik és azon felül, amennyi a képükre fér.

Ha valaki akarja, majd elnevezi, nevezze el, ha akarja ezt is valaminek, lehet ősmódnak, újmódnak, vagy az ördög tudja mi.

*

Század- és ezredvég! kiált fel valaki. Kanyarban vagyunk, nagy kanyarban, mondja, ahol minden lelassul . . .

*

Nehogy már azt higgye a mai magyar irodalomkritika, hogy Pilinszky a negyedik legnagyobb magyar költő, még, ahogy Tüskés Tibor gondolta volna, Nagy László sem az, nemhogy Pilinszky János az volna. Nehogy már Pilinszky az legyen véletlenül, igen tisztelt Odaát!

*

Még majd a szent, szűzmáriás költőket helyezzük előtérbe a főúton, az Ady-vonalon, a Petőfi–Ady–József Attila vonalán haladókkal szemben. Hát azért . . . Nem gondolják, hogy . . .? Gondolják, nem gondolják: ostobaság. Higgadtan: ez az új keresztény kurzus.

*

Január 27.

Tipikus századvégi jelenség – rosszabb, de ha nem, azért van olyan rossz, mint a tavalyi, vagyis a 19. század végi – az örök, szép és nagy magyar kiegyezések egyikének, a legújabbnak következtében (megaluvás, meghátrálás, visszalépés) – *A hőkölés népe* (Ady) – amikor minden elül, önmagába fordul – és a hermetikusok kerülnek színre, ma misztikusok néven (csupán név- és szókülönbség), Pilinszky, Nemes Nagy.

A megrögzött, örök félreértőknek: én nem Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes költészete ellen beszélek. Tisztelem, becsülöm, szeretem őket. De a maguk helyén.

S mondok még valamit: a mai kritikusok nélkül.

P. s. Jó költők, de vannak még ilyenek, meg jobbak is, sokkal, akikről nem hallunk. Miért? Ha én mondom meg, egy bűnnel több terheli (de nem nyomja) a lelkem. Igaz, eggyel több vagy kevesebb, az nekem már nem számít.

*

Tandorinál igen jól kivehető, hogy elsatnyult mára, a végére (?) a költészet. (Század-, sőt ezredvég.) Egészen balog dolgokat művel a kedves Dori.

*

Január 28.

A Krisztus-történet olyan, mint egy szomorú, tragikus, de nagyon gyönyörű, felemelő, meseszerű eposz, úgynevezett naiv vagy népi, amely írásos rögzítést nyervén s így formálódva már műeposznak is mondható, ahol a logika nem teljes, inkább a szépség-jóság-igazság elve a domináns. Legenda, melyet a keresztény értelem abszolút ténynek tekint. A szépség, a költői közlési mód és a történet (drámai) szépsége nem mellékes, sőt határozottan állítható, a ténymeggyőző hatás legfontosabb eszközeinek is lehet tekinteni.

Szerintem így van a keresztény-katolikus a Bibliával, illetve annak inkább *Új Testamentom* részével, mivel oly gyönyörű, igaznak tartja – ez a szépség rávivő ereje – esztétikának is neveztetik. Szokták mondani: olyan szép, hogy nem lehet nem igaz! Ilyen megjegyzést más témakörben nemritkán lehet hallani. Nagyon valós, ez igaz, annak látszik s mivel gyönyörű, még azabb . . . és nagyon gyönyörű, mert csakugyan az, semmi kétség, mindennél szebb s így valamennyi ismert eposznál igazabb népi és műeposz.

Az istálló, igen, az istálló az külön! Minden szép, minden remek, de – mint istállót járt ember mondom – az istálló (motívum) az csodálatos benne. Istállóban születni gyönyörű szép és nagyon nagy, óriási dolog, felemelő, de sajnos nehéz sorsot jelent, drámait. (Példa rá a ludasi Bán Sanyi, Kelacsa Petyi meg Jézus – aki nem ludasi, de lehetne az is.)

Azt mondják, én is istállóban születtem. De ez nálam nem jelent semmit.

*

Január 29.

A férfi, meglehetősen szereti és csodálja úgy a nőt, mert bizonyára (tudat alatt) régi magát, vesztett magát látja, keresi benne. Az élet elején (vagy hol és mikor) ilyen lehetett az emberi lény (az Éden fogalma is erre látszik mutatni), de aztán később a szerepek kialakulása átformálta a férfiember egész valóját. (Darwinizmus.)

*

A vallás nagyon okos, ha nem is nagyon, de okos és hasznosnak mondható találmány volt még tegnap, tegnapelőttig. Mára elévült, átlátszó, archaikus, gyerekes, nevetséges.

*

Január 30.

A pápáról, többek közt. Milyen szép sima és rózsás az arca, nem barázdás és nincs kiszáradva, mint pl. a ludasi parasztoké.

Nem vagyok a híve, de azt kell mondanom, a szocialistákon, bizonyos igazi szocialista embereken kívül mintha ő volna a legpozitívabb közéleti személy ma a világon szegények és gazdagok kérdésében. De . . .

De sajnos, ez csak a tényeket illeti . . . ő csak a jelenséget látja, a probléma valódi okai, a kérdés mibenléte titok számára. Vagy? Lehet, hogy magában, hátha, mint annyian, ő is baloldali, sőt szocialista – hihetetlen, de nem lehetetlen –, mert könnyen lehet annyija, nem sok az, hogy az legyen – csak tartja a „párt”-póráz, a felekezet sablonja.

Fél mondat Nagy Lajosnak *A lázadó ember* című önéletrajz-könyvéből: „. . . a földbirtok és háztulajdon isteni intézmény volt, a társadalom úgy épült fel, hogy még a püspök is lényegében a háztulajdont és a földbirtokost szolgáltatta”.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

KITEKINTŐ

KI A GETTÓBÓL

KÁNTOR LAJOS

Legújabbban a státus-, azaz kedvezménytörvény kapcsán került a figyelem középpontjába az *egységes magyar nemzet* fogalma, magáról a kérdés lényegéről azonban régóta folyik a vita. Amikor erről még nemigen lehetett beszélni, évtizedekkel ezelőtt irodalmi problémaként vetődött fel az *egységes magyar irodalom* problémája – de tulajdonképpen ugyanarról vitáztunk. Emlékszem (van ennek két vagy három évtizede), egy délvidéki városban, több száz magyar – jugoszláviai magyar – pedagógus előtt tartottam előadást; az eredeti meghívott (az idén Széchenyi-díjjal kitüntetett) Bori Imre újvidéki professzor volt, ő adta át nekem a helyét, pontosabban az előadásra szánt idejét, egymás mellett ültünk azonban az emelvényen; és miközben én az egyetemes (egységes?) magyar irodalomról s az országhatárok szerinti részekről, mindenekelőtt a romániai, erdélyi magyar irodalomról értekeztem, ő egy papírdarabkára lerajzolta a véleményét erről, mármint az egymás közötti viszonyról. A nagy körön belül egymást metsző körök jelezték elhelyezkedésünket. Elém tolt a cetlit, én el is tettem magamnak, ám még ott – magunk között – tovább vitatkoztunk. És ha jól idézem fel a kialakult közös álláspontot, megegyeztünk abban, hogy nem reális egységes magyar irodalomról beszélgetni, realitás viszont az *egyetemes magyar irodalom* – ezt kellene valóban tudatosítani az emberekben (nem csupán a szakemberekben).

Ez még jóval 1989 előtt történt. A megnyílt – legalábbis szólás szintjén meg is valósult – szabadság új fórumokat teremtett a közös gondolkodásra, azóta mindenki hirdetheti a maga vélt igazságát, vágyait valóságként tüntetheti fel. Az „egységes” – akár a magyar irodalom, akár a magyar nemzet érvényes jelzőjeként – polgárjogot nyert a médiában és a politikában, sőt a törvényben is helyet kapott (volna), csakhogy a kedves szomszédok (akik másoknak nyilván nem úgy mérnek, mint önmaguknak) tiltakoztak-tiltakoznak, és ezt a tiltako-

zást európai illetékesek (illetékesek?) meghallották, fölerősítették. Ez az ügy egyik oldala.

Ha józanul nézzük a dolgokat, beszélnünk kell azonban a másik oldaláról is. Arról, hogy valóban egységesek vagyunk-e, illetve miben vagyunk egységesek. A tudományos okfejtést a nyelv és a kultúra, a hagyományok közösségéről ezúttal elhagyom. Médiabeli tapasztalatokat kívánok megosztani az olvasóval. És bár bõven idézhetnék a mi erdélyi magyar lapjainkból, tévéadásainkból is, maradok a magyarországi – minket közvetlenül érintő – példánál, mert nagyon tanulságosak. Természetesen nem azokat idézem, akik közel fél évszázada érdemben és önzetlenül foglalkoznak a „határon túliakkal” (irodalommal, kultúrával), hanem a hétköznapokból és ünnepekről gyűjtött friss emlékeket igyekszem felidézni. Persze, lehet egyszerű bakinak minősíteni, hogy az M2 (tévé) bemondója a Magyar Örökség Díjában post mortem részesített Imreh István kolozsvári történészprofesszort ezekkel a szavakkal jellemzi: „a székely írásbeliség feltalálója”; én ugyanis azzal sem vagyok megbékülve, ha a nemrég elhunyt Imreh Istvánt a székely írásbeliség feltárójaként méltatják: ő ugyanis ennél jóval többet tett a rendtartó székely falu múltjának, nem utolsósorban iratlan törvényeinek felmutatásával.

Pár hete hivatalos voltam a Magyar Sajtópáholy első tanácskozására, a budapesti Nemzeti Színház új épületébe, a kellemesen kialakított alagsori stúdióterembe. (Nem tartozik ide, mégsem állhatom meg, hogy ne jelezsem: a felsőbb, belső-külső részek, az egész eklektikája közelről ugyanolyan döbbenetes volt számomra, mint amikor a Duna túlsó partjáról vagy tévéfelvételtől néztem a nem alaptalanul heves vitákat kavarázó műalkotást.) A „határon túli újságíró” státusában szerzett páholytagság birtokában kellett elgondolkodnom „egységességünk” ellentmondó tényein; azon például, hogy a jeles előadók a magyar televíziózásról beszélve a Duna Tv-t figyelembe sem veszik (hogy a bukaresti vagy a kolozsvári magyar adást nem, azon végül is nem csodálkoznék); mintha nem is volna tétel az a néhány millió magyar, aki Magyarországhatárain kívül (vagyis nem az „anyaországban”) él. Annak idején, amikor a sajtópáholyi széklet és a formatervezett gyertyatartót, a Visegrádon kikötött Médiahajóról leszállva, ünnepélyesen átvettem, a köszönetet megtoldottam a kívánsággal, a remény kifejezésével: előbb-utóbb talán egyenrangúként (műfajonként) mi „határon túliak” is megmérkőzhetünk, kilépve a nekünk fenntartott gettóból. Nyilvánvalóan tudom, hogy a régebbi semminél, majdnem semminél több az így – másutt is – érvényesített „határon túliság”, ez a skatulya bizonyos odafigyelést tesz lehetővé. Normalizálódni azonban akkor fognak a dolgok, ha minket is teljes emberként vesznek számba, bízni fognak abban, hogy a teljesítmények összemérhetők.

Erre kellene megteremteni a lehetőségeket – például a magyar országhatárokon kívül megjelenő művelődési, irodalmi lapok esetében. Utazunk ugyan

elég gyakran, lapbemutatókat tartunk Budapesten az Írószövetségben, a Károlyi Palotában, a Kossuth Klubban, a Centrál kávéházban, verbuválunk közönséget is – de a legtöbbször az éppen kint levő vagy a már ott élő erdélyiek jönnek el (ha eljönnek) a rendezvényekre. Előfizetni kint ezekre a folyóiratokra szinte lehetetlen, vidéki egyetemi városokban, könyvtárakban meg sem kaphatók. Pedig a *Korunk*, a *Látó*, a *Székelyföld*, a pozsonyi *Kalligram* vagy az újvidéki *Híd* egy-egy száma versenyképes lehetne már ma is a jobb ottani kiadványokkal. Az erdélyi kiadású könyvek terjesztéséről nem is szólok.

Az említett sajtópáholyi tanácskozás után a sepsiszentgyörgyi Bíró Bélával beszélgettünk ezekről az ügyekről. Ennek köszönhetően, hogy kezembe került *Porlik, mint a szikla . . .* című publicisztikai gyűjteménye (Szentgyörgyön adták ki, még 2001-ben). Bíró igazán nem panaszkodhat (e sorok írója sem teszi), budapesti nagy lapok szívesen közlik írásait (a *Magyar Hírlap* állandó munkatársa). Mégis sokunkhoz hasonlóan érzékeli a magyar média sajátos magatartását a mi „határon túli” kérdéseink vonatkozásában. A *Funar-korszak Kolozsváron* kötet (Balázs Sándor és Schwartz Róbert munkája) váltotta ki azt a különös reagálást (történetesen a *Magyar Narancs*ban), amelyet okosan elemezve, Bíró Béla a „Duplán egyoldalú!” ítéletéhez eljutott. Magam is igazolom a *Porlik, mint a szikla . . .* kötet szerzőjének következtetését: „A magyar közvéleményt mintha nem a tények, hanem saját illúziói érdekelnék.” Az ottani – túloidali – megosztottság talán ebben az egyben találkozik, válik egységgé; ahogy Bíró Béla írja, „a félretájékoztatás egyik válfajának elutasítása automatikusan a félretájékoztatás másik válfajának igenlésével válhat egyenlővé”. Az idézett cikket azért ajánlanám minden média szakos diák s az őket oktató valamennyi tanár meg sok-sok politikus figyelmébe, mert senkit sem kímél, határon innen és túl. Például amikor ezt írja: „. . . a romániai magyarság ugyanúgy illúzióinak él, mint a magyarországi. Sőt illúziókergetéseink szorosan össze is függenek egymással”.

Néha az illúziók valósággá válnak. E ritka példák közé sorolható Kányádi Sándor esete, akit a napokban minden pesti újságban és televízióban színesben-nagyban lehetett látni, abból az alkalomból, hogy az Arany János utcai metrómegállóban táblával megjelölt padot kapott a fővárostól. A táblán Kányádi *Hűség* című verse olvasható, fiának írta, azt az álmát fogalmazva bele, hogy hátha egyszer padot kap az Arany János utcai metrómegállóban. Valaki olvasta a verset – és Kányádi megkapta a padot és az ingyen utazás hatvanötön felül amúgy már fölösleges lehetőségét. Vagyis Arany János kalapja után belenőtt a fővárosi megállóba is. Boldog ember.

IN MEMORIAM

BALASSA PÉTER

(1947–2003)

A halálhír keltette döbbenet első napjai után (talán) folytatni lehet a több mint húsz évvel ezelőtt megkezdett párbeszédet Balassa Péterrel az irodalomról és a poézisizsról való beszéd értelméről. A könyvek is beszélnek, hallani lehet jól a hangjukat. Mert Balassa Péter úgy volt az irodalom értője és tolmácsolója, hogy korszerű teoretikus felkészültségét hermeneutikából és ontológiából valamennyire mindig visszafogta, de nem homályosította el a tárgy (a mű) szeretete és a szereteten át sugárzó gondolkodó összetéveszthetetlen személyessége. A pusztá teóriával szemben benne mindig működött a gyanú szelleme, mert a művet másért tartotta fontosnak, nem a szerzőségében nélkülözhetetlen elmélet kedvéért. Éppen ez a gondolkodásában jól felismerhető gyanakvás tette szellemét nyitottá és készítette fel arra, hogy nemzedéke – a Péterek, Nádas, Esterházy, Lengyel – majd később, velük együtt a múlt század záróévtizedei új magyar irodalmának, Márton Lászlónak és másoknak értő kritikusa legyen, és tanítványai vezetője, aki tudta, hogy „minden műalkotásban . . . van valami mimetikus, ami egyáltalán nem az ismertnek és az úgynevezett valóságnak az utánzása, hanem azt jelenti, hogy valamit ábrázolunk, ami másképpen nem létezhetne, de így és csakis így nagyon is valóságos, mert igaz.” (A nem jelölt idézetek mind Balassa Péter az Alföld Könyvek reprezentatív sorozatban 2001-ben megjelent *Törésfolyamatok* című kötetéből valók.) És ezt a „textualizmusra” is kiterjeszhetőnek vélte. Gadamer bon mot-ja, az „így igaz, így létező” hallatszik ki ebből, de ezzel együtt a referenciát tagadó, nem-mimetikus elméletekkel való polémia is, amiről akár el is lehetne feledkezni, ha eközben nem állna elő egy másik, kevésbé konkretizálható polémia magával a kritikával, amely tudvalevőleg nem lehet megértékrend és norma nélkül, (irodalmi) kánonok nélkül sem, mégis, amennyiben

ad magára és amennyiben valóban tárgyiszteelő meg át is hatja a tárgy szeretete, akkor aligha törekedhet másra mint az értékrendek megbontására, a normák és kánonok örökös felülvizsgálatára. Balassa Péter éppen ezt tette: az értékrend, a kritikai norma és kánon bizonyosságával szabadult meg teoretikus előírásoktól, normáktól és kánonoktól, amikor olvasott és beszámolt olvasmányairól. Közben kánonokat fogalmazott és értékrendet épített fel a jelenben, de úgy, hogy az önmagával szemben örökösen gyanút fogó szelleme az éppen kanonizáltat, az éppen felépített értékrendet is rendre kérdőre fogta. A művészet világában semmit sem tekintett véglegesnek és befejezettnek, főként nem a művészetről való beszédet. Az értelmező beszédet nem növesztette tárgy fölé, hanem feláldozta a mű szaváért; mondja csak magát a mű az interpretáció „mint médium által”. Beszámolóí művek befogadásáról és hatásáról mindig interpretációk, azaz *közbeszólások*, ahogyan egy helyütt értelmezte a szó jelentését, vagyis hagyják megszólalni, „szóhoz jutni” a műveket. „Az interpretáció, legyen az szűkebben vagy tágabban, sőt filozófiai értelemben »filológiai«, nem befejez, hanem megnyit, nem felülkerekedik, hanem beletűnik maga is az írástörténetbe, hiszen eredetileg sem más, mint csupán közbeszólás (interpres). Paradox módon: ha nyomot akar hagyni, akkor önkéntelenül is önnön eltörlődésére kell törekednie.” Így lesz nála a kritika a megértés, nem az ítéletmondás, a „megnyitás”, nem a „felülkerekedés” műfaja. A megértés mindig individuális, benne a megszólaló és megszólított személyisége együtt és egyszerre szólal meg. Balassa Péter értelmezései ezért sohasem nélkülözik, mert nem nélkülözhetik a személyes kötődés jeleit, bár teoretikus tudásával együtt személyiségét is mintha hátrahagyná, mert a mű közvetlenül juthasson szóhoz. Illúzió azt hinni, hogy ez lehetséges, hogy a „szóhoz jutott” szó, a vers, a regény szava, hogy „hallatsszék” az értelmezésben „a formálás maximumát is megköveteli”, „mesterségbeli tudatosságot”, „magas fokú koncentrációt”. Ilyen értelemben az interpretáció és az irodalmi kritika mesteremberek műve, akik, miként Balassa Péter teszi, hatástörténeteket írnak teoretikus kötöttségük ellenében kemény harcok árán megszerzett szellemi szabadságuk eszközeivel. Világos, hogy az ilyen értelmezések és hatástörténetek, a szépirodalmi művek példáját követve, nyelvi alkotások, a nyelvben és a nyelvből létesülnek. Ezáltal egy régi, megrögzült nézetet vonnak vissza, azt, hogy a kritika mások művén élőködő beszédmód. A visszavonás érvényes, még akkor is, ha tudjuk, nincs kritika, ami nem valaminek a kritikája volna, és nincs interpretáció, ami ne valamit interpretálna. Ezért mondható, hogy van valami, ami megelőzi és fogságban tartja az értelmezést és a kritikát: az irodalomról való beszéd fogságának a tere. Am ez a megelőzőitás egyúttal a tárgytól való határozott elkülönböződésnek a tere is; ez a fogság a kritikai diszkurzus szabadságának tere. Nincsen mű az interpretáció előtt, csak értel-

mezésre váró szöveg van, amely szöveg, amennyiben szóhoz juttatja az értelmezés, egyidejűleg létesül és oldódik fel az interpretációban a nyelvi játékok olyan terét teremtve meg, amelyben a kölcsönös függőség végső soron a hatástörténet mondását vonja vissza a mű felragyogásában. De egyúttal maga az interpretáció is műként létesül, alakot nyer, és értelmezésre vár.

Balassa Péter kritikai beszédmódja „a különeműségében is egymásra mutató irodalom és filozófia”. Esszéiben és elemzéseiben, leginkább a nagyszabású, éppen ezért sok helyütt vitatható Nádas-monográfiában úgy mutat egymásra irodalom és filozófia, hogy „különbözőségük világosságát” is fenntartja. Nem riad vissza a metaforáktól, és nem tartózkodik az irodalmi (filozófiai, főként lételméleti) kategóriák használatától, mert a metafora és a fogalom különbözősége az ő szövegeinek formálólve. Írásaiban minden az egyidejű különbözősége és a tudás meg a vonzódások egyensúlyán múlik. Esszéi, kritikái így válnak valamivé, feloldódva a szóhoz juttatott műben és saját formájukban magukra maradvá. Kölcsönös függőségek láncolata – nem tekinthető másnak irodalom és filozófia, metafora és fogalom, a szöveg és a róla való beszéd kapcsolata.

Balassa Péter egészében az irodalmi jelenben élt és dolgozott, bármit is jelentsen a szó. Ugyanakkor fenntartásokkal élt az irodalmi jelennel szemben. Ezen nem az éppen most születő műveket kell érteni, velük szemben alig vannak fenntartásai, hanem befogadásuknak és hatásuknak kontextusát, azt a körülményt, hogy az irodalmi jelen semmiképpen sem az irodalmi múlt folytatása, nem is tagadható a múlttól való elszakadásának meghatározó indulata, közben meg nem lehet meg a múlt nélkül; semmi sem számolható fel, ami egyszer az irodalom múltjában megtörtént. Az egyszer megtörtént mindig folytatódik a jelenben. Ezért tartjuk fenn a hagyományt és olvassuk újra a múltat, a távolabbat és a közelebbet egyaránt. Ennek belátása vezette, vezethette el Balassa Pétert Vörösmartyhoz. És a romantikához. Aminék azonban még egy, talán súlyosabb magyarázata is lehetséges. Az egészében az irodalmi jelenben és az érte dolgozó kritikus meggyőződése, hogy a modernitás nem váltható le, ahogyan a modernitásnak sem sikerült leváltania a romantikát. Aki lehetségesnek tartja az esztétikai nevelést, és Balassa Péter lehetségesnek tartotta, ha nem is „tisztán esztétikai értelemben”, annak nem adatott meg, hogy kilépjen a modernitásból. Még akkor sem, ha kritikusként és értelmezőként a modernitás utánit mondta és írta nem szűnő kedvvel és szeretettel. „Mert amennyiben a modernitás fenntarthatósága mellett vannak még érvek – és szerintem vannak –, akkor léteznie kell a befejezhetetlen, de nem folytonos, érettséget és felvilágosodást újríró paideiának, ami többé-kevésbé azonos a modernitás szüntelen önkorrektívójával, nem pedig leváltásával.” A „nem folytonos” romantika továbbélése a „szüntelenül” önmagát helyreigazító mo-

dernitásban persze nem vonja kétségbe, hogy a modernitás, a „modern irodalom”, a „modern költészet” alakzataiban, minthogy nem írható többé, átlépett a hagyományba, ahogyan a modernitás idejében írhatatlanná vált, és „csupán” a hagyományban rögzült a romantika is. Szüntelen „önkorrekciójuk” az újr olvasásban teszi őket az irodalmi jelen részévé, s aki ezt nem fogadja el, a jelennek közelébe sem juthat.

Ebben, úgy látszik, teljes egyetértés van a teória, azaz az esszé- és kritikaírás, valamint a szépírás között. A *Harmonia caelestis* értelmezésében írja Balassa Péter: „Két évtizednyi kritikai társasjáték, böngészés és kutatási furor után . . . tisztábban látható, hogy: miközben Esterházy köztudottan és bevallottan igen sok intertextust alkalmaz ebben a könyvben is (többek között önmagától), mélységesen kontextualizálja és cselekményesíti azokat, átírja a saját szövegterébe, és ezekkel a nagyon is eredeti rafinériákkal voltaképpen az önmagát hasonlíthatatlannak feltüntető eredetiség, a szerénytelen »nyelverteretés«, az »isteni« kreativitás, mint valamiféle semmiből formálódó őskézdet romantikus nagyratörésének, még századunkban is kísértő titanizmusának ironikus kritikáját is elvégzi, s talán éppen ezáltal válhat újra meg újra irodalmunk legjobbjaival társalkodó-vetekedő nyelv művésszé, leginkább a weöresi értelemben vett próteuszi alkatra emlékeztetve. A felismerhetőség és felismerhetetlenség határán billegtetett vendégszövegek furcsa módon a hagyomány mélységeibe, megtört, roncsolt folyamatába és persze megújításába helyezik, új rendbe állítják a szövegformálás egészét.” Vagyis az eredetiség mint a modernitás első számú eszménye, de az avantgárdé is, alapjában véve romantikus eredetű, ám eredetét őrizve mostanra önmaga túlméretezettségében visszavonásra érett karikatúrává vált Esterházy és mások, leginkább Parti Nagy Lajos szövegformálási gyakorlatában, ami egyetlen pillanatra sem ingatja meg Balassa Pétert abban a meggyőződésében, hogy „Vörösmarty egyedülálló módon meg tudta mérni a mértékvesztett létezését”, abban sem, hogy van „nemzeti költészeti folyamatosság”, és hogy végül „a panasz mint pusztá kifejezés, amelynek értelmére nem lehet rákérdezni, csupán elvégezni és ismételtetni lehet, nos ez, ilyen magas esztétikai értékkepződményt, vagyis mértéket létrehozva, magyar nyelven először Vörösmarty alkotásában (Az emberek c. versben) tapasztalható.” Ha a jelen irodalma a múltból valamit visszavon, sőt le is vált, akkor egyúttal fenn is tart, hiszen a leváltottat „új rendbe” állítva „szövegformálása”, azaz önmaga részévé teszi. Balassa Péter egész életművében azt bizonyította, hogy létezik egy ilyen ellentétet, ellentmondásokat, ütköztetéseket, mértéket és mértékvesztést magában foglaló poiészis, ami egyaránt neve a szépirodalomnak és a rabsága terében létező esszének, kritikának, értelmezésnek.

Az utóbbi évek példamutatóan tartalmas, legszebb szópárbaját köztölte egy-két évvel ezelőtt a *Holmi*. Dávidházi Péter Balassa Péter nagydoktori

értekezésének nyilvános vitáján azt tette szóvá, hogy a Nádas-monográfia szerzője indokolatlanul tartózkodik, sőt *tabuként* kezelve elzárkózik az életrajzi adatok felhasználásától az elemzések során, még akkor is, amikor a szerző önéletrajzi jegyzetei és a fikciós művek történései megegyeznek. Dávidházi sem gondolja, hogy a „szépirodalmi mű értelmezésébe (mint értelmezésbe) gyakorlatilag szükséges vagy elvileg helyes volna bevonni . . . bármely életrajzi adatot”. Kivéve „a mű *keletkezéstörténetének* vizsgálatába”. Azt azonban észrevételezi, bár nem kifogásként fogalmazza meg, hogy „az már, hogy (Balassa) az *Évkönyv* anyafiguráját . . . és tükörbe nézetős beavatási jelenetét nem hozza . . . összefüggésbe a korábbi művek fiktív Kláráival és a beavatási rítusként felfogott *Takarítás* tükörbe nézéseivel, az alighanem fölöslegesen és sajnálatosan szegényíti a művek kapcsolataira irányuló monográfiáját . . .” Balassa válaszában elfogadja Dávidházi érvelését, defektusnak, zavarának mondva a felvetett dilemmát, sőt „a bírálónál rosszabb véleménye (van) e zavarról”. A zavar „a fikciós hitelesség és a történeti vagy biografikus hitelesség egymástól túlságosan elválasztott voltát” jelzi, „holott, folytatja Balassa, nyilvánvaló, hogy dilemmaszerűen elválaszthatatlan, mert a cselekvés, a történés/emlékezés, a beismerés és a tanúságtétel, tehát a személy autenticitásának kérdésevé . . . gyarapodik”, ami viszont túlfeszítené a dolgozat kereteit. A kérdés a monográfia írása közben állandóan foglalkoztatta a szerzőt, mert az irodalomtudomány mai állása szerint a zavarból és dilemmából származó kérdések megfelelő válasz nélkül „még mindig *föltett* kérdések” csupán.

De nem folytatom a szópárbaj ismertetését, mert úgysem ad választ a „föltett” kérdésre. Nem is a válaszkérés miatt említettem, hanem azért, mert változatlanul foglalkoztat, hogy az értelmezéseket fró, esztétikai és irodalmi nevelésre vállalkozó szerző, a Balassa Péter nevű személy „autenticitásának” mennyiben van szerepe, akár az életrajz közvetítése nyomán, a befogadás és megértés műveleteiben? A kérdés szónoki, mert Balassa Péter „centrális szubjektumként”, személyesen, biográfiájával, kezeskedett az irodalomértés dilemmáiért, bizonyosságaiért és bizonytalanságaiért. Munkáiban költészet és filozófia, metafora és fogalom összeér, egymásban ragyog fel. Ezért vehette el a kritikai véglegesség illúzióját és tartotta életben a kreatív közbeszólás, az értelmezés műfajait. Könyvei halála után is az ő hangján szólnak hozzánk.

BÁNYAI János

FELEJTŐK ÉS IDEGENEK

FARAGÓ KORNÉLIA

Amióta a modernitás túlfeszített jövőorientációja helyén megjelent a múltban való benne-lét formáira irányuló figyelem, meglehetősen felélénkült az érdeklődés az emlékezetkultúra, az *emlék*, az *emlékezés*, az *emlékezet* mindig is nyitott kérdésköre iránt. Fokozott elméleti érzékenység illeti a történeti gondolkodás reflexiós kérdéseit, a narrativitás szerepét, a történeti elbeszélhetőséget, a történetírói irányokat, a mikrotörténeti kutatásokat, „az emlékezet kulturális katasztrófáit” (H. Weinrich), az emlékezéstapasztalatok irodalmi megformálását, az emlékezet revízióját, a kontraprezentikus emlékezeti megnyilvánulásokat (pl. Schein Gábor: *Mordecháj könyve*), azt, ahogyan az emlékezés megteremti vagy éppen felszámolja az „emléket”. Az újabbnál újabb intellektuális divatok más és más szempontok alapján kísérlik meg elmozdítani, átrajzolni, kiterjeszteni, szélesíteni vagy éppen szűkíteni a különféle múltbeszédek ható- és érvényességi körét. Kultúránknak mindig is az egyik központi kategóriája volt az emlékezés (azt mondhatnánk, nem csak az idő, az emlékezet is kulturális konstrukció), és az emlékezés fogalma köré épült fel a kultúratudományoknak egy új paradigmája is. A közép-európai gondolkodásba különös mélységgel ágyazódott be ez a problémakör: az emlékezés kultusza mélyen összefügg a Közép-Európát egzisztenciálisan érintő történetekkel. Az emlékezésprózák és emlékezéspoétikák rendkívüli szaporaságának vagyunk tanúi (sokak szerint újra és újra fel kellene tárnai az emlékezés szó keletkezéstörténetét, és ily módon is emlékezni), de újra látókörünkbe kerülnek az emlékezésbőlcsélet hosszú történetéből felmerülő elődszövegek is. Arisztotelésznél (*Az emlékezet és a visszaemlékezés*) azt fürkésszük, gondolkodása hogyan tükrözi, amit ma emlékezéselméletnek tekintünk, újragondoljuk az európai irodalom egyik korai emlékezőjének, Ágostonnak a mélyreható

emlékezet- és időfelfogását, Hegel emlékezésfilozófiájának fontos helyeit. Mélyül az érdeklődés a felejtés kultúrtörténete, az emlékezés és a történelem-felejtés nietzschei fogalomhasználata iránt is. Nietzsche történelemszemléletének (*A történelem hasznáról és káráról*) központi helyén éppen ez utóbbi áll. A felejtés a cselekvő emberi lét feltételeként nyer jelentést, olyan konstitutív aktus, amely képes megszabadítani az emlékezés mindent átható, egyenesen bénító erejétől. A túlradó emlékezet nem hagyná kifejezésre jutni az új szempontokat, az alkotó emlékezetet, egészen egyszerűen nem hagyna teret, mint egy Stasiuk-novella fogalmaz, az új feltárlásnak. Kizárólag a felejtésnek van hatalma arra, hogy megtörje az emlékezés burjánzó erejét. Az, amivel a felejtés-helyek kitöltődnek, bizonyos értelemben fikcionalizálja az emlékezeti diskurzust: „vannak hézagok és ürességek, amelyeket csak zavaros elbeszéléssel tudok betölteni, minő zavart az emlékezet, amely róluk megmaradt” – fogalmaz Rousseau (*Vallomásaim*. 1908, 132.). A ma embere, amikor minden eszközt a felejtés elleni küzdelem szolgálatába állítja, lehet, hogy fel sem ismeri, a feledni-tudás új perspektívákra nyithat, felszabadítóan „zavaros elbeszélésekre”, új kontextusba helyezheti az emlékezőt és az emlékezeti múlt elemeit egyaránt.

Amikor Andrzej Stasiuk galíciai történetei a JAK Műfordító Füzetek 29. kötetében megjelentek (*Galíciai történetek*. JAK – Osiris, Budapest, 2001), mindenekelőtt azzal vonták magukra a figyelmet, hogy az emlékezés tematikai és poétikai tekintetben egyaránt izgalmas problémaköréhez a *felejtés* (Borges-nél az emlékezet egyik formája) narratíváján keresztül közelítenek, és az *idegenség-alakzat* más-más változatát hozzák létre. Az időközben lefordított *Fehér holló* (Európa Könyvkiadó, Budapest 2003), a „saját akarató”, a szándékos idegenné válás élményvilágát (a szereplők az idegen eljátszott szerepébe transzformálják magukat) kutatja, és a felejtés mozzanatával zárul: „Próbáltam felidézni magamban egy sztorit, valami apróságot a régi időkől, bármit, ami itt lehetne nálam és enyhülést adhatna, olyasmit, mint a nyelv alá dugott hódarab. De üres volt az emlékezetem, átfújt rajta a szél, és ott, ahol mindaz kezdődik, amit az embernek magánál kell tartania, és amire emlékeznie kell, fehérség, nyugtalanság és hideg töltött ki mindent.” Innen nézve, a regény jelen-felfogásában az a különös, hogy az emlékezést és nem a felejtést tünteti fel felszabadító, enyhülést adó lehetőségként.

(*A felejtők idegensége*) Kilépvé a mindenáron való emlékezés programjából juthat el az elbeszélés azokba a narratív szférákba, amelyek teret nyitnak a felejtés dicséretének, amelyekben a felejtés kiszabadulhat a negatív jelentéskörből, ahelyett, hogy vizsgálatlanságot, elhagyást, feladást vagy hűtlen eltávolodást jelentene, új, felszabadító konstellációk reményét hozza. A jótékony feledés „időtlenységét” a felejtésemélet és az irodalomkutatás is jól ismeri.

Bizonyos szempontból a fantasztikus irodalom narratológiája is érinti ezt az idő-kérdést, amikor felveti a korlátoktól való megszabadulást, a felfüggesztett, a megállított, a mozdulatlanúvá váló idő élményeggyüttesét, „melyben megszűnnek az időben és térben lezárt identitások, ahol csak identitások relativizmusa, egymásra épülése, összerosódása és egymás közötti állandó átmenetisége létezik” (Maár Judit: *A fantasztikus irodalom*. 2001, 170–171.). Andrzej Stasiuk több novellájában is feltűnik a *vágyott, a felszabadító felejtés* jelentésmozzanata, a terhek megszüntető időtlenség élménye, a fájdalmakat feloldó *megfeledés* pillanatnyi időtlensége.

Az emlékeztetés és változata az *elfelejtett identitás* problémakörére is nyit, azonosság és emlékezet összefüggéseire, a szereplőnek egy pillanatra nincs emlékezete és önazonossága, saját nevét sem tudja, ebben különböznek álom és ébrenlét egymástól elhatárolt területei. A narratív felejtés világa nem egy teljesen delokalizált, minden helyhezköttöttségtől mentes szféra, hanem egy *idegen* tér-idő. A korábbi egzisztenciától való megválás szabad tere, a névfelejtés, egy ismeretlen létidődimenzió: „Néhány másodpercig ismeretlen térben tartózkodott, nem tudta emlékezetébe idézni, ki ő, hogy hívják, nem tudott semmit”. (138) Az önfelejtés különös pszichokulturális formációja, a tudástól való teljes megtisztulás, a „kiürülés”, a módosult tudatállapot jelentései szervezik az elbeszélést. Ezt a kimozdított pillanatot igyekeznek „megismételni” az élmény alanya, s így módon hosszabb időre megszabadulni a földi lét tényezőitől, újabb felejtési kísérletei azonban eredménytelenek. Abban a sávban, amely álom és ébrenlét között jelölhető ki, általános archetipikus motívumok sora jellemzi az emlékeztetkiesés elbeszélését: „ő meg csak repül, repül lefelé vagy felfelé *névtelenül, emlékezet* és annak fordítottja, vagyis bármilyen jövőkép *nélkül*, tudás nélkül. És a rémület ellenére azt kívánta, bárcsak tartana még egy kicsit, úgy érezte, még egy pillanat, és megtud valamit, valami feltáru előtte.” (140) A mondat közvetíti a félig éber állapotélmény nyomán ébredő rémületet, félelmet, a reakció ennek ellenére most is meghosszabbításának vagy megismétlésének vágya. Az álomelbeszélés kulturális sémáinak felhasználása, esetleges módosítása, általában az álomnarratív, a felmerülő felejtésstratégiák, felejtéstörékvések a „súlyosan valós” temporalitásból való kiszakadás mellett az új tudás, az új feltáruulás reményét közvetítik. Más szöveghelyeken az álom és felejtés rokonértelműsége erősíti a le- és kitörlés metaforikáját a felejtés megjelenítésében „az álom mint egy vizes szivacs letörölte az emlékezetét”. (88)

Olvasva a szöveg egyéb helyeit, a sorrend, az egymásutániság elfelejtése, az „előbb” és „utóbb” felidézhetetlensége szabadít meg az időtől, minthogy jelentésük az időhöz kapcsolódik: „ő viszont nem tudott felidézni semmiféle sorrendet, semmilyen egymásutániságot, semmilyen értelmet”. (148) A „ki-

ürült koponyát” a múltra való belső rákérdezés („Hogy volt . . . hogy volt . . . hogy volt . . .”) ritmikus ismétlődése tölti ki.

Józek, a beszédember a jótékony sörök hatására, ezúttal sör a felejtés itala, nem egyszerűen csak beszédessé válik, hanem „teljes egészében átváltozik beszéddé”. Ez a sajátos metaforizálódás az idő- és önelűntetés tapasztalatát, a történelmi emlékezet és felelősség kitörölődését, az oksági rend érvénytelenítését szövegesíti. „Megszűnik az események sorrendje, megszűnnek az okok és következmények, megszűnik a bűn a történelemmel együtt . . . Az egymás után lehajtott kupicákkal Józek kivégzi az időt, örült boncolást végez, lecsupaszítja a törékeny vázát, amelyre felfűzzük erőfeszítéseinket, eredményeinket, terveinket és reményeinket. Ebben az áradatban eltűnik maga Józek is – mint határ aközött, ami volt, és ami csak ezután lesz.” (14) A beszédjelenséggé transzformált ember, mint különös határszerkezet, mint önmegsemmisítő szöveg, eltörli a múlt és jelen választóvonalát. Ez a hihetetlen logománia elkülönül az előzetes értelemvárásokon alapuló emlékeztéstől, s a beszédember a várakozásokkal ellentétben nem az önrekonstrukció formája, nem is emlékezeti forma, hanem a történelem-felejtés színrevitele, a historikumtól, a bűntől való eltávolíttottság alakzata.

Az időprobléma alóli felszabadulás, a kiesett pillanat, mint az idő „megoldása”, az időtlenítés, a teljes kilépés élménytípusa egy visszajáró halott miséjének (*A vége*) méz- és vérszínű fényvel, különös ragyogással kitöltött „révülés-jelenetében” olvasható legtisztább formájában: „egy pillanatra elhamvasztotta csontjaikat a ragyogás, elporlasztotta testüket, hogy elfelejtsék nevüket és formájukat, fájdalmaikat és terhüket, az időt, amely befészkelte magát az erekbe, mert forró homokhoz hasonlatos, és soha de soha nem hagy nyugalmat”. (153) Itt minden bizonytalansággal a „nunc stans”, – Boëthius pillanatértelmezéseire utalva, Andrei Pleșu (*A madarak nyelve*, Pécs, 2000) a *nunc stans* és a *nunc fluens*, tehát az időtlenítés és az időbeli „most”-ba való bezárkózás jelenségét különíti el – mint az idő kiiktatásának tünete ölt narratív formát. Arról, hogy ez egy kivételes pillanat, „amely nem egyszerű érzéklet-kitágulás”, ahogyan Pleșu fogalmaz, és ugyanúgy időtlen, ahogyan a pontnak sincs kiterjedése a térben, a következő mondat biztosít: „De ezt a pillanatot egyetlen óra sem mérte”. (153)

(*Az engedélyezett felejtés*) A galíciai történetek arról is beszélnek, hogy az emlékezés helyi, ideológiai, pozicionális feltételezettsége az egykori időhorizont mai helyzetétől függ: nem a közösségi emlékezet, hanem a közös emlékezet hiánya („Senki sem emlékszik már, mi volt ott.”), az engedélyezett felejtés közösségi működését szervezi az elbeszélést, középpontjában „A megannyi kitagadott, akit felszabadítottak az erkölcs, a vallás és az emlékezet parancsainak nyúga alól.” (13) Az emlékezet parancsa, az *emlékezet fogadalma* alóli

felmentettség a történelem, az erkölcs, a vallás otthonosságából való kitagadottság érzésével társul. Az engedélyezett vagy a „parancsolt felejtés” (Harald Weinrich felejtés-kategóriája: *Léthé. A felejtés művészete és kritikája*. Budapest, 2002) a társadalmi emlékezet teljes hiányához vezet: a felejtés megjelenésformái a vallási és kulturális idegenség eredőiként nyernek értelmezést. A kulturális interpretációk szerint, aki teljességgel kilép az emlékezeti időből, az az erkölcsből is kilép. Az etikailag elkötelezett ember kiiktatásával viszont az emlékezet, mint a cselekvés mértéke iktatódik ki. Az emlékezetnélküliségben nem tükröződik a kultúra, a történelem, kioltódnak a különbségek. Az ilyen kulturális gyakorlat, a homologizálódás, a kulturális emlékezet erkölcsi-politikai jelentőségének fel nem ismerése a rendszer széteséséhez vezet: „Az ösztönöktől vezérelt, a természet bátorító duruzsolását hallgató emberek olyan tömeget alkottak, amelyet nem tudott magába zárni a legrafináltabb struktúra sem.” (13) A „felejtés művelete eltávolít valamitől” (Karl Kraus), felejteti azt jelenti, *eltávolítottságban élni*. Ez esetben az erkőlctől, a vallástól való eltávolítottságban, voltaképpen idegenként. A társadalom válságát előidéző jelenség tulajdonképpen a kultúrafelejtők idegensége. Említettük korábban, a narratíva végkövetkeztetése, vagy szabadsága van az embernek, vagy emlékezete: „Milyen emlékezettel rendelkeztek az első emberek? Bizonyára olyanal, amely fordított arányban áll a szabadsággal. Ez az összefüggés minden másnál közelebb hoz bennünket az állatokhoz.” (15) A felejtésben fogant szabadság, az idegenek, a száműzöttek, a bevándorlók animális szabadsága.

Az emlékezet paradigmájához kapcsolódó idegenségek egyike mindenképpen az „engedélyezett felejtésben” élők idegensége. Ez az idegenség-alakzat az egyéni, illetve személyes emlékezet és a kollektív emlékezés viszonylehetőségeit is felveti: „Számkivetettként élnek a jelenben. Ha van is múltjuk, akkor az *visszaemlékezés*, és épp olyan bizonytalan, mint a jövő.” (10) A múlt jelenvalóságának, létszféraaként való jelenlétének hiánya az *emlékezet* és a *visszaemlékezés* különbségét (lásd: Arisztotelész nyomán Weinrich, 201) érzékelteti. Alapkérdés, megjelenik-e az átfogó, nyilvános jellegű emlékezet az elbeszélés materiális jelenében. A visszaemlékezésben nem a kultúra örökíti meg magát. A visszaemlékezés ugyanis szubjektív és magánjellegű értelemben idézi a múltat. A magánjellegű emlékezésben pl. a káromkodási reflex szintjén jelenik meg a múlt öröksége: „ezeket mondták apáik is”. A kulturális emlékezet működésképtelensége az emlékezésjelenben szorosan összefonódik az újrakezdés, az új világteremtés helyzetével. Az újrakezdés és a felejtés elválaszthatatlanul összetartozik. „A tökéletes pusztaságban megnézhetette és emlékezetébe véshte a világ teremtését.” (10) Az új világteremtés traumája az emlékezetben megszünteti a kultúra folytonosságát, a messzire visszanyúló történelmi múltat új emlékezettel írja felül. Márpedig csak a jelen vonatkozási

keretébe beilleszthető válhat emlékezetté, múlttá, ami ezen kívül reked, az legfeljebb a visszaemlékezés szintjén tartható fenn. Amiről megvan a magunk emlékezete, az a komparáció egészen más élményét hozza meg, mint az, amit a közösségi emlékezet részeként ismerünk. A vizuális alapélménynek centrális emlékezeti szerepe van: „Noé másodszületett fiának utódai mit sem tudnak származásukról, csak apjuk, nagyapjuk emlékei fonják körül őket – amit nem lát a szem, azt nem őrzi meg az emlékezet sem.” (44)

(A *jövevény*) A külföldi, a bevándorló, a nem idevalósi, a messziről érkezett, a nem közülünk való, az idegen származású, a kívülálló fogalomköre egyértelműen kijelöl egy olyan társadalmi szerepet, amely egy eltérésekre, különbségekre érzékeny, komparatív logikájú prózapoétikával közelíthető meg. Az összevető pozíció vagy az idegené, vagy az őt szemlélő kultúráé. Az előbbi egy tágasabb, szélesen pásztázó perspektíva, az utóbbi a jövevényre összpontosít, minthogy nincs jelenléte, sem története semminek, ami korábbi világát jellemezhetné. Árnyaltabb, gazdagabb az elbeszélés, ha egy átfogó szemléletű elbeszélő mindkettőt közvetíti. Az idegen a társadalmi kapcsolatok alapvető formái (barát-ellenség) mentén tájékozódik: „nem ismerek mindenkit. Nem tudni, ki barát, ki ellenség”. (11) Elbizonytalanító módon jelölt a származása „valahonnan Limanowa környékéről jött . . .” (10), idegenségének mértéke temporálisan is mérhető: „Több mint húsz éve, hogy idekerült.” (69) Amit az „esetleges és fölösleges” ember a személyes történetéből kimond, azt korábbi egzisztenciája helyeiből, varsói utcanevekből alkotja meg. Másutt Stasiuk „marginális embere” afféle kettős kötődésű kulturális hibriddé válik a csoportélet két változatának („Mert idevalósi is volt meg nem is.”) határmezsgyéjén, maga sem tudja, mások számára sem világos, melyikhez tartozik. Áthágja a merev viselkedésnormákat, magatartását nem mindenben igazítja az uralkodó kulturális mintázathoz, ezzel maga jelzi távolságát. Másága csak a különösen bátrakat és azokat nem zavarja, akik maguk is idegenek. „. . . elkezdte a táncát. Egyedül. Időnként ajánlkozott egy *idegen*, vagy bátor ember és fölkerlte (. . .) Ez még akkoriban volt, amikor nemigen táncolt az ember magában, ezért néztek rá úgy mint egy őrültre (. . .) Odajött, táncolt, senkinek sem volt bátorsága ehhez a lányhoz. Lehet, hogy féltek tőle? Mert *idevalósi is volt meg nem is.*” (118) Működteti a szöveg az idegenség „botrányjellegét” (Waldenfels szerint az idegen botránya abban rejlik, hogy nem saját és nem általános, de nem is a kettő ellentéte), és felerősíti a nőiség ősi-eredeti idegenségének képzetével, sőt, azokkal az „írásstratégiákkal”, amelyeket az imagológia nevez meg az egzotizmusok megjelenítésében, a szexualizációval és a színpadiassággal. Látványná formálja, a táncjelenet vizualitásába sűríti a Másik kultúráját, hogy „jobban jelezni lehessen a szemlélő távolságát, a Másik pedig alig tolerált szereplővé transzformálódik” – írja Daniel-Henry Pageaux.

Amikor a *Mamika* című novellában Pietr belép a falut kettészelő patak sebes áramlatába, és a halálát leli, a kommentár a következőképpen hangzik: „Azért, mert nem volt idevalósi.” (90) Az éltető vízről szóló Léthe-értelmezésekhez vezet a jelentésadás: a korábbi egzisztenciától, az idegenségtől való megszabadulás, a felejtés-vágy jelentéseit a víz közvetíti, amely „zöld volt, akár a remény”.

(*A rom-élmény*) Az egyik novellában (*A hely*) egy pravoszláv templomrom az emlékezet topográfiai értelemben vett centruma. Az emlékezet *helye*, a táj időbeli dimenziója. A felejtés a „jelző nélküli” idő kategóriájában lép színre. Ezt a templomot hagyták el az építők leszármazottai, amikor „ötven évvel ezelőtt erőszakkal vagy fortélyal” (53) kitelepítették őket. És ehhez térnek meg, amikor megnyitják a keleti határokat. Finom utalásokban jelenik meg, hogy mindaz, mint ahogyan Karl Schögel írja, amit Közép-Európa jelent, itt, Galficiában sűrűsödik össze. Amit az *idegenbe* kényszerülők saját emlékeztükként tartanak számon, a jelen valóságának nem része már: „végigment a falun, amely emlékezetében élt. Sem idő, sem tűz, sem betegség nem fogott rajta”. (55) A felejtésre utaltak időbeli távolsága nagy allegorizáló és szimbolizáló erővel alakítja át az élményeket, az érzeteket („Mínél távolabbi kép, annál allegorikusabbak és szimbolikusabbak a színek, a formák és az események.” 50) Így aztán az emlékezés pillanatához közelebb szakaszok „megfakulnak” és paradox módon a „legrégebb eseményeket látni a legvilágosabban”. (146) A trópusok emlékezeti formák, az allegória általánosító, konkretizáló jellegében, szimbólummá mélyülve, az érzéki jelentésből a fogalmi felé haladva, a közvetettségben, a képes nyelvben válik megőrizhetővé a megőrizhetetlen.

A novella egyik alapkérdése, hogyan lehet narratívába rendezni a felejtés komplex gazdagságú emlékezetét. A másik, hogyan lehet elbeszélni az idegenbe szakadt visszatérők, tehát az emlékezettel rendelkezők és az idegenek rom-élményének különbségét. „A rom formai sokrétűsége és gazdag változatossága csak centrumának elvesztése folytán, ürességének és nyitottságának háttérrel előtérbe kerülhet meg, miáltal a test elveszíti szilárdságát, könnyűvé, struktúrátlan és áthatolhatóvá válik” (Hannes Böhringer: *Romok a történelmen túli időben. In: Kísérletek és tévelygések*. Budapest, 1995). A történet Böhringer rom-felfogását voltaképpen idegenségélményként látatja. Egészen pontosan, azt beszéli el, hogy míg az idegen a rom felejtés-aspektusát érzékeli, addig a valaha „idevalósi” képzetrendjét a rom emlékezeti aspektusai uralják. A visszatérők nem a rom tényleges „formai komplexitását”, hanem *közös emlékezetük térformáit* élik meg: „Öregasszonyok lépték át a templom küszöbét, bementek a főhajóba, letérdeltek a döngölt agyagra, mert padló már rég nem volt, keresztet vetettek és hajlongtak. Ki előtt? Az oltár csálén, a falnak dőlve állt, hajdani fénynek nyoma sem maradt. A kitépelt ajtajú tabernákulum

lepattogzott dobozra emlékeztetett. A fontosabb, Krisztust, a Szűzanyát, Szent Miklóst ábrázoló ikonokból egész darabok hiányoztak. Az ikonosztáz felső soraiban lévő képek homályba borultak, megvetemedtek a nedvességtől, alig lehetett őket megkülönböztetni. A templombelsőnek pincszaga volt. De a nők letérdeltek.” (54) A valamikori helybéliek egyszerűen átlélik a templom „küszöbét”, belülré kerülnek, az idegen számára viszont nem mutatkozik meg a bejárat, nem válik azonosíthatóvá a küszöb: „– És hol volt a bejárat? – kérdezte. – Itt. Épp a küszöbön áll.” (57)

Az emlékezők a szakrálisban való jelenlét szituációjába lépnek, az idegen viszont a böhringeri rom-felfogást éli meg, számára valóban nem más a rom, „mint egy artefactum a »vissza a természethez« vezető úton. A kemény élek kicsorbulnak, a kövek szerves formákra tesznek szert, az omladék fölött füvek és fák nőnek.” Vagy ahogyan a novella fogalmaz: „A néptelen, erdős tájban olyan volt ez a csupasz folt, mint a horzsolása a bőrön. Jövőre – kétszáz év után először – fű nő itt.”

(A „visszajáró” idegensége) Nenad Đaković az *Ogled o sablasnom (Eseji o postmodernom egzisztencijalizmu*. Novi Sad, 1993) című filozófiai előadás-sorozatában arról beszél, hogy a kísértet egy olyan világot képvisel, amely a miénkhez képest más, voltaképpen ismeretlen, idegen. Ő maga a nyelv és a mentális képek szüleménye, a felzaklatott érzékiség eseménye, de mégis a nyelv és túlvilág viszonyára derít fényt. Andrzej Stasiuk galíciai történeteiben, az európai látomáskultúra poétizálásával az *idegenség* e különös változata is megjelenik: a jelenlevő idegenségről, „távollétéről” való beszéd az emberi élet mulandóságához való viszony formája. Olyan kísértet-szereplőt mozgat, amelynek léttörténete is van, a novellafűzér egyik darabja még életében mutatja, és a halálát is ismerteti. A látomás-jelenségek nyomán hol az az érzésünk, hogy a kísérteties a reális idegen oldala, hol az, hogy maga a realitás „hát ezt látja most a pincérnő. Pontosan úgy mintha a nap átsütne a bádogtetőn és a fűdemen, hogy a levegőből formázza meg a fantáziaképet . . . Koscielnj kísértete átmege a duklai autóbusból kiszálló emberek csoportján, egy darabig megy tovább a Magyar utcán majd befordul a sarkon . . .” (77) A halottfeltámasztás, az a jelenség, hogy a halottak a túlvilágról visszatérnek az élőkhöz, a kísérteties tapasztalata, az élet újraelsajátíttatása „az életre éhes” szellem-lénnyel (104), a lélek, aki „kétszeresen is átérezte nemlétét”, és közönyös az emberi félelmekkel szemben fantasztikus hatású lehetőségeket érvényesít az idegenség narratív megjelenítésében.

Az emlékezet kérdésköre a legmélyebben és a legszerteágazóbban a halállal kapcsolódik össze, azzal az emlékkitörődéssel, amely nem hagy teret az emlékezés és felejtés egybenyló kettősségének. A halál a felejtés narratívája, kitörli a távozó emlékezetéből a világot, és kitörölheti a távozót a világ

emlékezetéből. Az elmúlt és megismételhetetlen lény emlékképszerű, kísérteties megjelenésével különös módon iktatja ki a felejtést, egymásra vetíti az emlékmegjelenítést és a közvetlen tapasztalást. Neki magának, bár testetlen, a szöveg (*Az Éjszaka*) jelzései szerint, a való világhoz kapcsolódó emlékezete van, „a gumicsizmák és a daróc szaga elmúlt életét idézte fel” (106), az ismerős utakat járja be, megáll, „ahol életében szokott”. (102) Azok emlékezetéből, akik nem láthatják, kitörlődik, viszont megtapasztalhatja a saját személyét illető közösségi felejtést, láthatatlanul megáll az ablakok alatt, és hallgatja a történeteket: „de senki sem említette a nevét. Még azok sem, akikkel egykor összeverekedett, vagy akikkel inni járt”. (105) Ez a halott külsejét emlékszerűen idéző, csak a halottlátók, egy rendőr és egy lányanya számára látható szellemlény a bűnös halott típusát képviseli, s közben segítségét ajánlja egy gyilkossági ügyben. Amikor Stasiuk beszélteti az „odaátról” érkező lényt találkozásélményeinek megjelenítéskor, bár az élők nyelvén beszél, éppúgy, mint beszélgetőpartnere, megszólalásai kétségtelenül egy „másik” dimenziót nyitnak meg. A legizgalmasabb az lenne, ha idegenségének leírásában a nyelv közvetlenül a látomást megélt nyelvből táplálkozna, de ezt a lehetőséget nem aknázza ki a szöveg.

(*Az idegenség-paradoxon*) Az egyik novella (*Wladek*) sajátos újszerűsége abban áll, hogy az uniformitás fenyegetésének paradox jellegét narrativizálja: a számunkra való idegen olyan jelenség, amely csökkentheti mások számára való idegenségünket. Az elbeszélés a mélyen hagyományos jelentések, az „ősi ritmusok” és a merőben idegen tárgyi jelenségek összekapcsolódása mentén szerveződik. Amikor az ipari civilizáció bevonul a kulturális rendszerbe, amely nem a fogyasztásra épül, egy szimbolikusan és strukturálisan új, egyetemes jel- és olvasatrendszer helyeződik el egy régiben. A jelképi kultúra sajátosságos hagyományában való elhelyeződés ironiája, az érzelmi hatáskeltés és a szín-szimbolika (a reklámelmélet lényeges eleme) ilyen értelmű összefonódottsága az anyagi élet változásait, az „új világvallás” kialakulását veszi célba, az „érzéseket érinti, azt a helyet, ahol csodálat vagy az elragadtatás születik”. (27) Még a tér-idős létdimenzió strukturális helyét is a csomagolás, a konzervek és szagtalanítók színvilága tölti ki. „Most viszont a világ újabb teremtmény minden jel szerint nem időben és térben történt, hanem a színek területén.” (22) Itt nem csak a keresztény színszimbolika és a liturgikus színértelmezések kódrendszere erősíti az ironikus olvashatóságot, hanem a színek hangulati megítélésének köznapi konvenciója is. A szimbólumkultúra használat- és értelmezéstörténete egy merőben idegen szerepkörben jelenik meg. A hagyományos, szakrális-szimbolikusan önmagát a tárgyvilág idegenségének színeiben felidéző szemlélet profanizáló jelentéseket is közvetít: „A fehér szín – a Similac Isomil – a tisztaság, a boldogság, az ártatlanság és az örökös dicséret, Krisztus

köntösének színe a Tabor-hegyen, a Salamon-szentély selyme. A kék – a Blue Óceán Deodorant – a Szűzanya, az égbolt színe, és akárcsak a fehér, romlatlanságot jelent. A piros – a Fort Mocca Desert – a Szentlélek színe, a szeretet tüzét táplálja és lángnyelvek alakjában jelenik meg, ez a színe Krisztus Szenvedésének, a keresztnek és mindenkinek, aki vérént ontotta a hit útján. A fekete – John Players Stuyvesant – a halál, a gyász, a bánat és a könnyörgés, ugyanakkor a világ megvetése, az elutasítás, a sötétség színe, amit csak a természetfeletti világosság oszlathat el.” . . . A zöld – a Fa Frech Creme . . . (23–24) A beszéd reklámzú retorikája így a hagyományos szimbolikus értelmezéskultúra viszonylatában mutatja fel a „vágy rendszeres dimenzióját” és az új jelentésmegjelenések már-már szakrális élményét. A hagyományozott jelentéskapcsolatoktól a tárgyi idegenségen kívül a nyelvi idegenség is élesen elüt. Az uniformitással, a különbözős elvesztésével funkcióba lépő idegenség-paradoxon a régi jelszókincs és az agresszív tárgybeszéd ironikus összekapcsolásával képes nyelvezetet teremteni. Egy olyan nyelvezetet, amely a történet világos retorikai stratégiájával társulva elbeszéli az Idegen szimbóluminvázióját, a nyugati szimbolikus minták általi kolonizálás történetét, azaz a közösség mások számára való idegenségének oldódását.

„ . . . HÁT ÉN VAGYOK A SZŐKE DIANA A NAGYCIRKUSZBÓL ”

FRANYÓ ZSUZSANNA

Azok számára, akik a honi magyar drámairodalom alakulástörténetét kutatják, követik, esetleg vizsgálják, valóságos kincs Juhász Erzsébet *Artisták* című drámai játéka, amely a *Híd* júniusi számában jelent meg.

Az író nő hagyatékából került elő a szöveg, amelyet az 1970. évi drámapályázatra írt. Elolvasva a drámát csak sajnálhatom, hogy eddig senki sem tudott róla, hisz közlendőjében örök érvényű, pontosan meghatározott érzésekről, emberi tartásokról szól, és a szorongás állapotát írja meg meggyőzően, átélhető módon.

De nézzük a fabulát!

A dráma két színhelyen játszódik. A cirkuszban és az elmeógyógyintézetben. A trupp először is megbeszéli, hogy azon az estén mit játszanak, majd a két főszereplő, Alfredo és Diana, az artisták, a trapézon jelenetük közben beszélgetnek, amelyből megtudjuk életszemléletüket, főleg Dianáét. Ebből kiderül, hogy igencsak lehangoló az életszemlélete, így hát nem is csodálkozunk, hogy a következő színen az elmeógyógyintézetben, ahol Diana az ápolott, és két idióta orvos kezeli, akik nem tudnak vele mit kezdeni, ezért csak injekciózzák, ezzel csillapítják, de ezek az injekciók nem eléggé hatásosak, mert Diana mindenképpen ellenére is pontosan fogalmaz. Közben kiderül, hogy a kezelőorvosok azok, akik kezelésre szorulnak, és nem Diana. Kiderül továbbá, hogy Dianának alteregója is van (Eszter), és ez az írói megoldás majdnem olyan, mint Kosztolányi Dezső *Esti Kornél*jában az alteregó szerepe.

Az elmeógyógyintézetben sikerül Dianát addig injekciózni, hogy látomásai, hallucinációi legyenek, de még ebben az állapotában is logikus következtetéseket von le. Ebben az új élethelyzetében az egyik orvos tölti be cirkuszi partnerének a szerepét. Vagyis Doktor Guba lesz Alfredo, aki beleszeret

Dianába, így azután a kórházi ágyon folytatódik mindaz, ami a cirkuszban a trapézban.

Kiegyenlődik a két életter, a cirkusz és az elmeógyógyintézet. És ha elgondolkodunk e két tér kiegyenlítetttségén, ebből már mi is levonhatunk bizonyos következtetéseket. Hisz mindkét színhelyen szereplők és nézők vannak, illetve megfigyeltek és megfigyelők, illetve elkötelezettek és megszállottak.

Pontos és jól felépített jelenetsorban írja Juhász Erzsébet a közlendőjét. Az is logikus, hogy a harmadik részben ismét a cirkuszban vagyunk. Ismét Alfredo és Diana jelenete zajlik a trapézban, ahol is jelenet közben ismét beszélgetnek, majd a jelenet Diana hallucinációjával ér véget, hisz azt hallja, hogy senki sem tapsol, csak a víz csobog. Bizonyítása ez a jelenetrész annak, hogy a két színtér, mármint a cirkusz és az elmeógyógyintézet, azonos. Hisz akár injekciózzák, akár nem, mindenütt azonos élelménye van. Ennyi a történet.

És most térjünk vissza frásom első mondataihoz. Igazi kincs, állítottam. Ugyanis a vajdasági magyar drámairodalom meglehetősen mostoha körülmények között alakult, csak azért, mert nem kutatták kellőképpen, ami megródot, nem elemezgették, nem foglalkoztak a drámákkal olyan szinten és figyelemmel, mint a lírával és az epikával. Hát ezért örül a dráma megszállott kutatója, ha újabb szöveget kap, talál, olvashat. Ilyenkor talán az is természetes, hogy elemzés után besorolja a művet az általa meghatározott drámatörténeti csoportok valamelyikébe. Harminc év távlatában a kísérletező drámaszerkesztetek közé sorolom e művet. E szerkeszteteknél különféle izmusokat lehet kimutatni a honi drámairodalomban, különféle hatásokat, szövegkapcsolatokat, stílári egybeeséseket és szövegmegfeleléseket lehet találni. Jelen esetben pl. a kezdő jelenetnél asszociálhatunk Molière *Játsszunk Molière-t* című előadás kezdetére is, a szöveg harmadik képében Eszter és a Doktor dialógusánál Mészöly Miklós *Saulus* című művének azonos részével, ahol is egy dialógus így kezdődik: „A történeteknek nincs végük, elvesznek, mint Kedmah . . .”

Az olvasó asszociál, és azért jó Juhász Erzsébet *Artisták* című drámai játéka, mert asszociáltat. Gondolkodtat, hogy miről mi is jut eszébe, és akkor az olvasó utánanéz, kutat, bányászik, oknyomoz. És akkor a harmadik, negyedik „ásónyomig” is eljuthat, ahogy azt egykoron tanították. És akkor jelen esetben felfedezheti azt is, hogy Juhász Erzsébet *Artisták* című drámája ott folytatódik, ahol Herceg János *Ég és föld* című regényében Gerard a következőket mondja ki: „. . . ha ott feszülsz majd a trapézban . . . s elhallgat a zenekar, csupán a dobos pergeti a dobót . . . (összerezzen) marhaság!” E mű ennél a pillanatnál kezdődik, és ahogy Gerard pontosan fogalmaz pillanatnyi élethelyzetéről, a társadalmi állapotról, beleértve a rendőrségi kihallgatásokat is, ugyanilyen módon és tömören fogalmaz mindenről Diana is Juhász Erzsébet drámájában.

Diana és Gerard a szabadság fogalmát járják körül, repülik be, repülik át. Mindketten artisták. És mi gondolkodhatunk azon, hogy az életben nem kell-e artistának, olykor kötél-táncosnak is lenni, és jól egyensúlyozni ahhoz, hogy fennmaradjunk, hogy ne zuhanjunk le, hogy ne kerüljünk elmeegógyintézetbe? Hisz egy bizonyos cirkuszban élünk valamennyien, ahol előadjuk magunkat, és szemlélnék is bennünket, figyelnek bennünket, és tapsot is várunk.

Játszunk és játszadoznak velünk. Ég és föld között élünk, és ebben az élettérben egyensúlyozunk. Közben persze azért nagy bölcsességeket fogalmazunk meg, és természetesen ki is ábrándulunk, mert nagyon sokszor tévesen injekcióznak bennünket.

Porondon vagyunk valamennyien. Az élet a porond, és rajta mi vagyunk az artisták: Herceg János Gerardjai és Juhász Erzsébet Dianái.

Jó, hogy a *Híd* júniusi számában végül legalább posztumusz megjelent ez a szöveg, hisz jó dráma, talán valamelyik színházunk be is mutatja – egyszer.

EGY MŰFAJ FELTÁMADÁSA ÉS ÁTALAKULÁSA

A NŐI GÓTIKUS REGÉNYRŐL

Szalay Edina: A nő többször. Neogótika és női identitás a mai észak-amerikai regényben, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002

V A R G A I S T V Á N

A gótikus regény a mai olvasók számára mondhatni ismeretlen fogalom. Pedig vagy két évszázada az angol nyelvterületen kedvelt olvasmányok voltak a gótikus regények, különösen divatosak voltak a 18. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben. Ki kell azonban azonnal hangsúlyozni, hogy a műfaj elnevezésének értelmezése félreértésekre adott és ad még ma is okot. Ulrich Broich a modern irodalom alapfogalmai közé sorolja a gótikát azzal, hogy a gótikus regényt „angol rémregénynek” (englischer Schauerroman) minősíti. Jens Malte Fischer a fantasztikus irodalomról szólva kifejezi elképzelését, miszerint az angol gótikus regény a fantasztikus irodalom előfutára. Hasonló nézetet vall Maár Judit is a fantasztikus irodalom gyökereit vizsgálva. „A fantasztikus irodalom történetét áttekintő munkák általában a műfaj közvetlen előzményeként a frenetikus irodalmat vagy egy másik szokásos elnevezéssel, az angol gótikus regényt jelöli meg”, állapítja meg. Kiemeli, hogy a gótikus regény a triviális irodalom kategóriájába tartozott, célja a szórakoztatás volt, a német elnevezésnek megfelelően a gótikus regény olvasása rémületet váltott ki az olvasóban, a szerző épp e hatás elérése érdekében alkalmazott természetfeletti, fantasztikus elemeket. Maár Judit és mások a gótikus regény legelső képviselőjének Horace Walpole *Az otrantói kastély* 1764-ben megjelent regényét tekintik. Walpole valójában új műfajt teremtett, amelynek – Maár Judit szerint – lényege a melankólia, a szenvedélyek, a halál, a sötét, komor színek, természetfeletti jelek és jelenségek dominanciája (megelevenedő kép, vérkönyveket hullató szobor, jóslatok beteljesülése stb.). Ulrich Broich szerint az angol gótikus rémregény igen hamar a triviális irodalom szintjére süllyedt.

A posztmodern jelentkezésével párhuzamosan a gótikus regény újra felbukkan. Bényei Tamás *Rejtélyes rend* (A krimi, a metafizika és a posztmodern)

című könyvében egyenesen a „gótikus regény művelésének látványos posztmodern feltámadásáról” szól, azzal, hogy „termékeny kritikai és elméleti (például feminista) diskurzus tárgyává vált a gótikus regény vagy a rémregény szöveg-hagyománya”. Értelmezésében a gótikus regény a nem-realista elbeszélő hagyomány része lehet, és gazdagíthatja a modern irodalmat.

A fentiek ismeretében érthető kíváncsisággal vehetjük kézbe Szalay Edina *A nő többször* (Neogótika és női identitás a mai észak-amerikai regényben) című könyvét. A szerzőnő könyvének bevezetőjében kiemeli, hogy az angol gótikus regény a „mai napig egyike a legvitatottabb irodalmi műfajoknak”, a hivatalos irodalomkritika elvetette. Leszögezi, hogy a gótikus regénynek tulajdonképpen két ága létezett: a férfi gótika és a női gótika, az utóbbit gótikus románcnak nevezi. Már könyvének bevezetőjében a szerzőnő egyértelműen közli vizsgálódásainak tárgyát: „Könyvem négy írónő regényeinek tükrében azt vizsgálja, hogyan befolyásolja a nő személyiségfejlődését, ha – közkedvelt gótikus románcok hatása alatt – énképét és interperszonális kapcsolatrendszerét ezek a népszerű regényminták alakítják.” A tárgyalat regények hős női életében egybefolyik a valós világ és a fikció, ahogyan Szalay Edina mondja: „életük minden mozzanatát a románcokban klisészerűen ismétlődő forgatókönyv szerint élik meg”. Így próbálnak valamilyenfajta harmóniára lelni érzelmi életükben, de e „kísérlet eleve bukásra ítélt, hiszen a szándékos vakság csupán a boldogság illúzióját teremtheti meg a regényfigura számára, a valós problémák megoldására viszont alkalmatlan az efféle életstratégia”. A tárgyalat művek szerzőnői gótikus formai eszközöket alkalmaznak, de, és ez merőben újszerű műveikben, azokat „radikálisan újraértelmezik”. A gótikus regény egyes elemei fellelhetők a vizsgált regényekben, de mint a „gótikát idéző klisék”. Szalay Edina értelmezésében ezeket a kliséket az írónők új szimbolikus tartalommal töltik meg, és ezáltal érzékeltetik a „női személyiségformálás bonyolult folyamatának finomságát”.

A könyv első fejezete izgalmas gondolatokat tartalmaz a gótika és a kortárs nőirodalom kapcsolatrendszeréről. Több írónő fordul ezen írásmódhoz még most is, de igyekszik felújítani, bebizonyítani: „a gótika több kliségyűjteménynél”. Fennáll a törekvés, hogy ily módon a gótikát visszahozzák a magas irodalomba. Vagy ahogyan Szalay Edina leszögezi: „A meggyőződés, hogy a gótika különlegesen alkalmasnak tűnik a női lét specifikus problémáinak és félelmeinek érzékeltetésére, mindenütt jelen van a kortárs női gótikában.” Könyvének ezen szakaszában is a szerzőnő utal a férfi és a női gótika közötti egyes különbségekre. A modern gótika elsősorban a női lélek rejtjelmeit kutatja, követni igyekszik annak fejlődését.

A négy tárgyalat észak-amerikai írónő és műveik a következők: Alice Munroe: *Lives of Girls and Women*, Margaret Atwood: *Lady Oracle*, Gail Godwin:

Violet Clay és Joy Williams: *Breaking&Entering*. Ezeket a műveket magyarra még nem fordították le. A kanadai Margaret Atwood egyes alkotásai már olvashatók magyarul, míg Abádi Nagy Zoltán *Mai amerikai regénykalauz* (1970–1990) című könyvében Gail Godwint mutatja be azzal, hogy az 1978-ban megjelent Violet Clay művészregény. Tehát nemzetközileg kevésbé ismert alkotókról és alkotásokról van szó, Szalay Edina nem magas esztétikai értékeik miatt vizsgálja őket, hanem egy irodalmi jelenség jellegzetes megnyilvánulásaként. Könyvének központjában az említett négy regény rendkívül mély és a téma minden aspektusaira kiterjedő vizsgáló elemzése áll. A gótikus klisék felbukkanása és értelmezése regényenként változik, hiszen mindegyik írónő a maga módján tölti meg őket új tartalommal. A négy regény mély elemzését követően a gótikus három elemének (fantázia, heteroszexualitás és episztemológia) és a női személyiségfejlődésnek a kapcsolatát igyekszik összegezve bemutatni a szerzőnő. Úgy találja, hogy a négy regény főszereplője „gondban van énképével”, mivel „túl erősen támaszkodnak a gótikus románcok kínálta sztereotip szerepekre”. Egyszerűen nincs számukra „pozitív szerepmenta”. A heteroszexuális románca női személyiségformáló szerepéről szólva Szalay Edina a hősök férfikapcsolatait vizsgálja, míg a következő fejezet témája a gótikus eszköztár használatának vizsgálata. A könyv záró fejezete igyekszik összegezni a kutatások eredményeit. Ebből a fejezetből érdemes két mondatot idézni, mert kiválóan és koncentráltan tartalmazzák Szalay Edina legfontosabb észrevételeit: „A jelen munkában taglalt négy regény főszereplőnői a gótika igézetében élnek, és csak hosszú, küzdelmes bolyongás után képesek beismerni, mennyire elégedetlenek a műfaj által erőltetett korlátozó személyiségablakkal . . . A mi szerzőink azonban azt hangsúlyozzák, hogy a gótikus regényekben felbukkanó félelmek jelentős része meglepően hasonlít azokra a fenyegető veszedelmekre és inzultusokra, amelyekkel a nők saját életükben kénytelenek szembenézni. A női gótika is értelmezhető a nők félelmeit művésztette szublimáló eszközként.” A négy mű végső tanulságát a szerzőnő abban látja, hogy a nők csak saját erejükből szabadulhatnak meg attól, hogy (Tennantot idézve) „magukat áldozatnak tekintsék”.

Szalay Edina könyve a konkrét elemzéseken és megállapításokon túl műfajelméleti kérdésekkel is foglalkozik. Már maga a női gótika meghatározása elgondolkoztató, és többféle értelmezésre ad okot. Mint említettük, a szerzőnő kétfajta gótikát, mint írásmódot, különböztet meg: a férfi gótikát és a női gótikát. A női gótikát viszont két alfajra osztja: a gótikus románcra és a feminista gótikára. Az előbbi populáris irodalom, az utóbbi pedig harcos, mondhatni lázadó jellegű. Mivel a gótikus románc bizonyos klisék elfogadásában látja a nő társadalmi szerepét, a feminista (harcos) gótika pedig elveti azokat, a női gótikának ez a két alfaja tulajdonképpen ellentétes. Az a benyo-

másom, hogy a tárgyalt négy regény főhősnőire az a legjellemzőbb, hogy a fenti két női gótikus regény között helyezkednek el, azaz nagyjából tudatosan követni akarják a gótikus románc által hirdetett társadalommal, családdal, szerelemmel kapcsolatos nézeteket, de rájönnek, hogy ez a klisészerep betöltése identitásuk elfojtásához, énjük elsorvadásához vezet. Mondhatjuk talán azt is, hogy a regényekben a hősnők utat járnak be: alázatos nőkből lázadó nőkké válnak, azzal, hogy lázadásuk kimenetele nyitott kérdés marad. Egyébként Szalay Edina szerint Ellen Moers volt az első, aki a „női gótika” kifejezést használta 1976-ban. „Azóta a feminista kritikusok körében elterjedt álláspont, hogy a gótikus irodalom férfiváltozata mellett létezik egy másik, női változat is.” Ki kell emelni, hogy ez a nézet korántsem teljes mértékben elfogadott. Drasztikusan leegyszerűsítve Szalay Edina szerint a női gótika, vagy ahogyan mondja: a női formula, tipikus cselekménymintája a következő: „Magányos, fiatal, ártatlan lány, családi háttere zavaros és fájdalmas, beleszeret egy vonzó, ám gonosz fiúba, nem találhatnak békét, elszigetelődnek a külvilágtól és egymástól . . . a hősnő, bár hosszú ideig képtelen cselekedni, végül úgy dönt, hogy megszabadul a destruktív kapcsolattól.” Egy másik helyen a szerző nő újra kiemeli, hogy „különbséget kell tenni a populáris gótika (avagy a gótikus románc) és a harciasan feminista gótikus regény között. Az első ignorálja a nők mindennapi életében előforduló problémákat, az utóbbi hangsúlyozza őket”, vagy ahogyan Mary Wollstonecraftot idézi: a feminista gótika „tudatosan feltárja azokat a konfliktusokat, amelyeket a populáris gótika használ ugyan, de mégis megtart a tudat alatti szintjén”.

Ezzel egy újabb jelenség előtt találjuk magunkat: a triviális irodalom és a magas irodalom egybemosódásának lehetünk tanúi. Szalay Edina véleménye szerint a négy tárgyalt író nő tudatosan vette át a triviális irodalom kelléktárának egyes elemeit (hogy aztán revidéálják őket), mert tudatában vannak a románcok olvasottságának. A könyv következő, egyik legfontosabb megállapítása vonatkozatható más esetekre is, amikor a művészt alkotó él a triviális irodalom eszközeivel: „A mai gótikus regényt, mint a populáris kultúrának piaci termékét az irodalomkritika félredobhatja, de a gótika esztétikája (témáiban, szimbolikájában, szenzibilitásában) művészi eszközök egész sorát kínálja fel, és a kritikusnak is adekvát vezérfonalként szolgálhat számos mai regény megértéséhez”. De nemcsak a két női gótikus írásmód egybemosódásának lehetünk tanúi e regényekről szólva, hanem azok bizonyítékul szolgálhatnak a legkülönbözőbb egyéb írásmódok, azaz regényfajták, keveredésének. Ezt maga Szalay Edina is felismeri, amikor azt mondja, hogy „nem könnyű feladat eldönteni a négy elemzett regény műfaját: fejlődésregény, művészsregény, keresés-regény, gótikus regény”. A négy regény tehát több műfajú szöveg. Ettől a műfaji tarkaságtól függetlenül azonban van bennük számos közös

vonás: nők írták, nőkről szólnak, nőknek íródtak. Mondhatnánk talán, hogy a gótika ezen változata a nőirodalom egy változata? Az is, de attól jóval több. Szalay Edina alapos, minden kis részletre kiterjedő vizsgálatai bebizonyították, hogy e regények modern alkotások, és mindkét nem olvasóihoz szólnak, egyediek, mert egyéni módon használják fel a triviális irodalom eszköztárát, emelik magas esztétikai szintre, és merészen keverik a regény ismert válfajait. Épp ezért könyve nemcsak a neogótika megismeréséhez nyújt útmutatást, hanem általában a modern frászmódok tanulmányozásához is.

EMLÉKEZTETŐ

LEVELEK A TÚLVILÁGRÓL

Részletek

NÉMETH LÁSZLÓ

A tehetség más, mint a képesség. A tehetség az életünkkel együtt növvő cél, amely megkeresi és megteremti az eszközeit, néha még a szükséges és hiányzó képességeket is . . . A képesség, akármennyi van belőle, még nem tehetség, s egy nagy, sokféle képességű ember tehetség nélkül sokszor olyan, mint azok a daganatok, amelyekben minden szövet együtt van, amiből egy emberi szervezet keletkezhet, épp csak az egészét megélesítő, rendező elv hiányzik.

A tehetséget nem lehet tanítani; tehetséget, ha nincs ott köztük, a legjobb képességekből sem lehet kifejleszteni. Innét sok nevelő és apa csalódása. Az én két nagyobb lányomban tízéves koruk körül hasonlíthatatlanul több sokat ígérő képesség volt, mint bennem; s még tizennyolc éves korukban is többet tudtak, mint én. Csilla lányom matematikai érzékéhez fogható mi volt énbennem nyolcéves koromban? S mégis szinte biztos most már, hogy egyikük sem igazi tehetség, hiába próbáltam azt nevelni belőlük. S ha valaki azt mondja, hogy az ő képességeik a családi kör, a korai keltezés eredménye, ott van az apám: ő parasztfiú volt, s képességeiben, tudásában aligha állt mögöttem. Mért esett mégis szét – szinte eredménytelen? S mi az, ami belőlem, akármilyet, de mégiscsak tehetséget csinált? Valami sarkallás, nógatás; sokszor úgy érzem: egyszerű, nekivágó arcátlanság.

Elhibázott és meggondolatlan dolog tehát a legkitűnőbb képességekből is tehetségre következtetni, azt szinte megfigérni: sok emberi élet meddő boldogtalanságának lett ez az oka. A tehetség-zajjal indult ember egy életen át tévelyeghet a tehetségét keresve, önmagával elégedetlenül. Pedig hát tehetségnek nem is olyan jó lenni: amit szenved, elmulaszt érte az ember, ritkán van arányban azzal, amit a vérünkön szerzett vívmány (mert a tehetség bizonyítéka a vívmány) annak, aki fölmutatja, jelent. A maguk helyén felhasználta,

szerényen, de biztosan forgatott képességek sokkal boldogabbá tehetik az embert. A lángész-kultusz, a művészettörténeti könyvek, az önképzőköri dicősségszomj, ezek okozzák a legnagyobb bajt, sokkal több jó, becsületesen fölhasználható képességet tesznek gazdátlanná, nyugtalanná, boldogtalanná és bűnössé, mint amennyi alvó tehetséget fölébresztenek. A literátornép, a betűvetők kilencvenkilenc százaléka ilyen tehetséggé nem lett, elzüllött képességen száguldozik, s állja el a tehetség magában is keserves útját. Ha van a földön kárhozott ember, ó az, aki húszéves korában Shakespeare-nek érezte magát, s negyvenben a szellem Rinaldinijaként csörtet.

De ha a tehetség valóban velünk született sors is, amelyet adni annak, akinek nem adatott, nem lehet: hiba lenne azt hinni, hogy a tehetség akármilyen körülmények közt is „utat tör”, vagy ahogy mondani szokás, aki tehetség, abból lesz is valami. Ez a legkárhóztatóbb frázisok egyike. Cáfolatául elég az a másik mondás, amit csaknem éppolyan sűrűn hangoztatnak, hogy a tehetségek fűrtősen jönnek a világra; egy-egy évtizedben sok támad belőlük, aztán alig lézeng egy-kettő. Mi ennek a magyarázata? Az, hogy a tehetség belül, önmagában egy homályosan látott cél: kfvülről, a kultúra felől: megoldásra váró feladat. A művelődés egy állandóan folyó szereposztás, szerepek úsznak a levegőben: a tehetség az, aki lerántja, hordani kezdi s közben magához is alakítja. De ahhoz, hogy leránthassam: éreznem, látnom kell, s ez nem megy valami sajátos képzettség nélkül. A züllött áltehetségek mellett mindig ott botorkál tehát egy másik nagy csomó ember, aki nem látta meg, nem fogta el a szerepet, amelyben tehetsége begyulladhatott volna, vagy – ami kis, elmaradt népeknél, szűk korokban olyan gyakori – torz módon, hiányosan fogta fel, szorgalma (mert a tehetség mint kivételes szorgalom jelentkezik) meglódul, a képességek mozgósítása megtörténik, s az eredmény mégsem lesz olyan, mint egyik s a másik is megérdemelné. A természettudományokban gyakran látjuk, hogy egy kor jelentős eredményét néhány laboratórium fogja ki: aki abba a laboratóriumba eljutott, sokkal könnyebben látja meg a tehetséget kívánó problémákat, könnyebben lesz maga is tehetség – mások, nézőpontjuk, eszközeik elmaradt-sága miatt, alkalmat sem kapnak tehetségük kibontására. Ha nem is ilyen feltűnő módon, de így van ez más területeken is.

Van tehát mégis valami, ami ha nem is tehetségfejlesztés, de a lappangó tehetség tájékoztatása, azt mondhatnám, megkínálása. Olyan pontra kell vezetni a fiatal embert, ahonnet a szentlélek elragadhatja, az egész civilizáció, vagy a nemzeti műveltség tenyészakúpjára; ahol mi nem látjuk tán életárját, de ő, ha tehetség, megláthatja. Természetes, erre az odavezetésre nem mindenki képes, sőt egy korban csak nagyon kevesen: ók azok, akikben a civilizáció, vagy annak egy hajlama szinte megtestesül. Tulajdonképpen csak az ilyen nagy

gerjesztők közelében dől el egész biztosan, ki tehetség és ki nem. A nagy, szerencsés iskola-alapítók ilyenek voltak.

Az, hogy valaki valóban tehetéses-e, a legtöbb esetben (a zenét kivéve) a huszadik-harmincadik év közt dől el. Alig képzelhető el, hogy egy jól haladó, kortársai fölé került, képességeit érző ember föl ne tegye, szívszorongásaiban ott ne érezze ezt a kérdést. A bölcsesség jele, ha elég szerényen és elég szívósan teszi fel, az érvényesülés gőzös, hiú szavát elnémítva, szinte kísérletszerűen: na, mi vagyok hát? Hova álljak be, hol a helyem, meg fog-e valami őszintén, igazán, egy életre szóló odaadással, vagy elmehetek boldog embernek, aki a tucatembereknél egypár jó képességgel gazdagabb, s a tehetségeknél, vagy akik annak tartják magukat, egy pokoli hajszával nyugodtabb? (. . .)

A műveltség sok mindent jelenthet, aszerint, hogy kinek a műveltsége. Alacsonyabb fokon ismert anyag, magasabb fokon a példák és analógiák szövete, amelyekkel érzéseinket és fzlésünket pallérozzuk s gondolkozásunkat továbblendítjük. A tehetség műveltsége: tájékozódás. Műveltségével tájékozódik a civilizáció bomló szereposztásában, s keresi meg a feladatot, amelyre erejét bevetheti.

Egy-egy civilizáció – a fővonalában – egy vállalkozás: megvan a medre és a sodra, a feladatok benne egyfelé mutatnak, bizonyos törekvéseket, mint a folyóvíz az úszó karcsapását, támogat, másokat meghíúsít. A tehetség sorsa sokszor attól függ, kijut-e a parti sásból, a holt erekből erre a tiszta, sodró vízre: van-e olyan élménye, amely kiviszi őt a civilizáció valódi, aktuális feladatai közé . . .

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

„MÉLYHEGEDŰRE HANGOLT BÁNATTAL”

Varga Sándor: *Belémfalazottan*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002

Varga Sándor *Belémfalazottan* című verseskötetét lapozva az olvasó először is arra figyel fel, hogy e „normál”, se nem kis, se nem nagy terjedelmű könyv költeményeinek egy kis hányada (tíz vers) után ott áll keletkezésük évszáma, a kötet túlnyomó részét alkotó versszövegek (ötvenhat vers) alatt viszont nem. A néhány vers alatt megjelölt dátum felkelti az olvasói kíváncsiságot, hogy akkor a dátumszignó nélkül publikált költemények vajon mikor keletkeztek? Az egyik válasz az lehetne, hogy különböző, ám jelöletlen, s ennek folytán kikövetkeztethetetlen időszakokban, a másik (a hihetőbb, a logikusabb) pedig az, hogy az 1965 és 1999 között keletkezett, régebbi versekkel szemben az évszámmal ellátatlan költemények a költői pálya s a kötet újabb szövegei, s nagyjából 2000 és 2002 között fródhattak. Ez utóbbit támasztja alá jó néhány vers referenciális háttere is. További érdekessége a kötetnek, hogy a verseskötetbe a régebbi versek közül egy-egy évből szám szerint pontosan egy vers került be, s szinte gesztus értékűnek tekinthető e retrospektív szelekció, hiszen valósággal elképzelhetetlen egy olyan életmű (vagy fróasztalfiók), amelyből a válogató szem sem több, sem kevesebb, mint pontosan egy költeményt tart érdemesnek kiemelni. Még érdekesebb, hogy a megjelölt évek között nagy időhiátusok tapasztalhatóak: a válogatás szerint 1968 és 1972, sőt, még látványosabb kihagyásként 1975 és 1994 között mintha nem fródtak volna versek – vagy csak könnyűnek találtattak ahhoz, hogy közülük akár egy is reprezentálhasson egy-egy évet? Nem tudom. Az olvasói figyelmet kódok irányítják, s

a fentiekben említett adatok a nyomukban képződött kételyekkel egyetemben bele vannak kódolva e verseskönyvbe. Ami azt jelenti, hogy furcsa, rendhagyó kötettel állunk szemben. A *Belémfalazottan* mintha részben válogatás, válogatott versek kötete, részben pedig új versek gyűjteménye lenne. Valahogyan mintha egyszerre mindkettő kívánna lenni, még ha nem azonos arányban is. Persze, ezek formális vonások, tények, a lényeg inkább abban rejlik, milyen esztétikai aurát tudnak teremteni a kötet több mint három és fél évtizedet átfogó költeményei.

Varga Sándor kialakított magának egy versvilágot, ez kikövetkeztethető a versek kontextusából, s költeményeinek lírai énje három és fél évtizeden át e versvilágon, e verstéren belül mozog. A Varga-féle vers alaphelyzete egy tér- és időbeli keretek által meghatározott (és determinált) létre vonatkoztatott reflexió. A térbeli keretek egészen tágra értendők, hiszen egyaránt jelentik a lét személyes, földrajzi és egyetemes emberi tereit, sőt, a világmindenség univerzumáig is kiterjednek, az időbeli keretek pedig többnyire a múlt (tegnap)–jelen (ma)–jövő (holnap) koordinátáit jelölik ki. Ezek a térbeli-időbeli alapszituációk nem semleges minőségekként jelennek meg a költeményekben, hanem nagyon is hangsúlyozott etikai együttthatók járulnak hozzájuk, minek következtében a térbeliség aspektusából az *itt élni* determinált léthelyzete, (negatív) egzisztenciális élménye körvonalazódik, temporalitás terén pedig a determináló múlt–determinált jelen–kérdéses (többnyire kilátástalan) jövő sorshármasa rajzolódik ki. Ezek a koordináták adják meg Varga Sándor verseinek reflexív, etikai kereteit. Az elmondottak alapján joggal állapítható meg, hogy a *Belémfalazottan* költeményei azon versvilágok nyomában fródtak, amelyek a lét egzisztenciális lényegét faggatják. Kapásból József Attila és Pilinszky János lírája hozható fel a Varga-féle vers eszménymodelljeként, beleértve e költői világok tragizáló, pesszimista létszemléletét is. Nem más ez, mint a közösséget nem lelő, létbe vetett individuum léthelyzeteire koncentráló másod-, illetve későmodern líra hagyományvonalá. És persze útmutató példaként ott van Nagy László költészete is, nem véletlenül említi a kötet egy előbbi kritikusa és recenzense (l.: Fekete J. József: Magasfeszültségben. Kilátó, 2002. VII. 27.), ám a költőelőd keze nyoma nemcsak a költemények hangulat(iság)át tekintve fedezhető fel e versvilágon belül, hanem moralizáló attitűdjeit tekintve is. Az a fajta „morális és humánus hevület”, amelyet Varga Sándor kritikusa említ, valóban meghatározó vonása e költészetnek, ám oly módon, hogy e „hevület” többnyire a moralizáló szándékban ölt formát. Egyik póluson a rossz (világ, földi lét), a másikon a jó – negatív és pozitív ily problémátlan elválasztottsága gátat emel egy differenciáltabb létérzékelés és értelemadás lehetőségei elé. Varga Sándor mindezt oly módon „aktualizálja”, hogy az említett etikai minőségekre rávetíti a kisebbségi, a határon inneni lét,

a haza, az ősök, megmaradásunk, az anyanyelv, a sehova se tartozás fogalmait. Olykor egészen váratlanul, egy-egy verssor, alakzat vagy utalás görgeti a versbe ezeket a fogalmakat, s e váratlanság nem is lenne baj, ha direktség helyett egy árnyaltabb reflektáltságot szolgálnának. Még inkább kilóg a lóláb, amikor e sorsfogalmak a költemények modoros zárlatainak részévé válnak (l.: *Itt a hazánk, Imádkozzatok*). Ezek azok az évjelölés nélküli versek, amelyek történelmi-politikai referenciái egyértelműen utalnak itteni és jelenlegi helyzetünkre – nem éppen a líra forrpontján, minek következtében a versekben hangsúlyozott etikai „tartáshoz” felemás esztétikai impulzusok járulnak. Ebben a tekintetben Varga Sándor költeményei azokhoz a nemzetmegettartó, közvetlenül moralizáló Wass Albert- és Reményik Sándor-féle, ma nagyon divatos versideálhoz látszanak közelíteni, amelyet mostanában előszeretettel kultiválnak vidéki és nem vidéki, ám vidékies szellemiségű szavalócsoporthoz és parádés ünnepi rendezvények, feledvén, hogy a vers, a „szavaltat” elsősorban esztétikai és nem ideológiai konstrukció.

Mindenhhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy Varga Sándor látszólag „ad” a vers művészi-nyelvi megformálására, odafigyel a vers tervszerű felépítésére. Költészetének eszköztárán belül látványosan megkülönböztethető a hol szabályosan, hol lazábban kezelt strofikus építkezés, a verssorok mértani, lépcsőzetes („teraszos”) alakításának elve, az ismétlés, a dalszerűség benyomását keltő strofaismétlés, a párhuzamosság, a figura etimologica, a hangszimbolika (alliteráció, rím), a játékosság stb. Költészete későmodern létélményének megszólaltatásához Varga többnyire a századelő klasszikus modern stílushagyományának hangszimbolikával nyomatékosított s kissé anakronisztikusan esztétizáló, hasonlatozó-metaforázó-jelzősített versnyelvéhez folyamodik. Itt viszont a poétikai-retorikai „lóláb” lóg ki, különösen a kötet azon költeményeiben, amelyek költőjük dilettáns versírókra jellemző jelzőkényszeréről vallanak (l.: *Hagyd a tüzet égni, Kedves* stb.) vagy kimerült, közhelyes metaforákat vonultatnak fel. Ez utóbbiakból hadd soroljak fel néhány kiragadott példát: a gyermekkor „lepkevilágú”, a szülőföld „a gyerekkor óra” (*Fohász*), a gyermekkor meséi „örökzöldek” (*Örökzöld mese*), „talpunk alatt csörgő kövek a percek” (*Valahol*), a való „önző” és „képmutató” (*Ó, mily kevés*) stb. Érdemes például végigpásztázni jó néhány vers szóvirágain (*Valahol, Elmentél* stb.), de e költészetben a versekbe beszűrődő modorosság is folyton ott kísért. A *Belémfalazottan* költeményei rendkívül billenékeny, ingatag versnyelven íródtak. A Varga-féle vers bármely pillanatban kész arra, hogy szóvirágba, modorosságba csapjon, s e tekintetben szinte nincs számottevő különbség a „rég” és „új” költemények között. Mintha ez a költészet poétikai vonásait tekintve több mint három és fél évtizeden át alig változott volna – legfeljebb

tematikában. A szövegegyüttesen végighaladva talán annyi tapasztalható, hogy a kötet második felében mintha „javulnának” a versek.

A *Belémfalazottan* versenyagán belül mégis kiemelkedik néhány letisztultabb költemény – többnyire azok a versek ütnek meg az elfogadhatóság mércéjét, amelyek nélkülözik az előbbieken említett zsúfoltságot és modorosságot, s inkább egyfajta nyelvi ökonómia keretein belül közelítenek egy autentikusabb versnyelvhez, költői megszólaláshoz (l.: *Minden és semmi vagy, Megpihenni, Ithon, Vagy ha vagy, Költői [hat]sor[o]s, Akár a pont, Menetelés, Az éjszakában* stb.). Körülbelül ezen az úton elindulva lehetett volna kiépíteni egy magabiztosabb, esztétikailag is megbízhatóbb, pátosztól és modorosságtól mentes költészetet.

HARKAI VASS Éva

MI VESZETT EL KÖRÜLÜNK?

Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2003

A huszadik és a huszonegyedik század fordulójának egyik legjellegzetesebb meghatározója az informatika térhódítása, ami a számítógépek tömeges használatát, a komputerek egymással való összekapcsolását, végül pedig a világot egybefogó hálóba való kötését eredményezte. Az információs társadalom műszaki-technológiai lehetőségeinek a laikus számára is korlátlanak tűnő hozadékai közül az írással foglalkozók és az írott szövegekkel törődők számára bizonyára az a legfontosabb, hogy a számítógép által szinkron időben dokumentálhatóvá vált a világ. Az azonnali feljegyezhetőséggel és a feljegyzések tárolásával régi, talán ősi álma teljesült az embernek, a világhálón pillanatról pillanatra gyarapodó adatbázisok az alexandriai könyvtár reinkarnációi. Az alexandriai múzeumhoz tartozó könyvtárban Kr. e. 250-ben mintegy 400 000 tekercs volt tanulmányozható, a Serapis templomában lévő, másik nagy és fontos könyvtárnak ma már a hajdani fundusa méretét se tudjuk meghatározni – az információ sorsa a mulandóság. A papirusztekercsekkel, majd a könyvnyomtatással szemben az Internet az adatforgalom eddig nem tapasztalt lehetőségeit vetette fel, ám, mintegy mellékesen kultúrtörténeti fordulatot is előidézett, amely egyebek között a világ szinkron-idejű dokumentálását érinti. Kezdve attól, hogy az egykori analóg dokumentumok, a szöveges, a hangzó vagy képi anyag digitalizált forgalma teljesen szabad, csak a tárkapacitás szabhat neki ténylegesen határt, és hogy ennek a digitális, papírkímélő adatforgalomnak a költségei igencsak alacsonyak, és egyre olcsóbbá válnak. Amennyiben még helytálló az a becslés, hogy az emberiség tudása tizenkét évenként megkétszereződik, akkor viszonylag nagy bizonyossággal állítható,

hogy a digitális adattárolás képes lesz nyomon követni ezt az ugrásszerű haladást. Az alig néhány éve létező Internet Archívum jelen pillanatban több mint 100 terabyte-nyi információt, nagyjából 10 milliárd weboldalt tárol. A 100 terabyte a 2619 oldalas Encyclopaedia Britannica százezerszerese, az ősi, hatalmas alexandriai könyvtár 400 000 tekercsének százhuszonnyolcszorosa – mondják az informatikusok. Ehhez azonban azt is hozzá kell számolni, hogy az Internet Archívum nem csupán szöveges dokumentumokat tartalmaz, hanem képek, hangfelvételek, videók megszámlálhatatlan sokaságát. A ma embere tehát mindennapos – számítógépes – tevékenységével egyfajta krónikása lesz a világnak, mindennap valamennyit hozzátesz a világ pillanatnyi állásának leírásához.

A művelődéstörténész ezzel szemben a múlt krónikáinak faggatására kényszerül, kockánként kell összeraknia a hajdan volt harmónia mozaikját, amit nemcsak a tanulmányozott kor óta eltelt idő rejt homályba, hanem gyakran a különböző korszakváltások hangadóinak nyomán a kor gyermekei igyekeztek hatékony alapossággal széjjelszórni. A művelődéstörténész munkája a bogarászás, a kutakodás, a következtetés, és végül – a dokumentálás. Németh Ferenc művelődéstörténész részkutatásainak tárgyát a Bánság tizenkilencedik századi tárgyi és szellemi emlékei képezik, amelyekkel kapcsolatosan könyvek sorában jelentetett meg feltáró tanulmányokat. Jelen kötete, az *Úri világ Torontálban* is egy olyan hajdani harmonikus világot igyekszik rekonstruálni, amelyre a kutatásai híján maholnap végérvényesen rátelepedne a feledés mindent egyneműsítő pora. Annak ellenére, hogy a kötetnek a tárgyi-építészeti emlékektől az *úri világ* bohémségén keresztül a szellemi eredményekig ívelő szerkezete azt sugallja, hogy a szerző egy korszak teljes feltárására vállalkozott, a könyv a címadásnak megfelelően csupán a bánsági úri világgal, a főúri életvitellel foglalkozik, és ennek alapján beszélhetünk elveszett harmóniáról: a kép egyoldalú, a szerzőnek nincs szándékában a kor társadalmi diszharmóniáját fessegetni. Ez pedig ennek a könyvnek az esetében így van jól: legtöbbször számára éppen a főúri világ hajdani miliője az az ismeretlen, feltáratlan közeg, ahová büszkeséggel, ha egyébbel nem, hát vajdasági vagy bánsági lokálpatriotizmusunk hizlalásának szándékával lépünk be.

Az *Úri világ Torontálban* bevezető tanulmánya a Bánát jugoszláviai részében nyilvántartott mintegy húsz kastély, kúria és úrilak legjelentősebbjeit mutatja be. A puszták, amelyeken a jeles épületeket emelték, 1781/1782-ben kerültek új tulajdonosaik kezére. A Dániel, a Damaszkín, a Tallián, a Lázár, a Karátsonyi, a Pap, a Botka családok főúri – Dániel Ernő báró kereskedelmi miniszter, Tallián Béla mezőgazdasági miniszter, Botka Béla országgyűlési képviselő, Torontál megye főispánja, Dániel László országgyűlési képviselő, Torontál vármegye alispánja, majd Nógrád vármegye főispánja volt – kastélyait

botanikus kertek, parkok és mintagazdaságok övezték, az uradalmak művelődési életére pedig jellemző, hogy vendégük volt a gyermek Liszt Ferenc, a fiatal Munkácsy Mihály és Lauka Gusztáv koszorús költő, Petőfi egykori barátja, szívesen időzött itt a vadászó trónörökös, Ferenc Ferdinánd.

A főúri lakok történeti-építészeti leírása mellett Németh Ferenc igyekszik rekonstruálni a bennük folyó társadalmi életet is, ami nyomán természetszerűleg adódik az általa megfogalmazott hiányérzet, miszerint a letűnt kor nemeseivel, a grófokkal és bárókkal egyetemben „szinte nyomtalanul eltűntek az egykori több ezer holdas mintagazdaságok, a ritka növényzetű parkok meg a pazarul berendezett kastélybelső”.

A főúri életmód külsőségei között a tizenkilencedik században fontos szerepet nyertek a botanikus kertek, a parkok, az erdős kertek, amelyek közül a Bánságban talán a legszebbet, az écskai Lázár Ágoston huszonöt holdas, hazai és külföldi fa- és cserjefajtákkal betelepített kertjét látogatta meg 1817-ben a majdhogynem polihisztornak számító szegedi Vedres István „inzsellér”. Egy hét alatt szerzett tapasztalatairól könyvecskében számolt be – főlpanaszolván, hogy a látogatás hét napja se volt elegendő, hogy a kastélykert minden gyönyörűségét megszemlélje –, és a könyvecskét Szabadka város tanácsának is megküldte, hátha ott is termő talajba hullik a mag, és a nemes botanikai gyakorlatot a város is magáévá teszi. A „bánáti, mindent termő, vagy ígérő paradicsomba” tett utazást feldolgozó tanulmányt követően Ferenc Ferdinánd főherceg négy bánáti vadászataát idézi fel a szerző. A trónörökös bizonyára nem mulatja idejét e télen sáros, nyáron poros vidéken, ha az Écskán és Eleméren szép birtokkal és kastéllyal rendelkező, udvari életét bécsi modellre megszervező, a társasági élet fellendítésére gyakorta hangversenyeket és álarcosbálokat szervező, a bánsági nemesség körében azonban kevésbé népszerű Harnoncourt Félix gróf nem tart gazdag vadaskertet is. A tetemes állatáldozatot követelő rókvadászatok és a kevésbé vérengzőre sikeredett nyúl-agaraszatok felidézése mellett a korabeli sajtóra támaszkodva Németh Ferenc érzékletes képet rekonstruál a kor társasági életéről, szokásairól és etikettjéről, köztük a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján a főúri körökben már divatos, többnemzeti néptánc-bemutatókkal.

A hajdanvolt világ csábos, regénybe illő miliójébe kalauzol a bánáti nábobok, Jankó Ágoston, Torontál vármegye alispánja és dr. Papp Géza országgyűlési képviselő, valamint két budapesti útítársuk korabeli, görögországi, törökországi és macedóniai hűsvéti kējutazásáról szóló összefoglaló. A pesti utazók kilétét is érdemes felfedni – már csak a hajdani sáros-poros Bánság jeles polgárainak a perifériáról a központba vezető kapcsolatai szemléltetésül: Thallóczy Lajos történész, pénzügyminiszteri osztályfőnök, valóságos belső titkos tanácsos, jeles Balkán-szakértő, 1915-ben a megszállt Szerbia

polgári kormányzója, valamint Farkas Gyula fizikus, egyetemi tanár, mindketten a Magyar Tudományos Akadémia tagjai. Kéthetes tengeri, illetve szárazföldi utazásuk leírásából nemcsak az tűnik ki, hogy az ókor milyen emlékei tárultak fel előttük, hanem az is, hogy mindenütt jeles magyar emberekkel találkoztak, akik diplomáciai vagy egyéb szolgálatot teljesítvén, egyéb teendőiket félrehagyván őszinte szívéllyességgel fogadták és látták vendégül a torontáli és budapesti kéjutazókat. Németh Ferenc könyvének első, a nábobok utazását megörökítő beszámolóval záruló, *Kastélyok és látogatók* című része olyan tárgyi és szellemi értékekről ad számot, amelyek kivesztek körülünk – ma már csak nosztalgiaival gondolhatunk a hajdani idők emberére, akinek még nem jelentett gondot úgy berendezkedni, hogy évszázadokra szóló kastély építésébe, vagy erdő telepítésébe kezdjen, bízván, hogy a ma már elképzelhetetlennek tűnő összegbe kerülő beruházásokat nemcsak utódai, hanem maga is élvezheti, nem tűnt időpazarlásnak kényelmes utazásokat tenni, vadászatokat rendezni, fél napokat kvaterkázni, vagy az úri lak felé vetődött vendéget akár egy hétig is vendégül látni, mert jólesett vele a beszéd.

Ennek az időnek kései tanúja Vékony Náci (László B. Jenő), az utolsó vajdasági bohém, akivel a könyv második, *Kallódó értékeink* című részének bevezető fejezetében foglalkozik a szerző. A főúri étellel szemben Vékony Náci élete, amely „teljes egészében anekdotikus poénekből volt felépítve”, a nincstelenségből a maga igyekezetével kiemelkedő értelmiségi polgár típusát jellemző módon alakult volna, ha történetesen nem zsidó és történetesen nem német megszállás alatt él 1941-ben. A sűrű hétköznapi és a poros kisváros által felvetett problémákat ugyan túlélte a bohémiségét mindvégig vállaló, a saját lapját is elkártyázó szerkesztő, de a fasizmus ideológiáját nem sikerült életvitelével meghazudtolnia. Ami a maga tragikusságában mégiscsak jellemző életsors. Vékony Náci számos zurnalisztikai kalandja közül az egyik, az 1927-ben Becskereken indított *Tükör* „a szegények, az igazságtalanságot szenvedők lapja, s azoknak a szócsöve, akiket egyébként nem hallgatnak meg, akiknek a bajait türelmetlen kézlegyintéssel intéznek el”. A párbajbotrányairól elhíresült lapszerkesztő, ideig-óráig kocsmáros bökvers-szerző elkötelezettsége nyilvánvaló: saját élete is az egzisztenciális bizonytalanság fenyegető árnyékában telt – Németh Ferenc pedig nemcsak életrajzát és szakmai pályafutását rajzolta meg szinte a teljesség igényével, hanem egy, a köztudatban nem szereplő verseskötetére is fényt derített.

Nagybecskereki házak és középületek című tanulmányában a szerző sorra veszi azokat a lerombolt értékeket, amelyek a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben estek áldozatul a lelkiismeretlen városrendezésnek, pótolhatatlan művelődéstörténeti anyagot semmisítve meg visszavonhatatlanul egy-egy betonparkoló vagy jellegtelen tömbház építése érdekében, majd teljes művelő-

déstörténeti apparátussal feldolgozva és bemutatva sorra veszi a város megmaradt, műemlék-értékű épületeit. A városrendezés és a művelődéstörténet szempontjából fontos architektúrai egységek taglalását mintegy negyedszáz bánáti találmány leírása követi, olyan furfangos, csavaros eszű bánátiak újításai és találmányai, amelyek a kor és a hely műszaki kultúrájának szintjét is behatárolva emlékeztetnek könnyen veszendő értékeinkre.

Azon hajdani eredményekre, amelyek nem találhattak követőkre, amelyek eltűntek a történelem süllyesztőjében, amelyeket ideológiai eltökéltségből igyekeztek eltörölni, fizikai valójukban megsemmisíteni. Ennek a múltnak a dokumentálását, mintegy a hajdani valóság meglétének igazolását le lehetjük meg Németh Ferenc olvasmányos stílusban fogalmazott művelődéstörténeti írásaiban.

FEKETE J. József

(TANYA)SZÍNHÁZ

„EGY BULI AZ EGÉSZ” – KINEK?

A címbeli idézet abból az interjúból való, amelyet az idei Tanyaszínház előadásának, Shakespeare *Windsori víg nők* című vígjátékának főszereplője, a Falstaffot alakító Katkó Ferenc (is) adott a Magyar Szónak (július 3-án). Ebben az előadás rendezője, Mezei Zoltán elmondta, a Shakespeare-darab választását az indokolta, hogy „Jó a története, könnyed, szórakoztató, jó színészi alakításokra ad lehetőséget”. Majd hozzátette, hogy a Tanyaszínháznak „harsány szórakoztatást kell kínálnia”, amit ők igyekeznek nyújtani, de azokról sem szeretnének megfélekezni, akik ennél többre vágyanak.

Világos beszéd, egyszerre rendezői hitvallás és Tanyaszínház-konceptió is. Mi sem lenne könnyebb tehát, mint a fenti nyilatkozat értelmében megvizsgálni, a szándékból mi valósult meg. Nem tehetem, nemcsak azért, mert köztudott, hogy az efféle sajtónyilatkozatokat nem kell/szabad készpénznek venni, azért sem, mert a dombosi főpróbát láttam, amelyet bár közönség előtt tartottak, sőt, nem is kisszámú közönség előtt, mégiscsak főpróba volt, amelyet követően nyilván változott, módosult az előadás, kialakult végleges formája, megmutatkoztak tervezett hangsúlyai.

Az mindenesetre látszott a főpróbán, hogy a produkció fölöttébb hasonlít az ún. kőszínházi, zárt előadásokra, ezt Kis Kovács Gergő színpadképe eleve meghatározta, hogy nem játsszák be kellően a teret, s hogy a színészek inkább harsánykodnak – a színhely, a tág tér, a nem kifejezetten fegyelmezett közön-

ségment figuráló tömeg eleve erre kényszerítette a színészeket –, mint alakítanak. A rendező említette két szándék közül csak az egyiket sikerült megvalósítani. De ezt sem teljes mértékben, mert az előadás nélkülözi az ötletes, mozgalmas, neveltető jeleneteket. Megítélésem szerint hiányzanak az igazi harsányságot jelentő geggek. Leszámítva Falstaff harmadik megszegegyentését, a ligetbeli farsangi forgatagot, nem kellően játékos az előadás. S ugyanakkor az adottságok folytán az alakítások sem kellően kidolgozottak, elmélyültek, következőképpen az előadás nélkülözi a szerepeket meghatározó, jellemző emberi/lélektani jegyeket. Nem érezni, hogy az életet, elsősorban a szerelmet habzsolni kívánó gátlástalan Falstaff nemcsak komikus, hanem szerencsétlen, boldogtalan is. Hogy a két „áldozat”, Fordné és Page-né frusztrált háziasszony, akiknek nem is a pókhas lovag kell, nekik saját mellőzöttségüket felejtő kalandra van szükségük, a játék izgalma keríti őket hatalmába, s ezért – a férjekkel együtt; két ellentétes embertípus, egy féltékeny és egy flegma – ők is pórul járnak, mint javíthatatlanul csökönyös hódítójuk, s nevetségessé éppen az teszi őket, amit lényegében semmibe vettek: a szerelem. S hogy végső soron a szerencsés vígjátéki befejezés kinek jelent szerencsét s kinek nem, mert tény, hogy az emberi gyarlóságok megbocsáttatnak, de az is tény, hogy alaposan kinevetetnek.

Persze igaza van a szakirodalomnak, ez a vígjáték nem világfilozófiai jellegű munka, a „mester piacra dolgozott”, de bemutat néhány ismert s örök emberi portrét. S teszi ezt elsősorban Falstaff megleckéztetését szolgáló három remek komikus jelenet segítségével. Szerintem ezeket a jeleneteket kellett volna a tanyaszínházi körülmények figyelembevételével, sok-sok geből építve, kidolgozni. De ez, részben, csak a harmadik esetben történt meg. Kétségtelenül voltak remek ötletei a rendezőnek, például hogy Falstaff szolgájának szerepét törpére osztotta, de ez a megoldás filozofice nem nyer igazolást. Másfelől viszont nagy mulasztása, hogy a két nyelvi komikummal működtető szereplőt, az angolul hibásan beszélő walesi papot és a francia orvost a rendezés nem hozta harsány játékhelyzetekbe, s így nem pótolta számukra azt a veszteséget, ami a sajátos tanyaszínházi adottságokból következően érte őket, hogy nyelvi ficamaikat a közönség nagyon kis hányada élvezhette, mert legfeljebb az első sorokban ülők hallhatták őket.

És ezzel el is érkeztem ahhoz a kérdéshez, ami már néhány év kevésbé sikeres tanyaszínházi előadásával kapcsolatos, régebben érlelődik bennem: jó lenne felülvizsgálni a mostani koncepciót, s megkeresni a Tanyaszínházhoz leginkább illő profilt. A mostani ugyanis, bármennyire is igaz lehet, amit Katkó Ferenc nyilatkozott, hogy a színészek számára „egy buli az egész”, nem éppen célravezető. Arról nem is szólva, hogy a színészek, talán észre sem veszik, lesznek áldozatai a koncepcióbeli bizonytalanságnak. Lehet persze, hogy a

színészek jót szórakoznak, de talán a közönség is szeretne, mint egykor – jól – szórakozni. Most kicsit hakni jellege van ennek a jobb sorsa érdemes ügynek, amely nem kisebb célt tűzött ki maga elé, minthogy intézménnyé váljon. De nem ártana talán figyelembe venni azt sem, hogy az évek folyamán változott a Tanyaszínház közönsége is. Sem a puszta öncélú gegek halmozása, sem pedig, mint az idei előadásban, az ötletnélküliség nem vonzó. Talán valahol a művészileg kidolgozott és a körülmények (tér, technika, közönség) figyelembevételével készült előadás lenne a követendő modell.

Talán . . .

GEROLD László

KRÓNIKA

DÍJAK

HÍD IRODALMI DÍJ – AHíd Irodalmi Díj bírálóbizottsága (Végel László elnök, Beszedes István, Böndör Pál, Csányi Erzsébet, Hózsá Éva) Újvidéken, Zentán megtartott ülésén olyan döntést hozott, hogy a 2002. évi Híd Irodalmi Díjat megosztottan ítéli oda, mégpedig, Mészáros Zoltánnak az Úton a csók felé és Vasagyi Máriának a Silentium album című kötetéért.

DUDÁS SÁNDORÉ A FORUM-DÍJ – A Forum Képzőművészeti Díj bírálóbizottsága (Léphaft Pál elnök, Bordás Győző és Mezei Erzsébet) egyhangúlag úgy döntött, hogy a 2002. évi díjat Dudás Sándor topolyai származású szobrásznak ítéli oda a múlt évben Kanizsán fölállított Költő és festő című szoboregyütteséért, ami több évtizedes szobrászi munkásságának egyik csúcsteljesítményét is jelenti.

KÖNYVPÁLYÁZATI EREDMÉNYEK – A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Határon Túli Magyarok Főosztálya a napokban megküldte a vajdasági alkuratoriumnak a 2003. évi határon túli magyar szerzők pályázatának eredményét, amely szerint a következő szerzők

művei megjelentetésének társpénzeléséhez járulnak hozzá:

Forum Könyvkiadó – Hornyik György: *Szólóindák között*; Szabó Palócz Attila: *Szereposztás*; Böndör Pál: *Kóros elváltozások*; Gulyás József: *Közel és távol*; Tari István: *Kiadó a keresztút*; Molnár Rózsa Mária: *Cirkusz a dzsungelben*; Burány Béla: *Népi juhászat a Tisza-vidéken I.*; Bela Duranci: *Petrik Pál*; Gerold László: *Léthuzatban*; Jung Károly: *Elbeszélés és éneklés*; Némeht István: *Hegyalja utca*; Papp Richárd–Hajnal Virág: *„Mint leveleket a vihar . . .”*; Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*; Németh Ferenc: *A nagybecskereki sajtó története 1849–1918*; Vukovics Géza: *Villanások*; Bori Imre: *Ezer éve itt*; Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz III.*

Életjel Kiadó – Kopeczky László: *Hármaskönyv*; Barácius Zoltán: *Emlékkönyv*; Csúszó Dezső: *Könyörgésünk színhelyei*; Hulló István: *Madárlesen*; Magyar László: *Továbbtűnő évszázadok IV.*

JMMT Kiadó – Sinkó Ervin: *Magyar irodalom III.*

Logos Kiadó – Ács Károly: *Megszólltások*; F. Cirkl Zsuzsa: *Látjátok feleim . . .*;

Molnár Tibor: *Kanizsa község első világháborús hősei*; Hódi Sándor: *Nemzeti önkép*; szerzői csoport: *Szociográfiai műhelytanulmányok Adorjánról*; szerzői csoport: *Délvidéki barangoló*;

Thurzó Lajos Közművelődési Központ – Kónya Sándor: *Harmatozások egekl*; Kemény Lajosné Varga Mária: *Hertelendyfalvi székelly varrottások*; Pejtin Attila: *A zentai hírlapok történeti bibliográfiája*;

ZÉTNA Kiadó – Danyi Zoltán: *Pszichoszomatikus életrajzok*;

Dudás Gyula Levéltár – Kalmár Károly: *A zentai iskolák története III.*

Aracs Kiadó – szerzői csoport: *Minden magyar felelős minden magyarért.*

MEGJELENT

Kossa János: Kettős idegenségben – válogatott nyelvművelő írások. Sajtó alá rendezte: Szeli István. Timp Kiadó, 2003

Deák Ferenc: Bolygóútz – irodalmi foratókönyv. A Nyitott Távlatok civil szervezet kiadása, Szabadka, 2003

F. Cirkli Zsuzsa: Látjátok feleim . . . – Barangolás a Szent Rókus-temetőben (Zombor), Logos, 2003

RENDEZVÉNY

EXIT 03 – Július 3-ától 7-éig harmadik alkalommal tartották meg Újvidéken az Exit elnevezésű zenei fesztivált. A Péterváradí vár falai közt felállított pódiumokon többek mellett a következő vendégek léptek fel: Van Gogh, Danny Rampling, Dj Rahmany, Stereo MC's, Tim Deluxe, TTP, Moloko, Ed Rush&Optical, Lajkó Félix, Obojeni program, Roni Size&Mc Tali, Jeff Mills, Nichtshift. A négynapos rendezvény kísérőprogramjai egyéb kínálattal is bővültek: ázsiai akrobáció, meditációs tanfolyam, extrém sportmutatványok.

DOMBOS FEST – Július 4-én a Hegyalja utcában honfoglalás kori jurta felállításával és az egykori mesterségek bemutatásával kezdődött a harmadik Dombos Fest, amely egy hónapon keresztül naponta programokkal várta az érdeklődő közönséget. Az idei műsort a zene, az irodalom, a képzőművészet mellett az építészet, a népzene, a népművészet és a kézművesség tette még színesebbé. Lajkó Félix koncertje zárta a rendezvényt július 27-én. A Fest keretében tartották meg a II. Vajdasági Szabadegyetemet, amely az idén már a határon túlról is fogadott hallgatókat.

VI. VERSÍRÓ ÉS SZÖVEGIL-LUSZTRÁLÓ TÁBOR – Július 13-a és 19-e között tartották meg Topolyán a IV. Versíró és Szövegillusztráló Tábor-t Vass Borsodi Borbála, a Kodály Zoltán Magyar Művelődési Központ vezetőjének a szervezésében. Az idei témaköre a tábor munkájának A verstől a prózáig címmel a szabadvers volt. Az elméleti előadásokon szerepelt világirodalom Csányi Erzsébet előadásában, történelem Nagy Tibor történelemtanár megközelítésében, Fenyvesi Ottó és Tari István költők a saját műhelymunkájukról vallottak. A tankönyvekről, illetve a könyvekről, a Forum Könyvkiadó kiadványairól Toldi Évával és Bordás Gyözövel, az olvasás fontosságáról Dukai Éva pszichológussal beszélgettek a gyerekek. A budapesti Bartók László drámapedagógiai foglalkozásokat tartott, Eöry Vilma előadásának címe pedig A lírai eszközök a versben és a prózában volt. A délutáni gyakorlati foglalkozásokat Szabó Palócz Attila és Csernik Attila vezette. Nemesztovszki Kornélia, Hajvert Ákos és Kokrehei Júlia csoportvezetők irodalmi-nyelvi játékokat vezettek.

VI. NYÁRI IFJÚSÁGI JÁTÉKOK – Július 23-a és 26-a között tartották meg Zentán a IV. Nyári Ifjúsági Játékokat. A

fiatalokat megmozgató versenyszámok az eddigi hagyományokat követték: szárazföldi és vízi játékok, labdajátékok, műveltségi vetélkedő, színjátszás, valamint képzőművészeti alkotókészség. A kísérőprogramok gazdagsága felülmúlta a korábbi évek kínálatát: nagyszínpad (profí együttesek), kisszínpad (amatőr együttesek), Keljföljancsi (gyermekprogramok), nádkunyhó, Szabadegyetem, Star FM rádió (Rádió sátor), Meghallgat-lak stb.

HANGVERSENY

AZ ÉBREDÉS ZENEKAR KONCERTJE – Július 25-én a szabadkai Ébredés ökumenikus zenekar a Népkörben koncertet adott. Zenéjükkel, amely rock, jazz és blues stílusú, a fiatalok nyelvén kívánának szólni Istenről, a hitről keresztényeknek és útkeresőknek egyaránt. Az együttes tagjai: Gajdos László, Poós Emese, Keiper Karolina, Kecskés István, Nagy Kanász László, Huzsvár Attila és Keiper Karolina.

FILM

X. PALICSI FILMFESZTIVÁL – Az ördög éve című cseh film nyerte el a X. Palicsi Filmfesztivál Aranytorony-díját, rendező Petr Zelenka. Az Ezüsttorony-díjat a Sehöl Afrikában német filmnek ítélték oda. Ez az alkotás, Caroline Link rendezésében, idén elnyerte a legjobb külföldi filmnek járó Oscar-díjat is. Bronztorony-díjat kapott az Egy majdnem hétköznapi történet című film, Miloš Petricić első alkotása. Különdíjat kapott a Tárd ki a szíved című dán alkotás, Susanne Bier rendezése. A fesztivál újságíró-zsűrijének díját szintén ez a dán alkotás nyerte el.

MAGYAR FILMEK – A Palicsi Filmfesztivál jóvoltából hét magyar filmet lát-

hatott az újvidéki közönség is július 26-a és augusztus 1-je között a Művelődési Központban. A következő alkotásokat mutatták be: Fonyó Gergely Na végre, itt a nyár! (forgatókönyv Tímár Péter), Káel Csaba rendezésében Bánk bán operafilm-változat, Dyga Zsombor Tesó című alkotása, Hernádi Gábor Valami Amerika c. vígjáték, Gulyás Gyula Fény hull az arcodra (lírai film), Makk Károly Egy hét Pesten és Budán (szereplők: Darvas Iván, Törőcsik Mari, Garas Dezső, Nagy-Kálóczy Eszter, Eileen Atkins), végül Novák Emil filmje, a betyár Sobri Jóska története.

*

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉNEK 70. ÉVFORDULÓJÁRA HÍD-BIZOTTSÁG ALAKULT – A Forum Könyvkiadó igazgatóbizottsága július 28-ai ülésén többek között állást foglalt amellett, hogy a jövő év májusában a jubileumhoz illően megünnepeljék a Híd megjelenésének hetnevedik évfordulóját. A Híd ugyanis a magyar nyelvterület legrégebbi folyamatosan megjelenő folyóirata. A szervező, illetve ünnepi bizottság elnöke Bunyik Zoltán tartományi művelődési és oktatási titkár, tagjai pedig: Bori Imre, Bányai János, Ács Károly, Pap József, Major Nándor, Bordás Győző, Hajnal Jenő és Kapitány László. Az igazgatóbizottság támogatja a határon túli magyar szellemi műhelyek – a *Korunk*, a *Látó*, a *Kalligram* és a *Híd* –, valamint a Határon Túli Magyarok Hivatala, az Illyés Közalapítvány és az Új Kézfogás Közalapítvány szándéknyilatkozatát is a folyóiratok szélesebb körben való terjesztésére, és szorgalmazza az erre vonatkozó együttműködési megállapodás aláírását.

SMIT Edit összeállítása

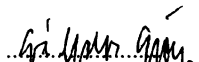
Szándéknyilatkozat

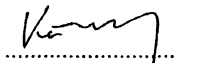
Az egyetemes magyar kultúra szerves részét képező, határon túli magyar irodalmi és kulturális folyóiratok – a marosvásárhelyi LÁTÓ, a kolozsvári KORUNK (Románia), a pozsonyi KALLIGRAM (Szlovákia) és az újvidéki HÍD (Szerbia-Montenegró) – képviselői, valamint a Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH) és az Illyés Közalapítvány jelenlévő vezetői kifejezik azon szándékukat, hogy egy – további résztvevőket is felölelő – nyitott program keretében bővítsék a határon túli magyar szellemi műhelyek ismertségét és műveik terjesztését Magyarországon.

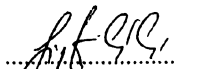
A célszerű megoldás, a tervek konkretizálása érdekében a Magyarországon már bejegyzett Apáczai Sajtóhid Alapítványt bízzák meg az előkészítéssel a jelenlévők.

Az együttműködési megállapodás aláírására, a megoldási javaslatok megtárgyalására 2003. augusztus 28-án kerül sor a HTMH Bérc utcai székházában.

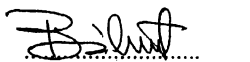
Budapest, 2003. július 17.

.....
Gálfalvi György (LÁTÓ)

.....
Kántor Lajos (KORUNK)

.....
Szigei László (Kalligram)

.....
Bördás Győző (HÍD)

.....
Bálint-Pataki József (HTMH)

.....
Pomogáts Béla (IKA)

A FORUM KÖNYVKIADÓ 2003. ÉVI KIADVÁNYAI

- Végel László: *Parainézis* (regény)
Brasnyó István: *Vakta* (regény)
Deák Ferenc: *Rétegek* (regény)
Pap József: *Vesződésgek* (versek)
Harkai Vass Éva: *A város bejáratánál* (versek)
Danyi Zoltán: *Átcsúszik kékbe* (versek)
Bányai János: *Egyre kevesebb talán* (tanulmány)
Hózsza Éva: *A novella új neve* (tanulmány)
Silling István: *Vajdasági népi imádságok és nyelvezetük* (tanulmány)
Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz II.*
Káich Katalin: *A nagybecskereki magyar színháztörténete és repertóriumai II.* (tanulmány)
Káich Katalin: *Írások a lélek útjairól* (esszék)
Csorba István: *Toronyiránt* (publicisztika)
Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban* (tanulmány)
Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok III.*
Nagy Sívó Zoltán: *A főváros árnyékában* (tanulmány)
35 éve együtt (A jugoszláviai magyar televíziózás története)
A Kalangya Kosztolányi-számának reprintje
Tibor Varadi–Bernadet Bordaš–Gašo Knežević: *Međunarodno privatno pravo* (egyetemi tankönyv)
Jedina priča (Válogatás az 1990 és 2002 között megjelent vajdasági magyar prózából; Vickó Árpád fordítása)
Vida Ognjenović: *Az öreg falióra* (elbeszélések; Borbély János fordítása)

ELŐKÉSZÜLETBEN

- Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz III.*
Vukovics Géza: *Villanások* (publicisztika)
Bori Imre: *Ezer éve itt* (helytörténet)
Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*
Papp Richárd–Hajnal Virág: *„Mint leveleket a vihar . . .”* (tanulmányok)
Hornyik György: *Szólóindák között* (ifjúsági regény)
Böndör Pál: *Kóros elváltozások* (versek)
Gulyás József: *Közel és távol* (versek)

A HÍD SZEPTEMBERI SZÁMÁNAK TARTALMÁBÓL

Bori Imre Juhász Ferencről

Ács Károly: Hét és fél vers

Pap József verse

Németh István Fehér Ferencről

Bordás Győző regényrészlete

Mérey Katalin, Gobby Fehér Gyula és Szabó Palócz Attila novellája

Kortárs horvát költők

Kerekes László: Weidenheim

Ózer Ágnes Kállay Benjáminról

Gulyás József naplója

Sava Babić: Esterházy Péter harmóniája és diszharmóniája

Göncz Lajos, Hózsza Éva és Sárvári V. Zsuzsa kritikája

Folyóiratunk októberi számát a Rákóczi-évfordulónak szenteli

IN MEMORIAM

Bányai János: Balassa Péter (1947–2003) 842

Faragó Kornélia: Felejtők és idegenek (*tanulmány*) 847

Franyó Zsuzsanna: „... hát én vagyok a szőke Diana a Nagycirkusból” (*jegyzet*) 857

Varga István: A női gótikus regényről (*tanulmány*) 860

EMLÉKEZTETŐ

Németh László: Levelek a túlvilágról (*részletek*) 865

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

Harkai Vass Éva: „Mélyhegedűre hangolt bánattal” (Varga Sándor: *Belémfalezottan*) 868

Fekete J. József: Mi veszett el körülünk? (Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban*) 871

(Tanya)színház

Gerold László: „Egy buli az egész” – Kinek? (W. Shakespeare: *Windsori vígnők*) 875

KRÓNKA

Smit Edit összeállítása 878

*A Híd szerkesztősége köszöni Gerold Lászlónak,
hogy tizenkilenc éven át együtt dolgozott velünk,
és szerkesztette a Kritikai szemle rovatot.*

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia és az Illyés Közalapítvány
támogatta

DELTA BANK

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2003. július–augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457–216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 160–15290–87-es zsíroszámlára (Delta Banka AD Beograd, Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2003-ra belföldön 1000 dinár. Egyes szám ára 100, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken – YU ISSN 0350–9079